

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NURETTİN TOPÇU VE ALİYA İZZETBEGOVİÇ’TE DİN
ANLAYIŞI

Hazırlayan
Niyazi ÖZTÜRK

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

TOKAT –2019

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ danışmanlığında hazırlamış olduğum “*Nurettin Topçu ve Aliya İzzetbegoviç’te Din Anlayışı*” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

28/11/2019

Niyazi ÖZTÜRK

**NURETTİN TOPÇU VE ALİYA İZZETBEGOVİÇ'TE DİN
ANLAYIŞI**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 29 / 11 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı) İmzası

Başkan : Prof. Dr. Yasar TÜRKER

Y. İzzetbegov

Üye : Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Y. İzzetbegov

Üye : Dr. Öğrt. Üy. Abdullah DAKOĞLU

Y. İzzetbegov

Üye :

.....

Üye :

.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 07 / 11 / 2019 tarih ve 70-17 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN Mühür
Enstitü Müdürü V. İmza

.....

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmamın gerçekleőtirilmesinde, Yüksek Lisans derslerine baőladıđım günden beri, özellikle tez çalışmamızın hazırlık ve yazım aőamalarında bana desteklerini esirgemeyen saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ'a ve benden manevi yardımlarını esirgemeyen aileme, sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Tokat 2019

ÖZET

NURETTİN TOPÇU VE ALIYA İZZETBEGOVİÇ’TE DİN ANLAYIŞI

Din ve felsefe anlayışına kendine has bir anlam vererek bu düşüncelerini isyan, hareket ve irade olmak üzere üç ana kavrama dayandıran Nurettin Topçu ile tutucu ve modernistlere karşı yenilikçilik fikri ile üçüncü yol fikrini ortaya koyan Aliya İzzetbegoviç’in din alanındaki görüş ve düşünceleri tezimizin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bizde tez konumuzu Topçu ve Aliya’nın bu fikirlerinden hareket ederek belirledik.

Aliya ve Topçu aynı dönemin mütefekkirleri olmalarına rağmen her ikisi arasında herhangi bir fikir alışverişi, görüşme ya da buluşma ve hatta mektuplaşma gibi bir iletişimleri bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra yaptığımız araştırmalarda her ikisi üzerine yapılmış araştırma, inceleme ve çalışmalar olmasına rağmen ikisinin ortak bir araştırma içerisinde yer almadığını tespit ettik. Bizde İslam dünyasının çıkmazları ve çözümleri üzerine eserler ortaya koyan bu iki önemli mütefekkirin, hem din anlayışlarını hem de her ikisinin din anlayışları üzerindeki ortak noktaları bulmaya çalışarak bu iki İslam mütefekkirinin günümüzdeki araştırmacılara bir yol göstermesini istedik.

Bu amaç doğrultusunda tezimizi üç ana kısma ayırdık: Giriş bölümünde; din, felsefe ve yaşadıkları dönemin felsefi anlayışlarını anlatmaya çalıştık. Birinci bölümde Topçu’nun hayatı eserleri, ilmi kişiliği ve din anlayışı; ikinci bölümde Aliya’nın hayatı eserleri, ilmi kişiliği ve din anlayışı ifade edildikten sonra üçüncü bölümde Topçu ve Aliya’nın din anlayışlarının karşılaştırmasını yaptık.

Anahtar Kelimeler: Topcu, Aliya, Din Anlayışı, İslam Felsefesi, İslam Düşünürleri.

ABSTRACT

NURETTİN TOPÇU AND ALİYA İZZETBEGOVIÇ'S UNDERSTANDING OF RELIGION

Religious ideas and opinions of Nurettin Topcu, who gives a unique meaning of his own to the understanding of Religion and Philosophy basing them on three main concepts as Rebellion, Movement and Will, and Aliya İzzetbegoviç, who puts forward the idea of a third way through the idea of innovativeness against conservatives and modernists are the starting point of our thesis. We have determined our thesis topic based on these ideas of Topcu and Aliya.

Although Aliya and Topcu are contemporaries, no communication exists between the two, such as exchanging ideas, meeting or conversation, and even correspondence. In addition to this, we found that although there were researches and studies on both, a joint study in which both of them were included does not exist. We wanted to discover both the understanding of religion and the common points of these two important thinkers on religion, who produced works on the dilemmas and solutions of the Islamic world, and wanted these two Islamic thinkers to guide today's researchers.

For this purpose, we divided our thesis into three main parts: in the introduction, we analyzed the religion, philosophy, and philosophical understanding of the period they lived in; in the first chapter, we looked into Topcu's life, works, scientific personality and understanding of religion; in the second chapter, we examined Aliya's life, works, scientific personality and understanding of religion; and finally in the third chapter, we compared the religious understandings of Topcu and Aliya.

Keywords: Topcu, Aliya, Understanding of Religion, Islamic Philosophy, Islamic thinkers.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Bilimsel Etik Sayfası	i
Bilimsel Etik Kurulu Sayfası	ii
Teşekkür	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
İçindekiler.....	vi
Kısaltmalar.....	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: NURETTİN TOPÇU’NUN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİN ANLAYIŞI.....	3
1.1.Nurettin Topçu’nun Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği.....	3
1.1.1.Nurettin Topçu’nun Hayatı ve Eserleri.....	3
1.1.2. Nurettin Topçu’nun İlmî Kişiliği.....	6
1.1.2.1. Hareket Felsefesi.....	8
1.1.2.2. İrade Metafiziği	9
1.1.2.3. İsyân Ahlakı	12
1.1.2.4. Bergson, Blondel, Mistisizm ve Tasavvuf.....	13
1.1.2.5. Anadolu Milliyetçisi ve Gelenekçi Bir Filozof Nurettin Topçu.....	17
1.2. Nurettin Topçu’nun Din Anlayışı.....	20
1.2.1. Dinin Tanımı.....	20

1.2.2. Din ve Ahlak Bağlamında İslam Ahlakı.....	23
1.2.3. Din Anlayışı Bağlamında Ahlak Felsefesi ve İsyah Ahlakı.....	27
1.2.4. Topçu'nun Maarif Davası ve Din Eğitimi.....	31
1.2.5. Dinde Reform.....	40
1.2.6. Din Toplum ve Din Devlet İlişkisi.....	41
1.2.7. Din Tasavvuf İlişkisi.....	43
BÖLÜM 2: ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİN ANLAYIŞI.....	46
2.1. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı, Eserleri, ve İlmî Kişiliği.....	46
2.1.1. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Eserleri.....	46
2.1.2. Aliya İzzetbegoviç'in İlmî Kişiliği.....	48
2.1.2.1. İdealizm, Komünizm ve Hümanizm'e Dair Görüşleri.....	49
2.1.2.2. Bilge Kral Aliya.....	52
2.1.2.3. Ütopya ve Dram İkileminde Aliya'nın Duruşu.....	53
2.1.2.4. Orta Yol Doğu Batı Arasında İslam.....	55
2.1.2.5. Ahlâk, Ödev Ahlâkı.....	57
2.1.2.6. Eğitim, Kültür, Sanat, Medeniyet, Kadın ve Aile.....	60
2.1.2.7. Demokrasi Milliyetçilik ve Özgürlük Bağlamında Siyaset Algısı.....	65
2.2. Aliya İzzetbegoviç'in Din Anlayışı.....	66
2.2.1. Dinin Tanımı, İslam ve İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları.....	66
2.2.2. Varoluş ve Dinin Düalizmi.....	70
2.2.3. Din Ahlak İlişkisi.....	71

BÖLÜM 3: NURETTİN TOPÇU VE ALIYA İZZETBEGOVİÇ'İN DİN ANLAYIŞINA MUKAYESELİ BAKIŞ.....	74
3.1. Topçu ve Aliya'nın Din Tasavvuru ve İslam	74
3.2. İman, İnanç ve İbadet Tasavvuru.....	77
3.3. Ahlak, Vicdan, Özgürlük, Dini Sorumluluk ve Adalet Tasavvuru.....	80
3.4. Tasavvuf ve Mistisizm.....	84
3.5. İslam Toplumunda Demokrasi, Milliyetçilik ve Devlet Yönetimi.....	86
3.6. Din Eğitimi ve Dindarlık Düşüncesi.....	89
3.7. Din, Kültür, Sanat ve Medeniyet Tasavvuru	93
3.8. İslam'ın Bugünkü Sorunları ve Reform.....	96
SONUÇ.....	100
KAYNAKLAR.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	110

KISALTMALAR

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e : Adı geçen eser
çev. : Çeviren
Doç. : Doçent
Dr. : Doktor
Ed : Editör
Prof. : Profesör
s. : Sayfa
s.s. : Sayfa sırası
SSCB : Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
y.y. : Yüzyıl

GİRİŞ

Din ile ilgili insanları tatmin edecek bir tanım ortaya koymak imkânsızdır. Yeryüzünde sayısız dinler olduğu varsayımından hareketle bu dinlere inanan insanların din kavramından anladıkları birbirinden farklıdır. Fakat genelleyecek olursak din, “*ferdi ve ictimâî yanı bulunan fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan inananları bir yaşama tarzı sunan onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.*”¹

En ilkel dinlerden tutun da günümüze kadar varlığını devam ettirmiş tüm dini anlayışlarda amaç toplumu düzeltmektir. Bu bakımdan din toplumdan soyutlanamaz. Din, aşkın bir varlığa insanın kendi iradesi ile teslim olması, onun emirlerine bağlanması hayatını ona göre tanzim etmesidir. Aynı zamanda yaratanın rızasını kazanmak için yaratılanlara hizmet dinin gereğidir. Din, kişiyi yaşadığı duyguların ve isteklerinin egemen olduğu hayattan daha farklı olarak tamamen manevi arzularla dolu bir hayata ulaştırmayı amaçlar.²

20. yüzyılın başlarında düşünce alanında radikal dönüşümler yaşayan Türkiye coğrafyasında bir dava adamı olarak yetişen Nurettin Topçu’nun din ve felsefe alanındaki görüş ve değerlendirmeleri ilgi çekmiştir. Eleştirciliği ve İslam dinine olan hassasiyeti onun, düşünce yapısının yapısal karakterini oluşturur. Felsefi anlayışının oluşumunda, Blondel ve Bergson’nun düşüncesi de etkili olmuştur. Özellikle bu kişilerin hareket felsefesi ve mistisizm doktrinlerinden önemli derecede etkilenir. Bu fikirlerden yola çıkan Topçu, kendi felsefesini ve mistik dünya görüşünü belirler. Onun felsefi düşüncesi ‘isyan, hareket ve irade’ kavramları ekseninde gelişmiştir.

Diğer taraftan çalışmamızın konusu olan Aliya’nın din anlayışının gelişmesinde ise onun Avrupa’yı kasıp kavuran komünizm hareketine karşı ortaya koyduğu tavır neticesinde, geçirdiği tutukluluk süreci ve bu süreçte okuduğu felsefi kaynakların kendisinde bıraktığı izlenimler etkili olmuştur. Bunun yanı sıra 1990’lı yıllarda ortaya çıkan Boşnak soykırımını din anlayışının oluşmasına kısmen de olsa ortam hazırlamıştır. Çünkü Hristiyan Batı dünyası, yaşanan bu zulme seyirci kalmıştır. Özgürlük, sosyal adalet gibi dinin unsurlarını hiçe sayan Hristiyan dünyasının bu salt ruhçu yaklaşımı karşısında Aliya’nın din anlayışındaki ‘Üçüncü Yol’ fikri ortaya çıkmıştır. O, ‘Üçüncü

¹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, 4. Baskı, Ankara, Selçuk Yayınları, 1994, s.6.

² Süleyman Hayri Bolay, “Felsefe ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, Isparta, 2013, s.37.

Yol' fikri ile Topçu gibi Batı düşünce yapısını eleştirerek hedefine Doğu'yu ve Batı'yı almıştır. İslam düşüncesinin Doğu ve Batı düşüncesi arasında bir yerde olduğunu savunup, insanın beden ve ruhtan oluşan iki yönünün gerçekliğini göz ardı etmeyerek, Yahudilik ve Hıristiyanlığa bu açıdan gönderme yapmıştır. O, insanın varoluşu ve dinin düalizmi üzerinden hareketle özgürlük fikrine ulaşarak insanda üç etkeni bir arada sunmaktadır. Bu üç etkeni de 'hürriyet, mesuliyet ve ahlak' olarak sıralamaktadır. Ayrıca eğitim, kültür, sanat, medeniyet, kadın ve aile ile ilgili meselelerde de Kur'an merkezli bir yaklaşım ile düşüncesini ortaya koymuştur.

Bir diğer açıdan Aliya ve Topçu'nun dikkat çektiği önemli konulardan bazıları: özgürlük, demokrasi, milliyetçilik, din eğitimi, dinde reform, kültür ve medeniyet, ahlak, ödev ahlakı ve sorumluluk meselesidir. Zira bu iki düşünürümüze göre yukarıda belirtilen sorunlar İslam'ın da ortak sorunlarıdır. Aliya, *Doğu-Batı Arasında İslam, İslam Deklarasyonu, İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları* ve Topçu da, *İsyan Ahlakı, Kültür ve Medeniyet, İradenin Davası - Devlet ve Demokrasi, Yarın ki Türkiye ve Türkiye'nin Maarif Davası* gibi eserlerinden yola çıkarak yukarıda anlatılan sorunlara sistematik çözüm önerileri sunmuştur.

BÖLÜM 1: NURETTİN TOPÇU’NUN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİN ANLAYIŞI

1.1 NURETTİN TOPÇU’NUN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Nurettin Topçu’nun Hayatı, Eserleri

Asıl adı Osman Nuri Topçu olan Nurettin Topçu, aslen Erzurumludur. 1909 yılında İstanbul’da dünyaya gelir. İlk ve ortaokulunu İstanbul’da tamamlar. Topçu, ilkokulu Büyük Reşit Paşa Mektebinde dereceyle bitirir. İlkokuldan sonra Vefa Lisesinde öğrenimini sürdürdükten sonra İstanbul Erkek Lisesinin Edebiyat Bölümü’nden birincilikle mezun olur. Topçu, lise öğreniminden sonra Avrupa’ya eğitim için başvuru talebinde bulunur. Bu talebi kabul edilen Topçu geri kalan eğitimine Fransa’da devam eder. Düşünürümüzün, Fransa’da eğitim aldığı bu dönemde Osmanlıdan birçok öğrenci eğitim amacıyla Avrupa’ya gider. Topçu, Avrupa’ya eğitim için giden yüzlerce öğrenciden bir tanesidir. O, Avrupa’da Paris’teki Bordeaux Lisesine kaydolar ve öğrenimini burada devam ettirir. Topçu, 1928-1934 yılları arasında ‘hareket filozofu’ Maurice Blondel (1861-1949) ile tanışır.³ Topçu bu filozofla diyalogunu artırarak ondan ciddi anlamda etkilenir.⁴ Daha sonra Topçu, Sorbonne Üniversitesi’nde doktorasını yapar.⁵ O, Avrupa’da doktora yapan ilk Türk öğrenci olma unvanını alır. Topçu, Avrupa’da birlikte öğrenim gördüğü Remzi Oğuz Arık ve Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu’nun da etkisinde kalır. Fransa’dan dönünce Galatasaray Lisesinde öğretmen olarak çalışmaya başlayan Topçu, burada fazla kalmayarak bir süre İzmir’de çalışır. İzmir’de öğretmenlik hayatını devam ettirirken Hüseyin Avni Bey’in kızı ile evlenir. Kayınpederi onun düşünce hayatına ve karakterine etki etmiş bir gönül adamıdır. Topçu, öğretmenliğinin dördüncü yılında İzmir’de çalışırken onun yazılarının kaleme alındığı *Hareket Dergisi*⁶ ni yayımlamaya başlar. O, bir sürede Denizli’de çalıştıktan sonra İstanbul’a döner. Burada çeşitli okullarda görev yapar. 1975 yılında

³ Ali Osman Gündoğan, “Topçu ve Hareket Felsefesi”, *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.16.

⁴ Tuğba Görgün, *Nurettin Topçu’da Ahlak ve Din İlişkisi*, 18 Mart Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2012, s. 8-10.

⁵ Sadettin Elibol, “Muhelif Bir Düşünür Olarak Nurettin Topçu’nun Duruşu” *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.76.

⁶ Hareket Dergisi: Sorbonne Üniversitesi’nde doktorasını verip 1934’te Türkiye’ye döndükten sonra Şubat 1939 yılında İzmir’de çıkarmaya başladığı 42 yıl gibi uzun bir yayın hayatı olan aylık fikir ve sanat dergisidir. Bkz. M. Orhan Okay, *İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt, Ankara, TDV Yayınları, 1997, s. 125-126.

vefat eden Topçu, ömrü boyunca bir fikir adamı ve öğretmen olarak çalışmalarını sürdürür.⁷

Nurettin Topçu'nun eserlerine gelince *İsyân Ahlâkı* adıyla sunduğu doktorasını, Bergson hakkında yaptığı doçentlik çalışmasını, insanlığı ilgilendiren birçok alanda yazdığı makaleleri, yirmi bir eserlik külliyatını, kendinden sonraki neslin istifadesine sunarak İslam ahlakı ruhunu gençliğin zihnine yerleştirmeyi, yaşamı boyunca kendine vazife görmüştür.

İsyân Ahlâkı, onun ahlak felsefesini oluşturur. Bu eser toplumun, ahlaki sorunlarını temelden yapılandırarak yeni bir ahlak felsefesi oluşturma çabası içindedir. Bu eser, ahlak felsefesi bağlamında toplumun, din, ahlak, sanat ve estetik bakımından nasıl olması gerektiği durumlarını değerlendiren bir felsefi çalışmadır.⁸ Diğer bir eserinin adı *Bergson*'dur. Bu eser Topçu'nun doçentlik tezidir. Bu çalışması, Bergson'un düşünce yapısını, fikir dünyasını anlatan bir çalışmadır. Fransız düşünür Henry Bergson, Avrupa'yı etkisi altına alan dönemin güçlü felsefi düşünce yapılanmalarından görecelik ve pozitivist akımlara karşı tavrı nedeniyle eleştiri oklarına tutulmuştur. Bergson, Tanrının varlığı, ahlak ve ahlaki öğretiler gibi metafizik görüşleri benimsemesi nedeniyle kendisini etkilemiştir.⁹

Lise 1 ve 2. Sınıflar için yazmış olduğu *Ahlâk* isimli çalışmasında Topçu; 'ahlak ile ilim, sanat, din, hürriyet, adalet, merhamet, vicdan, benlik,' gibi mevzuların münasebetlerine yer vermiştir.¹⁰ Topçu, başka bir çalışması olan *Ahlâk Nizamı* adlı eserinde 'iktisadi ve içtimai nizam, aranan nizam, yeni nizamın ana hatları, devlet ve şahsiyet, iş hayatı, ahlak davamız' gibi konulara yer vererek ahlaki yaralarımızdan bahsetmektedir. Düşünürümüz, eserin ikinci bölümünde 'milliyetçilik ve Anadolu' hakkında bilgi vermektir. O, eserin üçüncü bölümünde Yahudilik ve İslam'ın mukayesesini yaparak insanlığın Yahudilerin elinden çektiği sıkıntıları açıklar. Dördüncü ve son bölümde Topçu; 'komünizm, sosyalizm, materyalizm ve anarşizm' hakkında kendi düşüncelerine yer verir.¹¹ Onun, Fatih Sultan Mehmet'i, milliyetçi ve güçlü bir lider olarak anlattığı bir diğer çalışması da *Büyük Fetih* isimli eseridir. Bu

⁷ Ali Rıza Genç, *Nurettin Topçu'nun Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008, s. 6.

⁸ Görgün, *a.g.e.*, s.11.

⁹ Görgün, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰ Bkz. Topçu, *Ahlak*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

¹¹ Görgün, *a.g.e.*, s.14.

eserinde o, özellikle gençlere mazimizin sıklıkla anlatılması ve kazanılan büyük zaferlerin unutturulmaması gerektiğinden bahsetmektedir. Topçu'nun, Avrupa'nın tesirinde kalan Türk kültür ve medeniyetinin menfi durumlardan kurtarılması ile ilgili çarelerin ele alındığı bir diğer eseri de *Kültür ve Medeniyet*'tir. Bu çalışmasında Topçu maddi ve manevi kalkınmanın, metafiziğin, kültür ve tekniğin ve topyekûn mücadelenin önemi üzerinde durur. Ayrıca milli bu eserinde Topçu 'milli kültür'ün yeniden inşasının mücadelesini vermeye çalışmıştır.¹² Topçu'nun kendi deyimiyle, 'Ruh dünyamızın fatihleri' olarak adlandırdığı ve beşeriyete ışık tutacağına inandığı din, kültür ve ahlaki değerlerimizle yoğrulmuş gönül insanlarından bahsettiği eserinin adı ise *Millet Mistikleri*'dir. *Felsefe* isimli eserinde Topçu, felsefi düşüncesinin ne olduğundan, felsefi düşüncesinin cemiyetlere göre nasıl gelişme gösterdiğinden, Batı felsefi anlayışlarından ve problemlerinden bahsederek akli ve aklın ilkelerini açıklar. Ayrıca eserinde ahlak, felsefe ve sanat münasebetlerine de açıklık getirir.¹³ Öte yandan düşünürümüzün, dinin sosyal fonksiyonunu açıklamaya çalıştığı diğer bir eserinin adı *Sosyoloji*'dir. Filozof bu çalışmasında sosyoloji okumanın insana kazandırdığı bilgilere de yer verir. Eserinde sosyolojinin bölümlerine de değinen Topçu, aile türleri hakkında görüşlerini sıralar. O, 'Devlet, din hayatı, ailenin yapısı, ekonomi, sendikalar, mülkiyet' gibi toplum nizamını düzenleyen önemli unsurlar ile ilgili olarak düşüncelerini çalışmasında açıklar.¹⁴ *Türkiye'nin Maarif Davası* isimli eseri onun, 'beklenen gençlik, maarif davamız, mektep, muallim, din ve ahlak eğitimi, okullarda eğitim, medreselerin fonksiyonu, talebe ve muallimin sorumlulukları' gibi konularda öne çıkan fikirlerinin anlatıldığı çalışmaları içerir.¹⁵ *İradenin Davası, Devlet ve Demokrasi*'dir isimli eserinde Topçu, 'insanda, millette, devlette, sanatta irade ve mesuliyet iradesi' gibi konularda görüşlerini anlatmaktadır. Düşünür, 'milli devlet, demokraside insan şahsiyeti, devlette güç ve sorumluluk, reform ve özgürlük' gibi konulardaki problemleri ve bu problemlere getirdiği çözüm önerilerini de bu eserinde dile getirmektedir.¹⁶ Topçu'nun önemli eserlerinden birisi de *Yarıncı Türkiye*'dir. Eser, onun hareket felsefesinden yola çıkarak İslam medeniyeti ve kültürünü konu edinen çalışmaların bir araya getirilmesi ile oluşur.

¹² Muhittin Bilge, "Nurettin Topçu'nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı" *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.242.

¹³ Bkz. Nurettin Topçu, *Felsefe*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

¹⁴ Bkz. Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, 7. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.

¹⁵ Bkz. Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 20. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

¹⁶ Bkz. Nurettin Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018

Bu çalışmada ‘Yarın ki Türkiye’yi nasıl kuracağını anlatır.¹⁷ *Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi* de onun önemli eserlerinden bir tanesidir. Topçu bu eserin birinci bölümünde ‘özcü felsefe’, ‘varoluş felsefesi’ ‘varlık, insan ve Allah’ kavramlarından bahsettikten sonra ikinci bölümde ‘hareket felsefesi’ni, hareket, özgürlük, sorumluluk bağlamında izah eder.¹⁸ Düşünürümüzün yayımlanmış diğer eserlerinden *İslam, İnsan Mevlana ve Tasavvuf*’ta; ‘İslam, insan, kâinat, Müslümanlık, din ve din terbiyesi, İslam ahlakı’ gibi konular hakkında görüşlerini anlattıktan sonra Mevlana’nın ve Yunus Emre’nin tasavvuf dünyasındaki işlevini, fikir ve düşüncelerini izah eder.¹⁹ Topçu, *Psikoloji* isimli eserinde, psikolojisinin tanımı, konusu, metotları, ruhsal hayatın evrimi, ruhsal olayların sınıflanması, duygu hayatı, bilgi hayatı ve irade hayatı hususlarında geniş ve aydınlatıcı bilgiler sunar.²⁰ *Var Olmak* isimli eseri de onun, varoluşun ve hareket düşüncesinin dayandığı temelleri açıkladığı önemli bir çalışmadır.²¹ *Taşralı* kitabı düşünürümüzün, fikir ve düşüncelerinin önemli derecede yansıdığı hikâyelerinden oluşur. Topçu, eserinde Anadolu insanlarının ve entelektüel tebaanın sorunlarını hikâye ederek anlatır.²² Düşünürümüz, *Mehmet Akif* isimli eserinde toplumları peşinde sürükleyen Mehmet Akif’in fikir ve düşünce dünyası hakkında çarpıcı bilgilere yer vermektedir.²³

Topçu’nun önemli eserlerinin yanı sıra kaleme aldığı birçok makalesi de vardır. *Hareket, Düşünen Adam, Yeni İstiklal, Büyük Doğu, Şule, Tohum, Türk Ruhu* gibi önemli dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

1.1.2. Nurettin Topçu’nun İlmi Kişiliği

Topçu’nun eserlerini vermeye başladığı dönemlerde dünyanın fikir ve düşünce arenasını pozitivizm hareketi kuşatır. Eleştirel bir düşünceye sahip olması nedeniyle Topçu’nun bu akımın etkisinde kaldığı görülmemektedir. Düşünce ortamının baş döndüren fikir hareketliliği içinde Topçu, akılcılığı, felsefeyi, mesuliyeti ve iradeyi felsefi düşünce anlayışının merkezine alır. Fikir ve düşünce insanları bir orkestra şefi

¹⁷ Bkz. Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, 9. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

¹⁸ Bkz. Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi- Hareket Felsefesi*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

¹⁹ Bkz. Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 11. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

²⁰ Bkz. Nurettin Topçu, *Psikoloji*, 4. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.

²¹ Bkz. Nurettin Topçu, *Var Olmak*, 12. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.

²² Bkz. Nurettin Topçu, *Taşralı*, 9. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.

²³ Bkz. Nurettin Topçu, *Mehmet Akif*, 7. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

gibi eylem adamıdır.²⁴ Hareketin belirli sınırlarının olduğunu düşünen yirminci yüzyılın insanına kendi hareketindeki sonsuzluğu hissettiren hareket felsefesinin kurucusu Blondel'in de etkisiyle materyalist, determinist (gerekirci) ve pozitivist toplumcu âlemin dışında, başka bir âlemin keşfini sağlayan Topçu, Anadolu gerçeğini en iyi bilen filozoflardan birisidir. O, Anadolu ile İslam'ın hakikatlerini bir tutmaz. Anadolu gerçeği bağlamında kadim tarih ve kültür dünyamızı iyi bilen, bir o kadar da batı felsefesine hâkim bir duruş ortaya koyan düşünürü, değerli kılan şey onun ortaya koyduğu sistemli felsefi terkidir.²⁵

Kuşkusuz Topçu, felsefeden sanata, sosyolojiden psikolojiye, dinden kalkınmaya pek çok alanda özgün fikirleri olan bir filozoftur. O, bireyden hareketle yeni bir medeniyetin oluşumunu arzulamaktadır. Ülkemizin geleceği sorunu onun düşünce dünyasında önemli bir yer edinir. Ona göre Anadolu insanı Batı'yı ve Doğu'yu yeteri kadar anlayamamıştır. Topçu, ideolojik hiçbir zümrenin etkisinde kalmaz. Bilakis Topçu, hakiki bir vatanperver ve ahlak filozofudur.²⁶ Aynı zamanda hareket felsefesinden yola çıkarak 'din, ahlak, felsefe, milliyetçilik ve sosyalizm' bağlamında Anadolu halkının fikir ve düşünce dünyasını oluşturmaya çalışmıştır. Eğitimle ilgili olarak ise düşünürümüz, faydacılık (pragmatist) düşüncesini yetersiz bularak eleştirir. Özellikle din eğitiminde felsefe, psikoloji ve inanç esaslarının yoğrulduğu bir sistemin her daim yanında olur.²⁷

Kısacası Topçu'nun fikirlerinde toplum felsefesinin büyük önemi vardır. Batılılaşmayı eleştirerek batılılaşmanın Müslüman Türk gençliğini kültüründen uzaklaştırdığını taklitçiliğe sürüklediğini, sorumluluk bilincini yok ettiğini söyler. Onun fikir dünyasında etkili olan millet mistikleri: Mevlana, Fatih Sultan Mehmet, Mehmet Akif Ersoy, Hüseyin Avni Ulaş, Remzi Oğuz Arık, Ali Fuat Başgil, Ziyâeddin Fahri Fındıklıoğlu, Selahattin Köseoğlu, Peyami Safa gibi önemli sanat edebiyat, fikir ve düşünce adamlarıdır.

²⁴ Gündoğan, *a.g.e.*, s.15.

²⁵ *A.g.e.*, s. 16.

²⁶ Necmettin Tozlu, "Nurettin Topçu'nun Fikir Dünyasındaki Yeri", *Hece Dergisi*, Sayı: 109, Ankara, 2006, s.53-58.

²⁷ Mustafa Gündüz, "Muhafazakâr- Modernist Bir Cumhuriyet Aydını: Nurettin Topçu'nun Eğitim Görüşleri", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı: 45, İstanbul, 2015, s.53-54.

1.1.2.1. Hareket Felsefesi

Hareket felsefesi, Maurice Blondel'in doktora tezi olan "L'action" adlı çalışmasından yola çıkarak üzerinde kafa yorduğu ve diğer çalışmalarıyla da sistemleştirdiği bir felsefedir. "*Hareket felsefesi 18. Yüzyıldan beri batıda gelişen materyalist-pozitivist akımların karşısında insanlığın kurtuluşunu ahlaki ve moral değerlerinin yükselişinde gören spritüalist bir felsefe akımıdır.*"²⁸

Hareket felsefesinin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Hareket bütün bir varlığı harekete geçirir.
- b) Hareket insanın her türlü eylemini kapsar.
- c) Hareketin bir anlamı vardır. Sıradan bir içgüdü davranışı değildir.
- d) Ahlaki hareket durmaksızın sonsuza doğru uzanır.
- e) Hareketin kaynağında ruhi bir aktivite mevcuttur.
- f) Hareket insanı anlamayı sağlayan olgudan çok zarurettir.
- g) Her hareket insan iradesinin istenilen ve istenilmeyen yönünü eşitlemek dileğindedir.²⁹

İşte bu görüşlerin ışığında, Blondel'in "L'action" isimli eseri ve 'Hareket felsefesi'nin esaslarından yola çıkan Topçu, Anadolu halkının sorunlarına dini, ahlaki ve kültürel değerlerimiz bağlamında çözümler arar. Böylece düşünürümüz, kendi hareket felsefesini oluşturur. Hareketi, Blondel gibi hayatın merkezine yerleştiren Topçu, hareketin mahiyetini de kendi ifadeleriyle şu şekilde dile getirdiği görülmektedir. Ona göre:

"Hareket dünyasına girilmedikçe insan tanınmamıştır. Müfekkire insanın bütünü değildir. Hareketi, felsefenin merkezi yapmalıdır, çünkü hayatın merkezi de harekettir. Hareket insanın kâinatın önüne koyduğu bir meseledir. Hareketin hakikatini ilimlerde bize tanıtamazlar. Çünkü ilim mücerret ve basitleştirici şemaların çalışmasından ibarettir."³⁰

Onun hareket felsefesi, varlığı topyekûn harekete sevk eder. Bireyden yola çıkan hareket; aileye, oradan toplum hayatına, son olarak da varlığını ve bilgisini tanıdığımız mutlak varlığa ulaşır.³¹ Topçu, bu düşüncesini: "*Ferdi âlemde hareket tamamlanmış*

²⁸ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, 13. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014. s.18.

²⁹ Mustafa Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995. s.16 ; Gündoğan, *a.g.e.*, s.19-20.

³⁰ Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, s.51.

³¹ Yakup Yüce, *Nurettin Topçu'da İman Akıl İlişkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009, s.29.

*değildir, Hareket bütün kâinata yayılmak iştihakındadır. Hareket insanla Allah'ın bir terkibidir: Ne yalnız Allah ne yalnız insan onu değiştiremez, meydana getiremez, yok edemez".*³² şeklinde ifade eder. Buradan da anlaşılıyor ki Topçu'nun, hareket düşüncesinde tasavvufi eğilimlerin görüldüğünden bahsedilebilir.

Topçu hareketi; inanç, iman ve isyan doğrultusunda bir eylem olarak görür. Her ne kadar hareket felsefesini Batı'dan almış olsa da bu düşüncesini dinin muhteva alanına yayıp toplumun temel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak onu yeni bir forma büründürür. Bu yeni kurtuluş reçetesi, onun hareket felsefesine farklı bir anlam kazandırır.³³ Topçu ayrıca; *"bizi harekete iten eğilimlerin sadece kendi gücümüzle değil, aynı zaman da dışımızdaki şeylerin etkisiyle de ortaya çıktığını"*³⁴ ifade eder.

Görüldüğü gibi beşeriyetin her yeni hamlesi; sanat, felsefe ve hukukta yeniden yapılanması, karanlıktan aydınlığa ulaştıran özgürlükçü bir harekettir. Ahlak sahibi ve özgür bir varlık olan birey, özünden fıskıran hareketle kendine karşı isyanı³⁵ başlatmış olur. Bireyden isyan halinde çıkan bu hareket, sonlu varlıktan sonsuz varlığa ulaşır. İşte buradan da anlaşılacağı üzere onun isyanı ferdiyetçiliğe, kaosa, komünizme ve kapitalizme karşıdır. Hareketi ise Hallaç'ın, Mevlana'nın tasavvurlarıyla örtüşür.

Özetle Topçu'nun hareket felsefesi, İslam kültür ve medeniyetinin hamuruyla yoğrulmuş bir iradi eylemdir. O, isyanı insandan başlatarak sonsuz iradeye kadar ulaştırdıktan sonra tekrar isyan halinde bireye indirger. Böylece, gerçek ve mutlak hareket işlevini tamamlamıştır. Onun hareketi ilahi olana ulaşma arzusudur.

1.1.2.2. İrade Metafizigi

İrade, insanın eylemini ve düşüncesini bilinçli ya da amaçlı bir şekilde hedeflere ulaşma doğrultusunda yönlendirme eğilimidir.

Topçu'ya göre irade ise *"İnsanda en büyük kuvvet, sahip olabildiğimiz kuvvetlerin en değerlisi olan iradedir. İrade, hayatımızın sonuna kadar sürekli olarak"*

³² Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, s.55-60.

³³ A.g.e, s.55-60.

³⁴ Yaşar Türkben, "Nurettin Topçu'ya Göre Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Ezurum, 2010, s.120.

³⁵ Topçu'ya göre, isteyerek yapılan ahlaklı her hareket isyandır. Hareket Felsefesinin Türkiye'deki teorisini olan Nurettin Topçu'nun Paris Sorbonne Üniversitesi'ndeki doktora tezi, orijinal ismi "conformisme et revolte" olan "İsyan Ahlakı" dır. Topçu, bu eseriyle konformist ahlaka karşı meydan okur.

yokluğa karşı koyan var olma iradesidir. İnsan, iradesi ile değer kazanır.”³⁶ Topçu, iradenin hareketini bireyden başlatarak ilahi iradeye doğru nasıl gerçekleştiğini şu şekilde ifade eder: “Gayesine ulaşabilen gerçek ve tam irade; fertten başlayan, aile ile devleti yani otoriteyi isteyen millet ve insanlık basamaklarından da geçerek Allah’a ulaştıran gerçektir.”³⁷ Topçu’ya göre “ilim, sanat ve ahlak kaynaklarından beslenen duygular, insanı ideal bir düzene yükseltiyor ve gerçek manasıyla insanlaştırıyor. Dine doğru tırmanan irade ise, iradelerin gerçek sahibi olan Allah’a yönelmekle sonsuzluğun iradesini kazandıran duyguları yaşıyor.”³⁸ Topçu’nun bu ifadelerinde anlaşılacağı üzere irade, bireyden başlayıp Allah’a kadar yükselerek bir kuvvet haline gelir. Bu şekilde kutsiyet kazanan irade, hareket halinde tekrar cemiyetin ve insanın ruh yapısına metafizik boyutta yeni bir anlam kazandırır.

Öte yandan; “Topçu’ya göre biz bir yönümüzle içinde bulunduğumuz evrenin bir parçası durumundayız, ancak bunun yanı sıra bir de ruh dünyamız vardır. ‘Ruh’ un en önemli özelliği ‘irade’ dir. İrade ise ‘var olmak, istemek ve sevmektir’. Ayrıca bu kudret bizde doğuştan mevcuttur.”³⁹

Topçu; iradeyi millette, devlette ve sanatta irade şeklinde kategorize etmiştir. O, millette iradeyi anlatırken iradenin, insan nefsiyle Allah arasında birçok aşamadan geçerken millet mukaddesatının şekillenmesine de katkı sağladığını savunur. Ona göre, millet iradesinin de tarih, coğrafya, güzel sanatlar gibi organları vardır. “Millette iradenin sefaleti demek, millet hayatının destekleri olan mukaddesatının ortadan kalkması demektir” görüşünü ortaya koyan filozof, Batı hayranlığı gibi yabancı faktörlerin içimize sızıp irademizi çökerterek bizleri etkisiz hale getirdiği kanaatine varır. Batı hayranlığı, kutsal değerlerimizi alt üst eder ve onun boşluğunu zevk ve şatafata bırakır. Topçu, ruhumuzu adeta hipnotize eden bu zevkli, şatafatlı yaşam duygusu, toplumun her alanına nüfus ederek milleti sersemlettiği sonucuna varır. Kuşkusuz Topçu için iman çok önemlidir. Ona göre imanın yoksunluğu nedeniyle, milletler safahat içine daldıkça yaşam onlara zevk vermez. Çünkü şehvetli hayat, keder doğurur ve dünyevi mutluluklar güçsüzlük getirir. Topçu; kurtuluşu, “Mehmet Akipler,

³⁶ Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, s.15-19.

³⁷ A.g.e, s.16.

³⁸ A.g.e, s.16.

³⁹ Türkben, a.g.e, s.124.

*Gandiler, Hüseyin Avniler, Namık Kemaller*⁴⁰ gibi millet mistiklerinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşeceğini dile getirir. Düşünürümüze göre, milletin kutsal değerlerini kurtaracak olanlar, yalnız bunların ruhi hareketleridir.

Diğer yandan Topçunun anlayışına göre; ‘Dil, din, ırk, coğrafya’... gibi unsurların varlığı haline gelen millet, devlet kimliğiyle kutsiyet kazanmıştır. O bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade eder: “*Millet dediğimiz bu büyük varlık her tarafta devlet hüviyetine bürünür, muayyen topraklarda hâkimiyet olur, zümrenin ruhu olur; millet vücudunun kuvvet ve hayatın ifadesi halinde gözüktür.*”⁴¹ Bu bağlamda millet devlete irade ve hayat verir. Kökleri sağlam olan bir millet, devleti de güçlü kılacaktır. Düşünürümüze göre, devlet iradesinde, devlet zirvesinin, hükümetlerin, meclisin güçlü olması gerekir. Ancak dış etmenler, temsil ettikleri demokrasileri aracılığıyla devlet otoritesini zayıflatmaya, yıkmaya çalışır. Kuşkusuz, ‘kanun, nizam, millet iradesi’ gibi kutsal güçleri çıkarlarına alet edinen sahtekâr ve zalim otorite sahipleri, devletin her tarafında vardır. Düşünürümüze göre, bunların diktatörlükleri yüzünden devlet otoritesi zayıflıyor ve devletin çöküş zemini hazırlanıyor. Böylece devlette irade ve hâkimiyet ortadan kalkınca esaretler doğuyor. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki, devletler ve milletler bu kesim insanların esaretinden kurtarılmalıdır.

Topçunun kategorize ettiği bir diğer irade de sanatta iradedir. Sanatla ilgili olarak “*zekâ hayata menfaatsiz bakar*” diyen Topçu, sanatta irade yoksunluğunun iman zayıflığından kaynaklandığını düşünür. Dönemin kimi edebiyatçıları eleştiren Topçu, “*kuyumculuğa veya müspet ilimciliğe hazırlanır gibi eser icra etmeye çalışan anlayış, gerçek sanat olamaz*”⁴² der. Topçu’ya göre “*sanat bir bilgi, hayal gücü, vehim değil bir ideal, bir dava ve bir iradedir*”. Düşünürümüz, sanat eserinde oluşturulan tüm özelliklerin çeşitli şekillerde bir araya gelmeleri sonsuzluk iradesinin emriyle olduğunu savunur.

Sonuç olarak denilebilir ki, Topçu’nun İrade metafiziği düşüncesi; insanın yaşam alanı bulduğu her vatan toprağında, inanç yapısında, ilimde, sanatta, ahlakta ortaya koyduğu irade, ruhi bir kuvvetle hareketlenir ve ilahi kuvvette kendini bulursa

⁴⁰ Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, s. 40.

⁴¹ A.g.e, s. 55.

⁴² A.g.e, s. 64.

hakikate ulaşır. Hakikate ulaşamayan irade kutsiyet kazanamayan, tutsak ve hasta iradedir.⁴³

1.1.2.3. İsyân Ahlakı

Topçu'nun isyan ahlakı, onun felsefe anlayışının özünü teşkil eder. Düşünürümüze göre isyan, Allah'a dayanarak tutsaklığımıza karşı yapılan bir harekettir. İnsan bu hareketini de bir sorumluluk iradesiyle gerçekleştirmektedir. Topçu hareket felsefesi bağlamında oluşturduğu isyan ahlakını, tasavvufi bir anlayış ekseninde, kişinin nefesine başkaldırısını ve Allah'a kavuşmasını savunur. Ona göre, insanın bu başkaldırışı evrensel ahlak anlayışına uygundur. Nefsin taşıdığı her çeşit lüks hayatı reddeden bu isyan hali, hürriyetimiz aracılığıyla kaygı ve endişede taşıyarak sorumluluk duygusu içinde Allah'a ulaşır ve O'nda birleşir. Topçu, isyan hürriyet ilişkisini şu cümlesiyle ifade eder: "*İsyân, insan hareketinde hürriyetin varlığını gerektirir. İsyân, hürriyetin habercisidir.*"⁴⁴ Düşünürümüze göre, özgürlüğün mecbur kıldığı mesuliyet de hukuki bir mesuliyet değildir. Nitekim mesuliyet, insanın varlık nedeninin göstergesi olan sorumluluk duygusuna bürünmüş ahlaki bir sorumluluktur.⁴⁵

Diğer yandan mesuliyet hareketi gerektirdiğinden, iman ve irade olarak varlığını gösteren insanın hareketi, aşk ve adaletle gerçekleşmelidir. Topçuya göre, aşk ve adaletle gerçekleşmeyen bir hareketin sonsuz varlığa ulaşması, gerçek bir isyana dönüşmesi mümkün değildir. Böylece, irademizi ve aşk duygumuzu engelleyen faktörde aşırı hırslarımızın sonucu olan istismardır. Ona göre, bu engelleme hali bireyden başlayarak toplumun bütün safhasına yayılır. Toplumu etkisi altına alan bu hastalığı kaldırmanın yolu da isyandır. Şüphesiz kontrolsüz hırslarımız, iman ve iradenin mizacına zarar vermediği sürece kötü bir şey değildir. Topçu'ya göre, ahlak anlayışıyla sistemleşmiş olan hareket kavramı, daha sonra yerini iradeyle harmanlanmış isyan kavramına bırakır. Dolayısıyla onun düşünce dünyasında aşk ve adalet duygusu içinde

⁴³ Topçunun irade anlayışının temel kavramlarını ahlakilik, hareket ve akıl olarak varsaydığımızda irade onun düşünce ekseninde sistemleşmiş ve insanı diğer varlıklardan daha seçkin bir konuma getirmiştir. Çünkü onun iradesinde sapmalar olmaksızın mutlak iradeye bir yöneliş vardır. Mutlak irade de anlam kazanan bu yöneliş ahlaki bir doğrultuyla insana kazanım şeklinde tekrar dönmektedir. Böylece insan cemiyette anlamlı ve seçkin bir varlık olarak yaşamını devam ettirir.

⁴⁴ Topçu, *İsyân Ahlakı*, s.37.

⁴⁵ Hasan Ayık, "Necip Fazıl'dan Nurettin Topçu'ya Hareket Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Eski Yeni*, Sayı: 40, Ankara, 2011, s. 100.

gerçekleştirilen her sistemli hareket bir isyandır. Böylece iman, irade ve isyanla yüklü bir birey, ilahi iradeye ulaşır ve hedeflerini gerçekleştirir. Düşünürümüze göre, evrensel düzen içinde gerçekleşen bireyin ahlaklı isyanı yerini itaate bırakır. Yani onun felsefi anlayışında isyan sürekli değildir.⁴⁶

Öte yandan Topçu, hareket felsefesinin terimlerini ve metodunu kullanarak isyan ahlakını tasavvuf, din ve ahlak bağlamında değerlendirmiş ve isyan ahlakının temellerini atmıştır. Onun isyan ahlakında her şeye karşı gelmek, reddetmek yoktur. Topçu'ya göre, “*Batılı filozoflardan Stirner'in, Rousseau'nun, Schopenhauer'ın dine devlete topluma ve tabiata karşı olan her hareketi isyan sayılmaz. Esas isyan "Stirner'in, anarşizmine, Rousseau'nun, ferdiyetçiliğine, Schopenhauer'ın neticesiz kötümserliğine karşı olan" isyandır.*⁴⁷

Topçu'nun isyan ahlakında her şeyi koşulsuz kabul etmek yerine düşüncelerini, önemseydiği ve değer verdiği fikirleri, cesaretli bir şekilde ortaya koyarak savunmak vardır. Hareketin kendisi yerine, hareketin gayesi ve ulaşmak istediği hedef önemlidir. İşte tüm bunları harekete geçirecek kişi varlığın ontolojik ve epistemolojik koşullarını iyi bilen, şuurlu, idealist, şahsiyetli duruşun en güzel örneklerini veren “*hareket adamı*”dır. Bu manada da Topçu bir hareket adamı ve ahlak filozofudur.⁴⁸

1.1.2.4. Bergson, Blondel, Mistisizm ve Tasavvuf

Topçunun etkisinde kaldığı ve çalışmalarına konu olan bir diğer düşünürde Bergson'dur.⁴⁹ Yahudi bir ailenin çocuğu olan Henri Bergson, 19. yüzyıl Batı

⁴⁶ Hüseyin Aydoğdu, “Ahlak Filozofu ve Hareket Adamı Olarak Nurettin Topçu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum, 2009, s.447-449.

⁴⁷ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s.176.

⁴⁸ Yirminci yüzyıldaki savaşlarda insanlık dışı tekniklerin kullanılması ve toplumları sarsan komünizm ve pozitivistizmin yıkıcı etkisi insanlığın ahlak perdesini yerle bir etmiştir. İnsanların tüm örf ve adetleri hiçe sayılarak özgürlükleri ellerinden alınmış, toplum sessiz çılgınlıklar ve ıstırap içinde bırakılmıştır. Toplumun ahlak nizamı hastalıklı ruhlar haline dönüşmüştür. İnsanları düşmüş olduğu bu durumdan ancak isyan ahlakı kurtaracaktır. Topçu'da bu isyancı iradeye sahip kişiler birer “*hareket adamı*”dır. Hareket adamı insanlığın içine düştüğü tüm bu sefaletten kurtaran ve tüm insanlığı bir âlem şümul isyanla hareketlendiren davanın savunucusudur.

⁴⁹ Bergson: (1859-1941) “*İdealist yaşama felsefesinin Fransa'daki temsilcisi. Etkisi Fransa'nın sınırlarını aşmış, 20. Yüzyılın ilk yarısında bütün dünyayı sarmış bir filozof. Matematikte büyük bir yetenek olduğu gibi büyük bir sanatçı yazar aynı zamanda. Doğa ve insan bilimleri alanında çalışmış. Bergson'da Anlak ve sezgi (intuition) ahlak ve dinin iki kaynağını oluşturur.*” (Bkz. Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1994, s.141-145.) Bergson, Mistisizmin Avrupa'da en önemli temsilcisi olmuştur. Mistik felsefi görüşlerini, rahatsızlığı nedeniyle 1924 yılından sonra geçirdiği inziva hayatı döneminde şekillendirdiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Nurettin Topçu, *Bergson*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.13-14.)

filozofudur. İngiltere'den Fransa'ya göç eden Bergson, felsefe okumalarını geliştirerek Avrupa'da mistisizmin en önemli temsilcisi olmuştur. Bergson Felsefesi pozitivizm ve diğer göreceli felsefi anlayışların karşısında hakikate ulaşma sancısı taşıyan 20. yüzyıl insanlığına, sezgiciliğin varlığını ortaya koyarak çözüm bulmaya çalışır. Bergsonculuk Avrupa'da insanlık vicdanının ümit kapısı olur. Bergson, kısıtlı bir mekân ve zaman algısının aksine dinamik, hareketli bir hayat alanı ve bu hareketliliğe sirayet eden bir sezgiyi önemser.⁵⁰

Bergsonculuk ile birlikte Topçu'nun etkisi altında kaldığı diğer bir felsefi anlayış da hareket felsefesi ve onun kurucusu Blondel'dir.⁵¹ Topçu, kendi düşünce dünyasının alt yapısını oluşturma adına hareket felsefesini önemsemiştir. Bu sebepten dolayı da doktora tezini hareket felsefesinin kurucusu olan Fransız filozof Maurice Blondel üzerine yapar. Yirminci yüzyılın başlarında tüm Avrupa'yı etkisi altında tutan tutucu bir din düşmanlığı karşısında yaşanan fikrî ve imâni buhranların çözümünü sağlayacak bir düşünce alt yapısı oluşturmak Batı'ya rağmen mümkün değildir. Topçu, tüm bu olumsuzlukların içinde Katolik bir filozof olan Blondel ile çalışmakla düşüncesini şekillendirmeyi amaç edinir. Çünkü “*Katolikler, felsefede skolastik öğretilere daha yakın dururlar.*” İçerisinde ahlakın metafiziğin ve bilimin felsefeyle uzlaşabilmesi adına uğraşlar vermiş olan Blondel, dünyanın içine düştüğü inançsızlık batağından kurtuluş reçetesini sunmaya çalışır.⁵²

Bergson ve onun felsefi anlayışlarına etki eden Mistisizm, “*Latince kaynaklı bir kelime olup sözlükte, gizli olmak, dilsiz olmak, dudakları ve gözleri kapamak gibi anlamlara gelir.*” Derin bir ruhi yaşantı olmakla beraber, felsefi temelleri de olan mistisizm düşünce boyutunda medeniyetler arası uyumlu geçişlere ve ortak yorumlara imkân sağlayan bir akımdır. İslam'da mistisizm ise tasavvufa verilen isimdir.⁵³ Topçu'ya göre mistisizm, Tanrı'yı bilmeyi, tanımayı amaçlamaktan ziyade kişinin kendini Tanrı'da bulmasıdır. Mesela Hristiyan mistikleri, Hz İsa'nın ölümünden duyulan eleminde etkisiyle İsa tasavvurundan hareketle feyz ve coşku ikliminde sürekli

⁵⁰ Nurettin Topçu, *Bergson*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.13-14.

⁵¹ Maurice Blondel: 1861-1949 yılları arasında yaşamış Fransız filozof. “*Bireyin tüm eylemlerinin aşkın bir varlığa doğru yönelimi ile anlaşılabilirliğini*” savunan Blondel, Avrupa'da ‘Hareket Felsefesi’ nin öncülüğünü yapmıştır. Blondel “*kendisine çıkış noktası olarak özneyi alarak düşünce ile varlık arasındaki boşluğu, varlığı bir düşünceye indirgemeyecek bir içkinlik veya eylem felsefesiyle kapatmanın ve insan yazgısının ne olduğu problemini çözmenin mücadelesini vermiştir.*” Bkz. A. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2013, s.284.

⁵² Mehmet Temelli, “Hareket, Mistisizm ve Topçu”, *Hece Dergisi*, Sayı: 109, Ankara, 2006, s.175.

⁵³ Mustafa Kara, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002, s. 11-17.

bir iç denemesi yaşayarak ilahi birleşmeyi arzulamışlar ve tüm varlıklarıyla havari St. Paul gibi Ruh-i İsa'ya teslim olmuşlardır. Öyle ki Hristiyan dünyasında da Hristiyan mistiklerinin eserlerinden bahseder. Düşünürümüze göre, üçüncü asırdan sonra mistisizm Hindistan'a uzanarak orada zengin bir yapıya kavuşur. Öyle ki Topçu'ya göre, İslam dünyasında da mistisizm tasavvuf şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Topçu, Hasan Basri'nin ilk tasavvufçulardan olduğunu söyler. 9-14. asırda yaşayan Beyazıd-i Bistâmi, Cüneyd-i Bağdâd-i, Feriduddîn-i Attar, Hallac-ı Mansur, Şehâbeddin-i Sühreverdi, Abdukadir-i Geylânî, İmâm-ı Rabbani, Muhyiddin-i Arâbi, İbn-i Arâbi ve Mevlâna'nın önemli tasavvufçulardan olduğunu vurgular. Şüphesiz ki mistisizm Topçu için, dini yaşayışın en yüksek merhalesini teşkil eder. Öyle ki bu doktrin ruhun içten ve doğrudan doğruya Allah'a birleşmesinin mümkün olduğunu kabul eder. Zira bu düşüncede insan, 'zühd, takva' ve türlü meşakkat ile eşyanın varlığından sıyrılıp kendisini ruhun boşluğuna bırakarak mistik hayatın doluluğuna ulaşır. Böylece hakikat kapıları kendisi için açılır.⁵⁴ Topçu Bergson'un mistisizm düşüncesiyle ilgili fikirlerini şu şekilde açıklar:

“Kendisini sürükleyecek cereyanla derinliklerinden sarsılan ruh, cins ile ferdin devri şeklinde birbirini şarta başlamaları kanunundan bir an için kurtularak kendisi üzerine dönmez oluyor. Sonra dosdoğru ileri yollanıyor. Kendisini kımıldatan kuvvetin doğrudan doğruya farkında olmuyor, lakin onun tarife sığmayan huzurunu hissediyor...”⁵⁵

Mistisizmin Anadolu ya geçiş şekli olan tasavvufun önemli bir ayağı da Vahdet-i Vücut düşüncesidir. İslam inancında var olan Vahdet-i Vücut düşüncesine de kısmen yakın bir düşünce şekli olan mistisizmde bilmekten ziyade sezgi ve tecrübe etme ön plandadır. Mistisizm, aradığı şeyi bazen dışa dönük bir arayışla bazen de içsel bir arayışla gerçekleştirir. Aşk ve bilgi kişiyi dönüştüren birliğe götüren vasıtaadır. Ancak burada varlığından bahsettiğimiz mistisizm, Bergson ve Blondel'in düşünce ekseninde şekillenen Hristiyan mistisizmidir. Hristiyanlığın dini tecrübesi dikkate alınarak ortaya konmuştur. Bu anlamda mistisizm tasavvufla birebir örtüşmez. Özünde ilahi bir ruhî his olan insanın her hareketi onu Tanrı'ya yakınlaştırır. Var olduğunu bilerek ve isteyerek irade ortaya koyan insan, bu hareketi sonucu Tanrı'ya ulaşır. Böylece insan Tanrı'nın iradesiyle terkip olmuş olur. Topçu'nun düşüncesinde, hareket unsuru katarak dinin adeta çekirdeğine koyduğu mistik duygular, insanı heyecanlandıran bir yaşama dönüştür.

⁵⁴ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlâna Tasavvuf*, s.189-197.

⁵⁵ A.g.e, s.218-221.

Blondel'in ve Bergson'un dünyaya çözüm önerisi olarak sunduğu sezgiciliğin ve hareket felsefesinin İslami yapılanmasını tasavvuftan alır. Topçu, fikir dünyasını sarmaladığı düşünce dağarcığıyla, cemiyetin hastalıklarına sunduğu çözüm önerileriyle insanlığa model olmaya çalışır. İnsanlığın içine düştüğü dünya hayatına özenme hevesinin getireceği tehlikeleri her daim haykıran Topçu'nun bu serzenişine günümüz İslam dünyası ne kadar kulak verir, o da işin farklı bir sorunsal alanıdır.⁵⁶

Öte yandan Topçu, İslam dinini hurafe ve uydurmalardan korunma düşüncesini benimseyerek modern bir İslam düşüncesini tercih eder. Bu anlamda o, düşünce temeline metafizik ve tasavvufu koyarak din tacirlerini eleştirir. Ona göre tasavvuf insanın kurtuluşuna vesile olan manevi bir yöndür. İslam düşünce dünyası asırlardır yanlışlıklar içinde bocalayıp durmuştur. Topçu ilme ve medeniyete dinsizlik medeniyeti gibi yakıştırmaların asırlar boyu sürdüğünü, Asr-ı Saadet'ten sonra İslam düşünce yapısının bir türlü ivme kazanamadığını, içtihat kapılarının kapatıldığı dönemlerin yaşandığını söyler. Topçu, bu ruh sefaletinden kurtulmanın yolunda Kur'ân'a ve sünnete tekrar bağlanmaktan geçtiğini ifade eder. Topçu için mistik iman ve tasavvuf öğretisi İslam dünyasının kurtuluş reçetesidir. Zira bu ikisi de maddenin ve rasyonel sınırların dışında şekillenmiştir. Bu durum Topçu'nun mistisizme yakın olmasını sağlamıştır. Topçu'ya göre, insanı hakikate ulaştıracak unsurlar 'ilham, aşk ve ruhtur'. Zira tüm beden ve ruhuyla hareket ettiği zaman Allah'a, hakikate ulaşır. Bununla birlikte dinin özünü mistisizm olarak görür. O, ibadetlerin mistik yapısından bahsederken 'namazın, orucun, miracın, vahyin' mistik olduğuna dikkat çeker. Topçu'ya göre, Müslüman'ın amacı ruhen Allah'a yükselmektir. İnsan dünya hayatında olmakla benliğinde büyük bir yük taşır. İlk olarak bu yükleri zorlu bir nefis terbiyesiyle atması gerekir. Sonra ruhun dünya meşakkatinden kurtulması (vecd) ve manevi bir yükselişle Hakk'a ulaşması gerekir. Allah ile 'fena' olan insan huzurlu yaşamına devam eder. Bu hususta Topçu; İmâm-ı Rabbân-i, İbn-i Arâbi gibi önemli kişileri referans almıştır. İslam ahlakının unsurlarının 'hizmet, hürmet, merhamet, adalet ve sorumluluk' olduğunu söyler. Topçu, devlet yönetiminin bu unsurlar çerçevesinde yeniden yapılandırılmasının önemi üzerinde durur.⁵⁷

Topçu'ya göre, esası itibarıyla tasavvuf yani İslam mistisizmi de bu evvelki mistiklerden farksızdır. Hepsinde mistik esas, dini denemedir. Dinin özü içsel

⁵⁶ Temelli, *a.g.e.*, s.176-177.

⁵⁷ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*, s.182-196.

yaşayış olduğuna göre, mistisizmin dinin temeli olduğunu kabul etmek lazım gelir. Görülüyor ki mistisizm, İslam'daki adıyla tasavvuf, her şeyden önce dini bir arayış olduğu gibi aynı zamanda bir metafizik görüştür. İslam tasavvufu, Kur'ân'dan kalp ilmini çıkararak felsefedir. İlahi varlığa iştirak denemesini yaparak ahlaklanma yoludur.⁵⁸

Topçu'nun mistisizm düşünce eksenini, genel olarak değerlendirecek olursak öncelikle Hıristiyan mistisizmi ile İslam mistisizmin benzer özellikler taşısa da ayrışan noktaları da vardır. Zira İslam mistisizminde eğer tasavvuf için konuşacak olursak insan sadece yaratıcı ile hem hal olurken diğer dini doktrinlerde bu durum, St Paul'ün İsa'ya teslim olması örneğinde olduğu gibi bazen sonlu varlıklara da hemhal olma cihetine doğru kaymaktadır. Bu duruma farklı versiyonlarıyla Budizm örneğinde olduğu gibi diğer dini inançlarda da rastlamak mümkündür. Diğerlerinde Tanrı tasavvuru somut iken İslam mistisizminde soyuttur. Ancak mistisizm 'ahlak, adalet, hürriyet' gibi kavramlarla ilişkilendirildiğinde bütün dini anlayışlar insana aynı duyguları hissettirmektedir. Topçu'nun düşünce dünyasında 'hizmet, saygı, merhamet, adalet ve sorumluluk' anlayışının apayrı bir yeri vardır. İslam toplumunun bu ekseninde yeniden inşası gerekmektedir.

1.1.2.5. Anadolu Milliyetçisi ve Gelenekçi Bir Filozof Nurettin Topçu

Nurettin Topçu'nun gelenekçi ve Anadolu milliyetçisi duruşunu sağlayan temel kavramlar soy, toprak, emek, millet, milliyet ve Anadolu sosyalizmi şeklinde sıralamak mümkündür. Ona göre, soy birliği gibi fiziki özellikler insanları aslında birbirine yaklaştırmaz. Arthur de Gobineau⁵⁹ gibi ideologlar soy birliğinin insanları birbirine yaklaştığını iddia etse de ırkçılık davası peşinde koşanlar insanlığın nefretini kazanmıştır. Zira Topçu, bir soydan birçok millet teşkil edilebilmekte olduğunu düşünür. Örneğin, Latin soyundan Fransızlar, İtalyanlar, İspanyolların teşkili, Türk soyundan Anadolu Türkleri, Azeriler gibi birçok milletin çıkması... gibi. Topçu'nun düşünce yapısındaki millet kavramı, esasında din birlikteliğini ifade eder. Onun bu iddiasını Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlardan ayrılan Polonyalıların kendilerinin Almanlardan farklı olarak Katolik Kilisesi'ne bağlı olduklarını ifade etmesi durumuna

⁵⁸ Selami Şimşek, "Nurettin Topçu'ya Göre Süfilik ve İslâm Süfileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 41, Samsun, 2015, s. 1370.

⁵⁹ Gobineau: Ari Aryan ırkına dair ırkçılık teorisinin geliştirilmesiyle ünlü olan Fransız diplomat ve yazar.

benzetebiliriz. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere düşünür, millet kavramının din olgusuyla yakından ilgisinin olduğunu savunur.⁶⁰

Milliyet kavramı ise Topçu'da bir millet topluluğuna bağlanma iradesi ile ifade edilebilir. Millet kavramı ruhi bir cevherdir. Kökleri çok eskiye dayanır dalları ise gelişerek meyve vererek olgunlaşarak geleceğe doğru uzanır. Topçu, Avrupa'daki milliyetçiliğin Hıristiyan ruhçuluğunun etkisi altında kaldığını söyler. Rönesans, reform ve romantizm hareketleri ile milliyetçiliğin esas gayesine ulaştığını vurgular. Türkiye'de milliyetçilik ise Topçu'ya göre, Osmanlıcılık, Turancılık, İslamcılık ve Türkiye davası aşamalarından geçerek yeni boyut kazanmıştır.⁶¹

Milliyetçiliğin menfaatçi insanların elinde merhametsizce yıpratıldığını ifade eden Topçu milliyetçilik hareketinin, Osmanlı'nın son döneminden itibaren ruhsuz din adamlarının elinde zayıfladığına inanır. Ona göre, günümüzde ruhçu ve milliyetçi bir karaktere sahip olan, ahlakı ve gelenekleri ile asırlardır hayat bulan Türk milleti türlü oyunlarla açgözlü kapitalizmin, masonların ve komünist zümrelerin işgaline uğramıştır. Milliyetçiyim diye geçinen birçok zümrenin cebinden yığınlarca Amerikan doları çıktığından bahseder.⁶²

Topçunun Anadolu milliyetçiliği düşüncesinin temel kavramlarından biri de gelenektir. Zira ona göre gelenek, geçmişten getirdiğimiz ve geleceğe doğru yön verdiğimiz ruhi bir kuvvettir. Geçmişten ilham alarak geleceğe ışık tutan bir harekettir. Bir nevi sosyal harekette olan geleneğin muhtevasında yaşamı gözlemlemek, insanların hareketliliklerini müşahede edip onların eksikliklerini tespit etmek vardır. Çünkü insan değerli bir varlıktır. Modern hayat ise insanın değerini düşürür, hazırlanmış olduğu kalıba koymak ister. Gelenekçilik Topçu'da ırka bağlı bir oluşum değildir. İslamiyet'in Topçu'nun gelenek anlayışında büyük bir yeri vardır. Ona göre gelenek İslamlaşma süreci ile başlamıştır. Peygamberlerin, Fatih, Kanuni, Osman Bey, Akşemsettin gibi gelenekçiliğin mimarlarının üzerinde ayrı bir yeri vardır. Gelenekçiliğin mimarı olan bu şahsiyetler mistik bir irade, güçlü bir hâkimiyet, siyaset ve cesaret misali kişilerdir. Topçu'nun temel felsefi serzenişi olan ve kavramlaşan isyanı, bireyi geçmişe, geleneğe götüren bir isyandır. Topçu, geleneğin iradesini, ahlakını, isyanını sistemli bir düzen içerisinde sentezleyerek yarınlara ışık tutmuş bir filozoftur. Maziden uzaklaşmak ona

⁶⁰ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, s.72-79.

⁶¹ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, s.80-84.

⁶² Topçu, *Ahlak Nizamı*, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.166-170.

göre büyük bir soysuzluktur. O, milli felsefenin esaslarını Şahsiyetçi idealizm, tekâmül, metot ve Anadolu İslam maneviyatçılığı olarak belirtmiştir.⁶³

Bilindiği üzere 1950’li yıllardan sonra Türkiye’de kentleşmenin, sanayileşmenin ve toplumsal hareketliliğin sonucunda, toplumun kültürel yapısında oluşan tahribatlar birçok bedel ödettirmiştir. Topçu’nun yaşadığı bu yıllarda özellikle köyden kente göçler sonucunda kentlerdeki yapı bozulmuş, insanlar şehirlerin yapısına adaptasyon sorunu yaşamıştır. Ancak o, Doğu-Batı kültürleri arasında bir sentez oluşturmak yerine batılılaşma ve yozlaşmaya karşı akıl, kalp ve din duygularını ön planda tutarak daha korumacı ve gelenekçi bir duruş sergilemiştir. Düşünürümüz; bu duruşunu ‘ahlak, isyan, hürmet ve mesuliyet’ hakkında ortaya koyduğu düşünceleriyle de desteklemiştir.

Topçu’nun düşünce ikliminde iki türlü dünya vardır. Birinci dünya, yorgun ihtiraslarına doymak bilmeyen, diğeri ise ruhi bir kuvvetle kendi iradesinden sonsuzluğa doğru hareket eden, Allah’a kavuşmak isteyen ruhun dünyasıdır. Topçu, Anadolu milliyetçiliğini sosyalizm⁶⁴ ile açıklamaya çalışır. İslam sosyalizmi, Anadolu sosyalizmi, ruhçu sosyalizm şeklinde düşüncesini kavramlaştırır.⁶⁵ Topçu, Gökalp’in önerdiği milliyetçiliğe karşı çıkar ve onu eleştirir. Düşünürümüze göre, sosyalist temel kabul edilmeden milliyetçilik gerçekleşemez. Bu, onun ütopyasını teşkil eder aslında. Burada Topçu’nun sosyalizmi yüceltmek gibi bir amacı yoktur. Aslında bazı Müslüman

⁶³ Muhammet Sarıtaş, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s.89.

⁶⁴ Sosyalizm: Özel mülkiyetin ve gelir dağılımının, fertlerin sadece kendi menfaatlerini korumaları suretiyle veya kapitalizm şartlarında piyasa güçlerinin serbest işleyişi yolunda belirlenmeyip toplumun denetimine bağlı tutulduğu toplumsal örgütlenme sistemine ve ideolojisine verilen addır. Özel mülkiyet, piyasa ekonomisi ve kar esasına dayanan kapitalizme bir tepki olarak doğan sosyalizm; sermaye sahipleriyle işçiler arasındaki eşitsizliği, servet ile refah farklarını ortadan kaldırma iddiasındadır. Sosyalizm Fransa’da Karl Marks’ın komünist manifestosunu kaleme almasıyla birlikte Avrupa’da etkisini göstermeye başlamıştır. Sosyalizmin toplumlarda gelişmesi farklı zaman dilimlerinde olmuştur. Mesela ilk sosyalist devrim, 1917’de Rusya’da Lenin liderliğinde gerçekleşmiştir. 2.Dünya Savaşı’ndan sonra Çin’de etkisini göstermiştir. Ayrıca ırk, din ve coğrafyaya bağlı sosyalizm türleri ve uygulamaları ortaya çıktı Arap sosyalizmi, Afrika sosyalizmi, İslam sosyalizmi, Hristiyan sosyalizmi gibi. Bkz. Sosyalizm, *İslam Ansiklopedisi* 37. Cilt, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.382-383.

⁶⁵ Arap ve İslam dünyasında tenkit edildiği kadar birçok taraftar da bulan İslam sosyalizmi kavramı, Türkiye’de Nurettin Topçu tarafından da kullanılmıştır. Topçu; İslam sosyalizmi, Müslüman Anadolu sosyalizmi, ruhçu sosyalizm gibi terimler etrafında Anadolu milliyetçiliğine bağlı bir sosyalizm teorisi geliştirmeye çalıştı. Ona göre sosyalizm, bir hak ve adalet davası olup İslam’daki iktisadi sistem hakkın bütün ihtiyaçlarını karşılayan her ferdi iş ahlakıyla seferber eden, ruhçu sosyalist bir sistemdir. Sefalet, işsizlik, haksızlık ve kurtuluşa götürecek bir otoritenin yokluğu ruhçu bir sosyalist düzeni olan ihtiyacı gösterir. Topçu, buna Anadolu’nun bütün ruhuyla bağlanabileceği İslam sosyalizmi adını verir. Bu anlamda sosyalizmi ideal sistem sayarken komünizmi, özellikle de Rus komünizmini karşı durulması gereken bir doktrin olarak görür ve komünistleri felsefi ve hukuki açıdan eleştirir. Bkz. Hilal Görgün, Sosyalizm, *İslam Ansiklopedisi* 37. cilt İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.387.

düşünürlerinde İslam sosyalizmi terimini kullandığını görebiliyoruz Ali Şeriatî örneğinde olduğu gibi.⁶⁶

Batı'nın düşünce dünyasını iyi bilen Topçu, yürütülen tartışmaları iyi takip etmiştir. Topçu, ahlakçı sosyalizmin insanlığın kurtuluşunu sağlayacağını söyler. Çünkü o gücünü gelenekten almaktadır. Soyut anlamda ele almayı kapital olarak değerlendirdiği teknoloji, insanlık adına ilerleme değildir. Teknolojiye tutumu konusunda zaman zaman etkilendiği romantik felsefenin büyük payı vardır.⁶⁷

Topçu, materyalizme karşıt olarak doğruluğuna inandığı düşünceleri olması nedeniyle mistik, ruhçu ve idealisttir. Ona göre, dindarlık ile pozitivizmin bir arada durması mümkün değildir. Ancak şekilci bir dindarlığında karşısındadır. Topçu'ya göre milliyetçiliğin temelinde olduğu gibi toplumsal sistemin merkezinde de manevi belirleyiciler ön plandadır. Dolayısıyla onun sosyalizminin ön koşulunda İslam vardır. İslam'ı cemiyet içinde dinamik bir olgu olarak sürekli tutmak istemesi sebebiyle İslam sosyalist bir çerçevede algılanmaktadır. Topçu'ya göre, İslam sosyalizmi kavramı da esas bu durumdan yola çıkarak oluşur. Çağdaşlaştırma adına ortaya konulan komünist siyasi politikalara karşı rahatsızlıkları dile getirmek için Türk İslam sentezine (din ve kültür) dayalı Anadolu milliyetçiliği fikri Topçu tarafından geliştirilir.⁶⁸

Sonuç olarak Topçu, yarınki Türkiye coğrafyasında gerçekleştirmek istediği tüm ideallerini, fikir ve düşünce ikliminde ortaya koyduğu eserlerinde cesaretle ifade eder.

1.2. NURETTİN TOPÇU'NUN DİN ANLAYIŞI

1.2.1. Dinin Tanımı

Din insanlık tarihi boyunca toplum içinde varlığını evrensel bir düzlemde devam ettiren ve insanı sarmalayan, onun davranışlarında varlığını gösteren bir disiplindir. İnsanın fitratında bir yaratıcı tasavvuru daima mevcuttur. İşte, insan böyle bir yaratıcıya gönülden bağlanma arzusu taşır. Dua ve yakarışlarla Allah'a bağlanma isteği kişiyi yüceltir. Böylece Allah sevgisi ve korkusu insanı sarmalar. Allah'tan gelen bu irade ile

⁶⁶ Hilmi Uçan, "Nurettin Topçu'nun düşlediği Ahlak ve Toplum", *Hece Dergisi*, Sayı: 109, Ankara, 2006, s.84-87.

⁶⁷ Necmeddin Kemal, *Nurettin Topçu'nun Düşüncesinin Kaynakları ve Kapitalizme Bakışı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009, s.30-32.

⁶⁸ Gül Deniz Özdemir, *Nurettin Topçu'da Din Kültür İlişkisi ve Anadoluçuluk Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2003, s.109-119.

insan sağlam bir karakter kazanır. İnsan, dünyanın sonsuz arzularının karşılandığı yer olmadığı asıl arzuların Mâna âleminde karşılanacağını bilerek toplumda erdemli kul olma eğilimi kazanır.

İslam bilginlerine ait din tariflerinden bazıları şöyledir. Cürcânî'ye göre, “*Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur.*”⁶⁹ Zebîdî'ye göre, “*Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.*”⁷⁰ Tehanvî'ye göre “*Din akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde(dünyada) salahâ, gelecekte (ahrette) felaha sevkeden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur.*”⁷¹ M. Hamdi Yazır'a göre din ise “*akıl sahiplerini hüsn-i ihtiyarıyla bizzat hayır ve nimete sevkeden bir vaz'-ı ilahi, şeriat ve millet, beşerin ihtiyari fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir yol, bir kanun, bir âmil-i ma'nevî*” şeklinde tarif edilmiştir.⁷² Ayrıca dini, bir insanın hür iradesini kullanarak kabul ettiği prensiplerle yaptığı davranışlardan dolayı hesaba çekileceği, iyi davranışların mükâfatlandırılıp kötü davranışların ise cezalandırılacağı bu yüzden iyi davranışların benimsenerek insanları buna yönlendiren disiplinin adı⁷³ olarak tanımlayabiliriz. Ahmet Cevizci dini şu şekilde tanımlamıştır:

“İnsan varlığının yaşam ve tecrübelerinin üç temel boyutuyla ilgili sorulara, belirli özellikleri olan bir Tanrı kavramıyla yanıt getirmeye çalışan inanç sistemi. Doğaüstü bir tanrısal güç ya da varlıkla ilgili inançların, bu varlığa yönelik manevi eğilimlerin ve tanrıya yapılan ibadetin oluşturduğu bütün.”⁷⁴

Topçu için din, düşüncesinin en önemli parçasını oluşturur. Ona göre din, insanı sorumlu kılar. Hatta insanı mesul kılmasından dolayı onu sonsuzluğa götüren iradenin kaynağı bile olur. Topçu, dini, hem zekânın hem duygu âleminin üstünde bir irade olarak görür. Bununla birlikte o dinin insan iradesini Allah'ın iradesine bağladığını ve bir hareket niteliği taşıdığını, bu iradenin ise düzenli ve istikrarlı adımlarında hem zekânın hem de duyguların hissesi olduğu fikrindedir.⁷⁵

⁶⁹ Günay Tümer, “Din”, *İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.314.

⁷⁰ A.g.e, s. 314.

⁷¹ A.g.e, s. 314.

⁷² A.g.e, s. 314.

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, *Kuran-ı Kerimde Dini Otorite*, 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s.25.

⁷⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2013, s. 463.

⁷⁵ Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, s.69.

Sosyoloji ve psikolojiyi yakından tanıyan ve asıl alanı felsefe olan⁷⁶ ve “Din nedir?” sorusuna cevap arayan Topçu, din tanımı şu şekilde sıralamıştır.⁷⁷

Topçu’ya göre din metafiziksel bir alana ait olduğundan tabiatıyla deneysel verilere tabi tutulamaz. Çünkü dinde akılla anlaşılabilen öğeler bulunduğu gibi akli aşan durumlarda söz konusudur. Bu bağlamda onun için dinin ana unsurunu ilham ve inanç oluşturur. Ayrıca Topçu için dinin bir ilmi tarihi de yoktur. Çünkü dini hayatın ritüelleri, şekil ve şartları yoktur. Şüphesiz ki dini hayat bireyin iç dünyasıyla alakalıdır. Bu bağlamda insan iç dünyasında iman ve şuur kazanmadıkça Kur’ân ve sünneti anlamakta güçlük çeker. Topçu için İslam’ı iyi özümsemiş kişiler dindar sayılır. Topçu’ya göre din, sadece mantık kuramı ile açıklanacak bir olgu değildir. Çünkü salt akıl ile gerçek yaratıcı tasavvurunu kavramaya çalışmak doğru değildir.⁷⁸ Topçu’nun din anlayışında önemli bir yol vardır. O, Allah’a gönül yoluyla ulaşılacağı kanaatindedir. Ona göre din, bir sanat değildir. Mesela Kur’an’ın güzel sesle okunması da dindarlık değildir. Kur’an’ın manasının en iyi şekilde anlayıp yaşamakla ancak dindar olunur. Diğer taraftan Topçu, İslam dünyasında masal ürünü anlatıların da dine zarar verdiği kanaatindedir. Bu sorun din adamı rolüne bürünen kesimlerin halkı hipnotize etmelerinden kaynaklanmaktadır. Topçu’ya göre, din bir yaşam biçimidir. Din siyasetle de ilişkisinin olmaması gerektiğini vurgulayan filozof, bunun en iyi örneğini⁷⁹ şeyhülislamlık⁸⁰ gibi kurumların din adına siyaset yaparak devleti zayıflattığı meselesinde görmekteyiz. Topçu’ya göre dini makam gerçeklerin anlatıldığı yol gösterici makam değildir. Topçu bu şekilde dini kısım kısım tanımlarken kendi ifadesi ile aslında dinin ne olmadığını göstermeye çalışır.⁸¹

Sonuç olarak düşünür, dinin bir ruh dünyasından oluştuğunu,⁸² doğa bilimleri gibi müspet bir ilim olmadığını, başlı başına bir mantık sistemi olamayacağını, yine dinin dünya saltanatından uzak, efsanevi olmayan ve bir meslek haline getirilmeyecek kadar önemli bir olgu olduğunu, bununla birlikte dinin insanlığın cevheri ve bir yaşam biçimi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Topçu, bu tanımlamaları yaparken yukarıda

⁷⁶ Yener Emer, “Nurettin Topçu’nun Din ve Devlet Anlayışı”, *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.311.

⁷⁷ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, s.179-184.

⁷⁸ A.g.e, s.179-184.

⁷⁹ A.g.e, s.179-182.

⁸⁰ Şeyhülislam; Osmanlı Devletinde devlet işlerinde bir işin şer’i hukuka uygun olup olmadığına göre hüküm veren divan üyesidir. Geniş bilgi için bkz. İslam Ansiklopedisi, C:16 s.15.

⁸¹ A.g.e, s.184.

⁸² Topçu, *Sosyoloji*, s.112.

bahsettiğimiz üzere din anlayışı içerisindeki yanlışları dile getirmiş ve bu yanlışların ne şekilde çözüleceğine dair öneriler de sunmuştur.

1.2.2. Din ve Ahlak Bağlamında İslam Ahlakı

Ahlak, “İnsanın doğasında bulunan kötülüklerden arındırılması, fazilet ve erdem yönünden geliştirilmesi böylelikle sosyal hayatta insani ilişkilerin barışçıl biçimde sürdürülmesi ilahi inayet ve insani deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş ilkeler ve öğütler bütünü”⁸³ şeklinde tanımlanabilir.

Nurettin Topçu’nun da din anlayışını oluşturan ana etmen ahlaktır. Öyle ki o, ahlakı:

“Ahlakta esas olan iyi ve kötünün ayırt edilmesidir.”⁸⁴ şeklinde dile getirir. O, ahlak sistemlerinin her birinin bir ilkeye dayandığı kanaatindedir. Topçu ahlakı dört gruba ayırır: Deneye dayalı ahlak, akılcı ahlak, duygu ahlakı ve dini ahlaktır. Ona göre deneye dayanan ahlakta temel öge zevktir ve bu ahlak grubunun egoist (bencil), alturist(özgeci) ve biyolojik kısımları vardır. Akılcı ahlak ise hayatın amacını ve insan hareketlerini yönlendiren eğilimlerden değil bilakis aklın ön planda tutulması ile ortaya çıkar. Topçu; bu ahlakı, akılcı ahlakı metafizik ve ödev ahlakı olmak üzere iki kısma ayırır. Duygu ahlakını kalpteki yüksek duyguların tatmin edilebilme yollarının aranması maksadıyla ortaya çıkar. Son olarak düşünürümüze göre dinî ahlak ise Allah’ın iradesinin yerine getirilmesi esasına dayanır.⁸⁵

Topçu’ya göre din ile ahlak hem doğuşları hem de amaçları bakımından birbirlerine bağlıdır. Bütün dinlerin temel amacı insanın ahlakını yükseltmektir.⁸⁶ Topçu’nun iddiasına göre toplumların ilk ortaya çıkışlarından itibaren din ile ahlak aynı kaynaktan çıkarak yan yana ilerler. Topçu’ya göre, bütün ilkel toplumlarda toplumsal çalışmalar dinin emir ve yasakları ile idare edilmiştir. Ona göre bu çalışmalar yapılırken zamanla hukuk, ekonomi ve güzel sanatlar dinden ayrılmıştır. Her ne kadar ahlâkında zamanla dinden ayrıldığı görülse de ahlâkın daima muhafaza ettiği kutsallık kavramı nedeniyle dine sımsıkı bağlı kaldığı görülmektedir.⁸⁷

⁸³ Cafer Sadık Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul, Dem Yayınları, 2014, s.13.

⁸⁴ Nurettin Topçu, *Felsefe*, s.85.

⁸⁵ Topçu, *Ahlak*, s.155-170.

⁸⁶ A.g.e, s.35.

⁸⁷ Topçu, *Felsefe*, s.97.

Diğer taraftan düşünürümüz, ahlâkın da din gibi iyilik, adalet ve merhamet gibi değişmez ve evrensel kuralları olduğunu ileri sürer.⁸⁸ Topçu bu yönüyle de bu iki alanın ilişkisinde dinin nasıl evrensel kurallara dayandığını kabul ederek din ile ahlâkın ilişkisinde ortak bir özellik görür. Zira ona göre, din ve ahlâk irade sistemimizin kurucusudur. Din insanlar için bilgi kaynağı değil, bilakis kuvvet kaynağıdır. Biz dinin sağladığı bu güç sayesinde davranışlarımızı müspet manada şekillendirebiliriz. Topçu, bu sayede dinin insanları toplumun bir ferdi iken daha üst tabakalara ulaştırarak büyük bir âlem haline getirdiğini iddia eder.⁸⁹

Din gibi ahlakında amacının insan ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuzluğa yöneltmek olduğunu savunan filozofa göre, insan hırslarla doludur. Din, dünya ve ahiret mutluluğu için hırslardan kurtulmamızı ister.⁹⁰ Bu ahlaki temizlenme ve olgunlaşmada din bir yoldur.⁹¹

Din ve ahlakın iki bakımdan birbiriyle ilişkili olduğunu söyleyen Topçu, dinin halk için ahlaktan başka bir şey ifade etmediğini, bununla birlikte Allah'a yakın olma çabasının yine ahlakla mümkün olabileceğini, ahlakın insanlaşmakta dinin ise insanlığın da üzerine bir yükselme aracı olduğunu savunur.⁹² Din ile ahlak ilişkisini bu şekilde ortaya koyan Topçu, ahlakın dayandığı temel, yaratılanların sahibi olan Allah'a ait görür.⁹³

Bir başka bakımdan da düşünürümüz Topçu, ahlakı teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayırır.⁹⁴ Ahlakı en aşağı mertebeden insani hayata geçiş olarak tanımlarken din ile ahlakı birbirinden ayırmanın insanın kendi iç dünyasını yine kendinden ayrılması olduğunu söylemektedir.⁹⁵

Topçu, ahlaklı insanın ruh gücünü artırdıkça dünyadaki kötülüklerden kurtulacağını, yalancılık, ikiyüzlülük ve yalakalık gibi insanlarca hoş görülme özelliklerinden sıyrılacağını belirtir. Ahlaklı insanın ruh gücüne ulaşması ise ancak dinle mümkün olur diyen Topçu, insanların dini görevlerini yerine getirmesinin ruh kuvvetini artıracığını savunur. Ancak o, dini sorumluluklar yerine getirilirken ruh kuvvetini

⁸⁸ Topçu, *Ahlak*, s.31.

⁸⁹ Topçu, *Felsefe*, s.97-98.

⁹⁰ Topçu, *Ahlak*, s.31.

⁹¹ Topçu, *Felsefe*, s.98.

⁹² Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.96.

⁹³ Topçu, *Ahlak*, s.168.

⁹⁴ *A.g.e.*, s.92.

⁹⁵ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.95.

artırmak yerine sadece şekil bakımından bu ibadetler yerine getirilmesi durumunda bu ibadetlerin insana herhangi bir faydasının olmayacağını söyler. Düşünürümüz herhangi bir amacı olmayan ibadetlerin insanları Allah'a yaklaştırmak yerine daha çok uzaklaşmaya ve hatta şirke düşmeye neden olacağını söyler. Ona göre gerçek dini tam manasıyla yaşayan insan, ahlakın dayandığı ve yaşattığı ruh kuvvetini de elde etmiş olur.⁹⁶

Topçu'nun din ile ahlak ilişkisi hakkındaki düşüncelerini bu şekilde izah etmeye çalıştıktan sonra şunu söylemekte de fayda var: Düşünürümüz, din ile ahlakın bir bütün olduğunu savunurken sadece tek bir noktada ayrıştıklarını söyler. Ona göre din kul ile Allah ilişkisindeki kuralları belirlerken, ahlak daha çok insanların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenler.⁹⁷

Topçu'nun bu görüşünden, dinin insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde etkisi yoktur fikrini çıkarmak yanlış olur. Aksine o, dinin hayatın her safhasında tam manası ile uygulanması gerekliliğini savunur. Topçu, toplumların ilk varoluşlarından bu zamana kadar din ve ahlakın ayrılmaz bir bütün olduğunu, hem doğuş bakımından hem de amaç bakımından birbirleri ile ilgili olduklarını ifade eder. O, her ikisinin de insanları mutluluğa ulaştıracak evrensel ilkeleri ve kuralları olduğunu söyler. Âlemde ahlaktan daha güzel, daha gerçek bir şeyin olmayacağını söyleyen Topçu, insanlığın tam manası ile ahlakını Kur'ân ile tamamladığı kanaatindedir.⁹⁸

Topçu, Kur'an ahlakını tam olarak özümseyemeyen ve ahlaktan bahsederken kendi ahlaksızlıklarını unutan insanların düştükleri ironiyi şu şekilde açıklar:

“Zengin ve zevk düşkünleri kanaat etmenin önemini anlatırken fakirlerin haklarını yerler, katil olanlar zabıtalardan merhamet dilenirler, rüşvet alan hâkimler ahlak düşüklüğünden bahsederler, Allah kelamını satan hocalar halkın ahlaksızlığından şikâyetçi olurlar ve Yahudi sermayedarları paranın gücü ile zulmettikleri mazlumların ahını ahlaksızlıkla itham ederler.”

Aslında Topçu, bu ifadeleri kullanırken aynı zamanda nasıl ahlaklı bir insan olunabileceğinin de ipuçlarını vermiştir.⁹⁹

Ona göre; *“Ahlakın asıl kahramanları peygamberler ve velilerdir”*.¹⁰⁰ *Birde bunları takip etmesini bilen ahlak âşıklarıdır ki bunlarda ahlaklı olmanın iradesine*

⁹⁶ Topçu, *Ahlak*, s.35.

⁹⁷ Görgün, *a.g.e*, s.63.

⁹⁸ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*, s.92.

⁹⁹ *A.g.e*, s.93-94.

¹⁰⁰ Burada bir hususu belirtmekte fayda var. Nurettin Topçu'nun genel görüşlerine bakıldığında, kendisi açık bir dille ifade etmese de İslam dini içerisinde sonradan maddi olarak nemalanan bir ruhban sınıfı

sahiptirler."¹⁰¹ Üstün ahlaka sahip kimselerin kim olduklarını bu şekilde ifade eden Topçu, İslam ahlakında ahlakı, "*İslam dininin özü, esas ve bizzat kendisi*" olarak tanımlar.¹⁰²

Topçu'ya göre, insan ahlak arayışını ancak Allah'a vuslatta bulur. Ona göre, bu sevginin insana ulaşma şeklide hürmet (saygı) tir. Hürmetin ise ahlak yapımızın ilk ve temel mayası olduğunu belirten Topçu, hürmetin kulun Allah karşısındaki durumu olduğunu söyler. Topçu, İslam ahlakının temelini oluşturan hürmetin nelere karşı yapılması gerektiğini belli kısımlara ayırmıştır. Öncelikle Kur'an'a hürmet edilmez. Kur'an insanların sadece ses güzelliği var diye dinledikleri mukaddes kitap değildir. Aksine Kur'an'ın verdiği mesajları, manasıyla birlikte anlamak, idrak etmek gerekir. Topçu, sıradan bir meskene girer gibi camiye giren insanların bu durumlarını eleştirerek hürmetin bu insanlarda da olmadığını söyler.

Bir başka açıdan Topçu, ilme saygının önemini ifade ederken, ilimle zekâmızı güçlendirdiğimizde Allah'ı ve onun kitabını daha iyi anlayacağımızı söyler.¹⁰³ Topçu'ya göre, saygı insan ruhunun nefsimizden daha çok sevilmesi anlamında merhametini ortaya çıkartır. Merhamet ise, tekrarlandıkça yenilmez bir ideal olup ilahi bir sorumluluk duygusunu kazanır.¹⁰⁴ Topçu'ya göre merhamet, nefsin huzurunda eğilmeyerek aşkın varlıkta isyana dönüşüyor. Örneğin İslam da kabul gören cihat ruhu, aşk ve merhameti ezmeye çalışan nefislere karşı geliştirilen meşru, gayet insani ve ahlaki bir isyandır. Bu sebeple isyan nefsin arzularından beslenmeyip hareketinin her anında ilahi merhamete bağlılığını korumalıdır. Şayet bağlılığını koparırsa zulüm halini alır.

Diğer taraftan hizmet ahlakını zekât müessesesiyle sembolleştiren ve hizmet esasının İslam ahlakının esaslarından olduğunu, ana gayesinin Allah'ı aramak olduğu savunan Topçu, kaderi kahramanca karşılamanın Allah'a hizmet olduğunu, kaderden kaçan insanların ise kör ve sağır yaşadıklarını, Allah ile bağlarını kopardıklarını ileri

oluştugu kanaatindedir. Topçu, her ne kadar eserlerinde bu sınıfı, din tüccarlığı yapan hocalar olarak tanımlamakta ve yeri geldikçe kullanmak ise de asıl kastettiği bu ruhban sınıfıdır. Ancak buradan Topçu'nun İslam dünyası içerisinde veli olarak tabir edilen kimseleri de bu sınıfa soktuğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira kendisi veli diye tabir ettiğimiz kimseleri bu tanımım dışında bırakmıştır. "Ahlakın asıl kahramanları peygamberler ve velilerdir" sözü de bunu desteklemektedir.

¹⁰¹ A.g.e, s.94.

¹⁰² A.g.e, s.96.

¹⁰³ A.g.e, s.99.

¹⁰⁴ A.g.e, s.101.

sürer.¹⁰⁵ Topçu'ya göre ruhun kurtuluşu da ibadetlerden asla ayrılamayan hizmet ile elde edilir. Hürmet, merhamet ve hizmet ahlakının toplumda Kur'an'daki karşılığının hayata yaşantı şeklinde dönüşemeyişinden yakınan Topçu; kötülüklerin, sefaletin ve geri kalmışlığın temel faktörünün bu eksiklikten kaynaklandığını söyler.¹⁰⁶

Sonuç itibariyle Topçu'ya göre, Batılılaşma hastalığından kendimizi kurtarmalı ve İslam güneşinin ışığında birleşmeliyiz. Ona göre İslam'ı, maddi hayata bağlı yaşayan sözde din adamlarının elinden kurtarmalıyız. Nitekim İslam'ın kurtuluşu ancak peygamberin diliyle ruhlardaki cihadı değerlendiren dünya hayatına bağlı tutsaklık tanımayan Allah dostlarının sahneye çıkmasıyla gerçekleşecektir.

1.2.3. Din Anlayışı Bağlamında Ahlak Felsefesi ve İsyah Ahlakı

Felsefenin ana konularından biri de değerdir. Değeri oluşturan ahlak; 'iyi, kötü, doğru, yanlış, vicdan, erdem, sorumluluk' yargılarını ifade eder. Ahlak felsefesi de insan yaşamının ahlaki boyutu ile ilgilenir. Felsefeciler, ahlaki eylemin bir sorumluluğu ve amacı olduğu konusunda görüş birliğindedirler. Ahlakın amacının ne olduğu konusunda Sokrates ve Platon "erdeme dayalı mutluluk", Epiküros, "hazza dayalı mutluluk", Bentham ve Mill, "faydaya dayalı mutluluk" şeklinde izah eder.¹⁰⁷ Bergson'a göre ise, insan iyi ve kötüyü ancak sezgi ile kavrayabilir. Geçmişteki insanlığa ait hatıralar ahlak ve toplumsal ödevi ortaya çıkartır. İnsani ahlakla toplumsal ahlak farklıdır. Toplumsal ahlak zorlayıcıdır, insani ahlak ise barışçıldır.¹⁰⁸ Öte yandan Kant'a göre bütün insanlar için geçerli olan bir ahlak yasası vardır. Bu yasaya göre hareket etmek insan için bir ödevdir. "Biz insanlar doğruyu söylemenin görevimiz olduğunu", "insan hayatına saygı göstermek gerektiğini biliriz." der. Ahlakın yargısal bilgisi bireyin eylemlerinden ayrı bir (a priori) bilgidir. Kant, meşhur ödev etiğini geliştirirken insanın bütünsel yönü yerine salt aklî yönüyle ilgilenir.¹⁰⁹ "Kant, ahlak delilini derli toplu ortaya koyarken 'en yüksek iyinin' gerçekleşmesini bir ödev sayar. Onun neticesinde de 'en yüksek iyinin' gerçekleşmesi için Tanrı'yi pratik aklın postulatı (ön doğru) olarak görür ve Tanrı'nın varoluşunu kabul etmeyi ahlaken zorunlu

¹⁰⁵ A.g.e, s.105-106.

¹⁰⁶ A.g.e, s.110-111.

¹⁰⁷ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, 7. Baskı, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 5-10.

¹⁰⁸ Fatih Oto, *Sistematik Felsefe*, 1. Baskı, Ankara, KM Yayınları, 2013, s.88.

¹⁰⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 5. Baskı, Ankara, Say Yayınları, 2014, s.732.

sayar.”¹¹⁰ Kant, ödev ahlakıyla Tanrı'nın varlığını koşulsuz kabul ederken, diğer yandan da insanlar için geçerli olan ahlak yasalarına uymayı ödev sayar.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki Nurettin Topçu, ahlakçı bir filozof duruşuyla spritüalist (ruhçu) felsefeyi benimseyerek maddeci Batı düşüncesine karşı çıkar. Anadolu coğrafyasının altyapısını İslam düşüncesinden aldığını savunan Topçu, sıkı bir İslam Nizamı savunucusudur. Anadolu insanının sahip olduğu ahlaki değerlerin göçebe Orta Asya kültüründe olamayacağını ifade eden ve felsefi düşüncenin eksenine ahlakı koyan Topçu, toprağa bağlı milletlerin gerçeğin mesuliyetini taşıdığını savunur.¹¹¹ İnsanın geçimini sağlamasının bir gerçeklik olduğunu düşünen Topçu, her yönüyle kapitalist bir anlayışın karşısında dimdik durur. O, bu duruşunu sadece iktisadi anlamda değil sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda da ortaya koyar. Kapitalist düşüncenin insanı köleleştirdiğini, hürriyetini elinden aldığını ifade eden Topçu; siyasetinde kişiyi gerçeklikten uzaklaştırdığını, ahlaki açıdan her şeyini kaybetmiş bir insan rolüne soktuğunu kanaatindedir. Topçu; demokrasiyi, seçimi, seçime dayalı temsili de reddeder.¹¹²

Topçu, dinin ve ahlakın ortak gayesi ruhu arındırarak işlevsel hale getirmek olduğunu savunur. Topçu'ya göre insanın nefsi ihtiraslarla doludur. Bütün ahlaki yoksunluklar nefsin ihtirasla dolu olmasından kaynaklanır. Topçu, bu perişan durumdan kurtulabilmenin yolunun nefsin kötü arzularından arınıp temizlenmekte olduğu fikrini ileri sürer. Bir başka açıdan Topçu, dinin gayesinin toplumlar için bilgi sağlamak olmadığını farklı bir şekilde ruhu besleyen bir kuvvet kaynağı olduğunu düşünür.¹¹³ Topçu'ya göre, ahlaklı insanın ruhi kuvveti tam olur. O, ahlak yoksunu olan bir kişinin kendisinden kuvvetçe daha ahlaklı birini kabul etmeyeceğini ve ona zulmedeceğini iddia eder. Ona göre, ruhu zayıf olanların tavrı bu şekildedir. Ruhu kuvvetli olan insan ise kendini fenalık yapan insanı kötülüğünde kurtarmaya çalışır.

Diğer yandan Topçu'ya göre ahlak, felsefenin içinde bir bölümdür. O, ahlakın amacının da hangi eylemlerin insanı mutluluğa taşıdığını aklen muhakeme etmesi olduğunu düşünür. İnsan, bu eylemlerini ruhsal aktiviteyle gerçekleştirir. Ona göre ruhi

¹¹⁰ Demirtaş, “Kant’ın ‘İnanca Yer Açmak İçin Bilgiyi İnkâr Ettim’ Sözüünün İman ve Bilgi Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı:1, 2013, s.298.

¹¹¹ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.371.

¹¹² A.g.e, s.372-373.

¹¹³ Topçu, *Ahlak*, s.31-32.

aktivitelerimizi müşahede eden ahlak, meselelerle ilgili hükme vardıktan sonra bu hükmü sistematik bir disipline dönüştürerek ahlakın felsefesini oluşturur.¹¹⁴

Bir başka açıdan ahlak ve etik kavramlarını da karşılaştıran Topçu; ahlakın, değer yargılarının değişebilme durumuna göre insan vicdanının duygusuna bağlı olduğu görüşündedir. Düşünürümüze göre ahlak, insan ruhunun temel dayanaklarını (ödev, adalet, iyilik... gibi) araştırırken, etik kavramı ise böyle bir araştırma içinde olmaz.¹¹⁵

Ahlak sistemleri hakkında kısa bilgiler veren Topçu, deneyci ahlakçıların, ahlakın ilkesini “deneyden çıkardığını”, egoist ahlakçıların ahlakı “egoizme” dayandırdığını, altruist (özgeci) ahlakçıların, “iyiyi toplumun faydalanmasında aradığını”, sosyal ahlakçılar “ödev” ve dayanışmacı ahlakçılar da toplumu “ahlaklılığının kaynakları” diye tanımladıklarını söyler. Guyau’ya göre iyiliğin “bireyden taşarak başkalarına ulaştığını”, Spencer’a göre ahlakın “insanın dönüşümü devam ederken bencillikten özgeciliğe doğru ilerlediğini” Spinoza’ya göre ahlakın “ihtiraslarımızdan sıyrılıp hakikatleri tanımak” olduğunu, Kant’a göre ahlakın “ödev” olduğunu belirtir. Nietzsche’nin ahlakın kaynağının “insaniüstü varlıkta bulunduğunu” ifade eden Topçu, dini ahlakın hakikati Allah’a teslimiyette bulabileceğini savunur. Ona göre ise gelişip güçlenmesinde aşka muhtaç olan dini ahlakın temel dayanağı imandır.¹¹⁶

Bir başka bakımdan da Topçu, toplum bireylerinin uyma zaruretinde olduğu ve sosyal ahlakında desteklediği değer yargıları olduğunu düşünür. Nitekim toplumda bireylerin örf ve adetler ekseninde ahlaki eylemler gerçekleştirmesi beklenir.¹¹⁷

Topçu’ya göre, hukuk toplumun ihtiyaçlarına cevap veren önemli bir unsurdur. Bireyin haklarının diğer insanlarda ödev sorumluluğu getirdiğini düşünen Topçu, adaletin herkese layık olduğunu vermek olduğunu söyler. Topçu, “Ahlak ise hukukun en önemli kaynağıdır.” der. Davranışlarında özgür olan bir birey zorunlu bir sonuç olarak sorumluluk sahibidir. Hukuki ve ahlaki mesuliyetleri olan insan için sorumluluğun varlığı bilgiye ve özgürlüğe bağlıdır.¹¹⁸

¹¹⁴ A.g.e, s.151.

¹¹⁵ A.g.e, s.152-153.

¹¹⁶ A.g.e, s.171.

¹¹⁷ A.g.e, s.184.

¹¹⁸ A.g.e, s.189-193.

Topçu'nun ahlak felsefesinin temelinde yaygın bir isyanın¹¹⁹ yansıması açıkça görülmektedir. Çünkü o, kişinin sürekli arayış içerisinde olmasını zorunlu görür. O, ebediyetin mutlu yolcuları sürekli İslam ahlakını arayanlardır sözüyle bunu kastetmektedir. Topçu; kişide saygı, merhamet ve hizmet ahlakının da insanın öz benliğinden taşıyıp âleme yayılmasının önemi üzerinde durur. Bununla beraber özgürlüğün ve yaratıcı olmanın ahlak üzerinde önemli bir etkisinin olduğundan bahseder.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Topçu'ya göre, insana Allah'ın iradesini yerine getirme mesuliyeti verilmiştir. Bu sorumluluğu (ödevi) gerçekleştirirken bireyin iradesi eksik kalır ve birey sonsuz bir iradeye muhtaç olur. Ayrıca Topçu, ruhun kurtuluşunu ilahi iradeye kavuşmakta arar. Kötülük Sokrates'in sandığı gibi bilgisizlikten doğmaz, kötülük bir bakıma hastalıklı bir ruhun eseridir diyen Topçu, ebedi hayata ve ruhun kurtuluşuna kavuşmak için nefsin arzularına başkaldırı yapılması gerektiğini düşünür.¹²⁰ İşte onun isyan ahlakı, ahlaklı bir başkaldırıdır. Düşünürümüze göre irademizi çevreleyen ne kadar dışsal sebep varsa bunlara başkaldırının adıdır isyan ahlakı. Topçu'ya göre, insandan başlayan bu isyan hareketi yüksek bir irade olur. İnsan özgürleştikçe ahlakın özündeki isyan yeniden eyleme geçecek ve ahlak tekrar dirilecektir. Böylece insana insan olma özelliği kazandıran ahlak, hak ve adaleti canlı tutarak toplumsal yasaları harekete geçirir. Topçu, bu yasalardan kaçsak bile vicdanımızın bizi rahatsız edeceğini savunur.¹²¹

Birkaç cümleyle özetleyecek olursak Topçu'da eylemlerimizin amacına ulaşabilmesi, durmaksızın sonsuza doğru yol almasıyla gerçekleşir. Bizi bir mesuliyet duygusu içinde harekete geçiren merhamet, isyanımızın ilahi gücüdür. Büyük irade, tüm eylemlerimizi zaman ve mekân sınırı koymaksızın çepeçevre kuşatmıştır. Ahlakilik özelliği taşıyan her irademiz mutlak iradeye teslimiyettir. Bu nedendir ki Topçu'ya göre tüm dünyevi arzularını reddedip Allah'ın iradesine sarılan onda vuslata eren nice gönül erenleri de vardır.

¹¹⁹ İsyân kavramı, genel olarak insanın içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayarak bu duruma karşı gelmedir.

¹²⁰ Mustafa Kök, "Nurettin Topçu'nun Felsefesi Bağlamında İsyân Ahlakı", *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.132-133.

¹²¹ Hakan Poyraz, "Ahlakın İsyânı İsyânın Ahlakı", *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.51-52.

1.2.4.Topçu'nun Maarif Davası ve Din Eğitimi

Sözlük anlamı itibariyle dinin tanımı hakkında doğaüstü bir güce inanışın sistemleştirilmiş bir kurum olduğu¹²² yönünde genel kanat olmasına karşın filozofların ve teologların din tanımı birbirinden farklıdır. Din kavramı, insanlarda aynı duyguları çağrıştırmamaktadır.¹²³ Filozof ve din adamları, buldukları kültürel ortamın, dini inançların etkisinde kalarak dine olumlu ya da olumsuz değer yargıları katarak tanım yapmışlardır. Bu sebeple de birden çok din tanımı türemiştir. Din, itikat ve ibadet gibi ortaya çıkan yönleriyle hem teorik hem de pratiktir. Tek bir yönü ile ele alınan din tarifleri yetersizdir.¹²⁴

Teologların ve filozofların din anlayışları üzerinde fazla durmadan esas konumuz olan Topçu'nun din ve din eğitimi anlayışına bakmak istiyoruz.

Topçu'nun din anlayışına göre dini yaşayış, kişinin benliğinden Allah'ın bilgisine doğru uzanan metafizik bir durumdur. Bu sebeptir ki din gerçekte psikoloji ile metafiziğin birleşmesinden oluşur. Topçu'ya göre Rabb'in bilgisinde metafiziğe ulaşan kişi, Allah'ın mutlak hâkimiyetini kabul edici ve teslimiyetçi bir psikolojik hareketlenme hali alır. Bu hareket haline de ibadet denir.¹²⁵ Ona göre din, bilinçli olarak kendi irademizden, gerçek varlığın gölgesi durumunda kalan, zaman ve mekânla sınırlı bir âlemin üstünde olan, Allah'ın iradesine doğru hareket eden bir iradedir. Yani geçici iradelerin yerine Allah'ı istemektir. Çünkü tatmin olmanın yegâne yolu da sonsuz iradeye ulaşmaktır.¹²⁶

Çalışmamızın konusunu oluşturan kavramlardan biri de din eğitimidir. Topçu'ya göre din eğitimi, bedensel hareketlerden teşkil olunmuş, Allah'ı düşünürken ve O'na bağlanırken suçuna karşılık bir ceza bekleyen dindar eğitimi değildir. Din eğitimi bizatihi kalplere işlenmesi gereken ruhi bir güç, iman eğitimidir diyen Topçu, din adamlarını burada ciddi anlamda eleştirir. Ancak tasavvuf dünyasını bunun dışında tutar. Topçu'ya göre din eğitimi, kurumlarının temiz ve şaibesiz olduğu dönemlerde tasavvuf gerekli din eğitimini verebilmekteydi. Çünkü sorumluluğu ve görevi hırstan ve ihtirastan arınma, yalan, fitne, riya, dedikodudan uzak durma, yaratana ve yaratılana

¹²² Bkz. Türkçe Sözlük Türk Dil Kurumu Ankara Yayınları 2011; Felsefeye Giriş Ahmet Arslan Vadi Yayınları, Ankara 1999.

¹²³ Mehmet Demirtaş, *Josiah Joyce'nin Din Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul, Lotus Yayın Grubu, 2016, s.37.

¹²⁴ A.g.e, s.41-42.

¹²⁵ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s.177.

¹²⁶ Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, s.69-70.

hizmet ve hürmet etme, merhametli olma gibi ahlaki öğretileri halka anlatmak olan tasavvufçular İslam tarihinde önemli işler başarmıştır.¹²⁷

Ancak medreselerin verdiği din eğitimini eleştiren Topçu, din öğretimin verimsiz bir dönem geçirdiğini vurgulamıştır. O, ibadetin gerçekte salt bir bedensel hareket olmadığını düşünür. Ayrıca Topçu, din öğreticilerinin de ruhtaki aşkı ve coşkuyu ortadan kaldırdığını, insanları adeta bir ceset yığını halinde camilere doldurduğunu savunur.¹²⁸

Bir başka açıdan Topçu, dinin müspet bir ilim, sanat, ilim tarihi, efsane, telkin psikolojisi ve meslek olmadığını dile getirir. Ona göre din ile ilgili geçmişten getirilen ibadet şekilleri ve buna ait şartları sıralayan bilgilerde din değildir. Düşünürümüze göre Kur'ân'ı güzel bir tilavetle okumak sadece bir dindarlık gösterisidir. Bunu meslek edinmek ise dinden nemalanmaktır. Zira Topçu'ya göre din adamı gerçekleri anlattıktan sonra hedefe ulaşma isteğini kişiye bırakmalıdır. Dinde iddia yoktur diyen Topçu din adamı; kibir, kin, haset ve riya halinde gösterişe abartıya gidemez. Dolayısıyla din ona göre ilahi bir saltanattır. Din adamı diye ayrı bir sınıfın oluşturulmasına da karşı çıkan filozofumuz, mesuliyet bakımından herkesin din adamı olduğunu ve Allah yolunda olması gerektiğini iddia eder. Çünkü ona göre Hz. Peygamber zamanında bir din adamı sınıfı yoktur. Bu nedenle Topçu, hutbelerinde adet haline getirilmiş ifadelerden ve hurafelerden uzak tutulmasının gerekliliğini savunur. Hutbelerin İslam ahlakının ve günlük yaşamın içinden özenle hazırlanmış metinlerden oluşması gerektiğini ayrıca ifade eder. O, konferanslardan para alınmasına karşıdır, bu anlamda imamların da maaşlarını mutlaka başka bir memuriyet üzerinden almaları gerektiği iddia eder.¹²⁹ Topçu'ya göre köylerde öğretmenler, şehirlerde ise profesörler verdikleri konferansların yanında aynı zamanda topluluğa önderlik ederek imamlık vazifesi de yapabilirler. Ancak bu iş gönüllü olmalıdır. Böylece düşünürümüze göre dindarlar arasında ilim ve din çatışması ortadan kalkacak, dini yaşamda para ve menfaat yer almayacaktır.

Din eğitimi konusunda okullaşmanın önemini ifade eden Topçu, din eğitimi veren okulların meslek okulları sınıfından kaldırılması gerektiğini söyler. Ona göre lise düzeyinde İslam Enstitüleri kurularak bu okulların müfredatında felsefe, kelam, tasavvuf, psikoloji ve sosyoloji gibi derslerin yanında tefsir, fıkıh, hadis, Kur'ân, Arapça

¹²⁷ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s.177.

¹²⁸ A.g.e, s.178.

¹²⁹ A.g.e, s.179-184.

ve Batı dilleri okutulmalıdır. Ayrıca İlahiyat Fakülteleri kurularak bu okullarda felsefe, tasavvuf, kelam, psikoloji ve sosyoloji gibi derslere daha fazla yer verilmelidir. Topçu'ya göre din eğitimi ve öğretimi; içinde bulunduğu buhrandan, softalıktan, geri kalmışlıktan ve ilkel toplum yaftasından ancak bu şekilde kurtarılır.¹³⁰

Topçu, İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültelerinde öncelikle dinin ne olmadığı eğitimi verilerek yanlış din anlayışlarıyla din zümreciliklerini, halk dolandırıcısı sahte hocaları ortadan kaldırmayı ilke edinen İslam'ın geleceğini ihya edecek gençleri yetiştirmek gerektiğini savunur. Okullarda okutulan din derslerinin anlamsızlığından yakınan filozofumuz, bu kurumlarda din eğitiminin yalnızca uygulamaya ait kurallarının öğretilmesini öğrenciye dini şuur kazandırmayacağı kanaatindedir. Öyle ki ona göre din kültürünü, felsefe, tarih ve edebiyat dersleri bünyesinde vermek daha doğrudur. Dinin bütün duygularımıza hâkim bir hareket olmasının önemini ifade eden Topçu, edebiyatçıların, tarihçilerin ve felsefecilerin İslam'ın tarihsel, edebi ve metafiziksel ruhunun kendi alanlarıyla ilgili kısmını bir din adamından daha iyi verebileceğini düşünür.¹³¹

Topçu'nun 'hareket insanı' diye vasıflandırdığı bu gerçek zümre yaşadığı çağın şartların altında yetişir. Topçu'ya göre Asr-ı Saadet'ten Osmanlı'nın 17. asrına kadar bu gençlik şahadet sevdasıyla yetişip olgunlaşarak insanların hayranlığını kazanır.¹³²

Ancak 17. asırdan sonra benliğimizden sıyrılarak Batı'nın taklitçiliğine sığınma sevdalısı gençlik büyük bir buhran yaşamıştır. İlk yıkımın Servet-i Fünûn'un temsil ettiği gençlik, marifetiyle yapıldığını ifade eden Topçu, gençlerin iman hastalığında adeta can çekiştiğini söyler. Ona göre bu nesil, Batı hayranlığı içinde kendini materyalist ve pozitivist zeminin kurbanı olmuştur. Öte yandan cemiyet, İstiklal Harbi'nden sonra büyük bir umutla yeni bir gençliğin inşasını beklerken, büyük bir hayal kırıklığı ile ikinci yıkılışını yaşamıştır. Böylece Topçu'ya göre din, toplum için bir güç kaynağı olmak yerine hurafelerden şekillenmiş bir iskelet yığınına dönüşür. Üçüncü ve son yıkım ise yine Batı'nın bizi adeta sarhoş eden yaşantısı sonucu gerçekleşir. Düşünürümüze göre, din adamlarının samimiyetsiz hareketleri, İslam'ı yaşama konusunda zaten isteksiz olan gençleri dinden uzaklaştırır. Bir de bunun üzerine Yahudi masonlarının marifeti ile ilkesiz demokrasi algısı, dünyada yayılmaya başlar. Tüm

¹³⁰ A.g.e, s.186.

¹³¹ A.g.e, s.187.

¹³² A.g.e, s.188.

kutsal bağlar ayaklar altına alınır ve bu zemin üzerine birde komünizm fikri etki alanı bulmaya çalışır.¹³³

Topçu, gençliği uçuruma sürükleyen sebepleri sıralarken XVII. asırdan XX. asra kadar geçen sürede dini yayımcıların ve din adamı kisvesinde menfaat elde etmek isteyen kesimlerin gerçek bir din anlayışından yoksun zavallı kimseler olduğunu öne sürer. Topçu'ya göre üzerinde kurgulanan bunca tezgâhlarla yıkıma uğratılan gençlik maalesef yolunu şaşırır ve böylece yaşadığı ümitsizlikler, onları imansızlığa sürükler. Gençlik, bu durumdan çıkmak için birçok yol dener. Siyaset de bunlardan biridir. Lakin gençlik ruhunu siyasete teslim etmiştir. Düşünürümüze göre fikirlerini anlatmak ve kabul görmek için oluşturulan gençlik kuruluşları politika merkezi haline gelmiştir. Ona göre kendilerini muhafazakâr milliyetçi olarak gören nesiller bile politika oyunlarının birer piyonu olmuştur.¹³⁴ Topçu, millet olarak eğitimle elde ettiğimiz yüksek başarıları, yine eğitimle yitirdiğimizi ileri sürer. Böylece ona göre üç asırdır debelenip duran, yerinde sayan bir millet umutsuzca Batı kültür ve eğitimine sığınır.¹³⁵

Topçu, çalışmamızın konusu olan milli ve dini bir eğitimin unsurunu oluşturan dil eğitimine yönelik eleştirilerini de açıkça dile getirmiştir. Topçu'ya göre İstiklal Harbi'nden sonra ülkede kendini elit gören Batılılaşma heveslileri, Batı dillerinde öğretim yapan okullar ancak milli ruhumuzu ayaklar altına almak isteğiyle yabancı dilde öğretimi zorunlu yaptırmak arzusundadırlar. Ona göre din eğitiminin, kendisini Batı'ya adanmış bu insanlar tarafından verilemeyeceği bir hakikattir. Düşünürümüze göre teknoloji ve kapitalizm gençliğin yetişmesinde olumsuz bir etkidir. Çünkü ilkokuldan üniversiteye kadar mekteplerimizde milli ruhtan bir eser yoktur. Topçu, konuştuğumuz dilin önceleri divan edebiyatı yazıcıları tarafından kurutulduğunu Batılılaşmanın etkisiyle de dil kurumu tarafından boğazlanmaya çalışıldığını iddia eder.¹³⁶ Ona göre, bizim gerçek devletimiz Batı'nın devrimlerinden beslenen, Amerika'nın Pragmatist ve kapitalist politikalarından ilham almış bir devlet olmamalı. Kuşkusuz bizim gerçek devletimiz düşünce alt yapısını Alparslan, Fatih, Yavuz ve Abdülhamit' in devlet anlayışından almıştır.¹³⁷

¹³³ A.g.e, s.23-24.

¹³⁴ A.g.e, s.24-25.

¹³⁵ A.g.e, s.31.

¹³⁶ A.g.e, s.31-36.

¹³⁷ A.g.e, s.37.

Öte yandan eğitimi medeniyet ve hikmet bağlamında değerlendiren Topçu, her medeniyetin yeni bir hikmet getirdiğini öne sürer. Topçu'ya göre, Konfüçyüs, Buda ve Descartes hikmetli görüşleriyle yaşadıkları medeniyete ışık tutmuşur. İslam dünyasında Bağdat medreselerinde okutulan Batı felsefesi, henüz kültür etkileşimine hazır olmayan bir medeniyette bunalımlı sonuçlar doğurduğunu öne sürer. Ona göre İslam düşünce dünyası, Aristoteles mantığının kısır döngüsünde kalmıştır. Medreselerde cereyan eden bu ruhsuz yapı üç yüz yıl sonra kapılarına kilit vurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Topçu, eskilerle yenilik isteyenlerin savaşının sadece devlet iradesinde kendini göstermediğini, tüm ilim, kültür ve fikir alanında da kendini hissettirdiğini ileri sürer. Ona göre, Batı'dan alınan her fikre karşı çıkanlar ile insanlığımızı kurtaracak ilmi felsefeyi hatta ahlakı Batı'da arayanların savaşı bize zaman kaybettirmekten başka bir şey kazandırmamıştır. Düşünürümüze göre, eskiler Frenk dili öğrenmek küfür derken; yeniler okullardan Farsça ve Arapçayı kaldırmıştır. Böylece milli tarihe ve millet diline büyük zarar açılmıştır. Ona göre, felsefe derslerinde metafizik konulardan Allah ve ahlak bahsi çıkartılarak bilinçli bir şekilde pozitivist görüşler otuz beş yıl lise programlarına hâkim olmuştur. Topçu'ya göre, Millet'in dili Dil Kurumu marifetiyle, işlevselliği ilkel bir cemiyet dili haline getirilmiştir. Bununla beraber Topçu, İslam ruhunun geleceğini sadece pratikte yaşamak olarak görmenin acıklı olacağını ileri sürer.¹³⁸

Ayrıca düşünürümüz; mekteplerimizde vatanseverlik, milliyetçilik, sanat ve ahlak derslerinin okutulmadığından yakınıdır. Bu bağlamda o, kendi ruhumuza kavuşturacak her hareketimizde ahlaki değerleri barındıracak edepli, insanlığı seven bir neslin yetişmesinin önemini dile getirir.¹³⁹ Topçu, mektep kavramını milli şuur, milli birlik, milli ruh ve hikmet bilgisi bağlamında ele alır. Mektebin öğrenme yeri olduğunu söyleyen Topçu "Öğrenme nedir, nasıl öğrenilir?" sorularına cevap aramıştır. Ona göre öğrenme, her şeyden evvel bir çıraklıktır, usta çırak ilişkisi bağlamında da öğrenme gerçekleşir. Mektepte tasavvur halinde alınan dersler, hünerli bir iradedir, kalbe doğru giden bir aşktır. Sadece hafızada kalan bilgi ise faydasız ve manasızdır. İyi öğretmen dışımızda yaşananı içimizde yaşantıya dönüştürebilendir.¹⁴⁰

¹³⁸ A.g.e, s.42-45.

¹³⁹ A.g.e, s.47.

¹⁴⁰ A.g.e, s.51.

Bir başka açıdan Topçu, en iyi muallimin hayat olduğunu ileri sürer. Ona göre öğretimin üslubu ruhun kalıbıdır. Yani iyi üslupla iyi öğretim, kötü üslupla kötü öğretim yapılır.¹⁴¹

Topçu'nun din eğitimi görüşünün temel kavramlarından birisi de talebedir. Topçu'ya göre talebe, düşüncenin bir hareketi olan doğru bilgiyi seçmelidir. Nitekim fenalıkların bilgisi bize yaramayacaktır. Ona göre insan, öğrendiklerinin esiri haline gelir. Bu esareten kurtulmanın yolu da bilgiyi seçerek almaktır. Örf ve adetlerimizle yoğrulan hamurun ilk durağı olan aile de bir okuldur. "*Dervişlik, tahammül ve kanaatin devlet ise sorumluluğun ve yarının okuludur.*" diyen Topçu, milli tarihimizde Bâb-ı Âli'nin de siyasetçi yetiştiren bir mektep olduğunu ifade eder. Topçu, dinin de bütün hareketlerimizi büyük harekete bağlayan ve sonsuzluğa ulaştıran kurallar mektebi olduğunu belirtir. Dindar kimse ise sonsuzluktan gelen emirleri dinleyen ve bu emri kendi vicdanında arayandır. Kısacası bir disiplin halinde maddeden manaya, çocuktan birliğe hareketin olduğu kurallı her yer mekteptir. Filozofumuz; sanatkârın, diplomatın hatta en önemlisi Kur'an ruhunun bile mektebinin olmamasından yakınmaktadır.

Din eğitimi anlayışında muallime geniş yer veren Topçu'ya göre öğretmenler, gençlere bilmediklerini öğreten bir nakilci, tüccar ve sadece bir memur değildir. Özellikle köylerin öğretmene ihtiyacı vardır. O, öğretmenin görevinin, sadece bir müfredatı zamanında bitirmeye çalışmak olmadığını; onun asıl görevi, çocukluk ve gençlik döneminde başlayarak edebiyat, felsefe, tarih gibi kültür derslerini talebenin ruhuna nakşedip kendine ait dünya görüşü ortaya koymalarını sağlamak ve bir hayat kuralı yaratabilecek insanlar yetiştirmektir. Zira öğretmen, ruhi hayatımıza dokunan usta bir sanatçı gibidir. Ayrıca o, bilen, öğreten, yol gösteren, terbiye eden, yerine göre veli gibi davranan yüce vasıflara sahip kimsedir.¹⁴² Bu bağlamda Topçu'ya için öğretmenin sorumluluğu göreve geldiği andan itibaren başlar, ölünceye kadar devam eder. Topçu'ya göre tüm medeniyetler, hikmet adamları sayesinde kurulmuştur. Kuşkusuz İslam medeniyetinin ilk muallimi Hazreti Peygamber'dir. Ona göre, İslam medeniyeti en mutlu devrini halifeler zamanında yaşamıştır. Bununla beraber Topçu'nun iddiasına göre Abbasiler zamanında öğretmenlere itibar olmamasına rağmen Selçuklu ve Osmanlı devrinde saray ve ulema sınıfı öğretmenlere hürmet

¹⁴¹ A.g.e, s.52-55.

¹⁴² A.g.e, s.65-70.

göstermiştir.¹⁴³ Topçu, medresenin kimi devirlerde itibarını kaybetmesine rağmen öğretmenler marifetiyle bu kurumların birçok ilim adamı yetiştirdiği görüşündedir. Kısacası ona göre öğretmen; sanatkâr, ideal sahibi, tahammülsüzlüklere karşı sabırlı olan bir ruh tabibi gibi millet ruhunun hamisi, özgür bir insandır.¹⁴⁴

Nurettin Topçu'nun arzuladığı Türkiye'nin yeniden yapılanması idealine göre okullar, ilim, felsefe ve sanatta büyük adamlar, dehalar yetiştirecektir. Onun idealine göre eğitim sadece okullarda değil, bütün bir milletin hayat alanına yayılmalıdır. Eğitimin metotlu bir düşünme olduğunu söyleyen filozofa göre, her gün yeni hakikatler elde edebilmemiz için metotlu düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Topçu, kültürün metotlu ilim ve felsefeyle elde edilen ahlak ve sanat çalışmaları olduğu görüşündedir. Onun din anlayışına göre, felsefeyle yön bulan bu kültür hareketi, milli eğitimin eseri olacaktır. Topçu'nun eğitim anlayışına göre, mektepte edindiğimiz bilgilerin sentezi, iç dünyamızın gözleminden geçerek dinin ideali ve sanat sezgisiyle millileşecektir. Ona göre, ilkokulda milli ahlak ve milli kültür, dış dünya ezberciliğiyle kurban edilmektedir. Aynı zamanda bu okullarda insani kavramlar öğretilmemiş ve temiz yürekli kalpler bu mekteplerde yetiştirilmemiştir. Bundan dolayı da Topçu'ya göre, ilim ideali günlük hayatın realitesine feda edilmiş Amerikan pragmatizmi de eğitimin her alanına hâkim olmuştur.¹⁴⁵

Derslerin üst üste yığılmasından şikâyetçi olan filozof yaşadığı çağın aslında uzmanlaşma çağı olduğunu iddia eder. Ona göre, eğitimde yapılanma ilkokul dördüncü sınıftan itibaren yapılmalıdır. Öğretimde keyfiyetin bırakılıp kemiyete değer verildiğini de anlatan düşünürümüz her yere iyi-kötü denilmeden okul açılmasının doğru olmadığını vurgular. Kız çocuklarının eğitiminin önemli olduğunu söyleyen Topçu, kız çocuklarının din ve sanat eğitimiyle daha üst seviyede yetiştirilebileceğine vurgu yapar.¹⁴⁶

Mekteplerde disiplinin sarsıldığından söz eden düşünür, muallimlerin meslek adamı olmasının gerektiğini söylerken öğretmenlerin okulda nöbet tutmasına, onlara birtakım idari görevler verilmesine de karşıdır. O, Mektep binalarının da belli bir üslup içinde milli ruhumuzu taşıyan yapılardan oluşmasının da önemini vurgular. Ona göre,

¹⁴³ A.g.e, s.70.

¹⁴⁴ A.g.e, s.70-81.

¹⁴⁵ A.g.e, s.88-97.

¹⁴⁶ A.g.e, s.100.

kalbin terbiyesi için ilkokul, aklın terbiye etmek için ortaokul ve ihtisaslaşabilmek için de lise eğitimi önemlidir. Topçu, ilkokuldan itibaren eğitimlerin dinin sevgi mayasıyla bir disiplin içinde verilmesini önemser. Ona göre ders başlı başına bir gaye, talebe hakikatin peşinde koşmayı meslek edinen bir insan, muallim milli davamızın en esaslı unsuru ve mektep de ilim mabedinin kutsal çatısıdır.¹⁴⁷

Topçu'ya göre temel eğitim çocuklara ilkokulda verilir. İstiklal Marşı'nı hariç tutarsak ilkokul kitaplarında ruh yok diyen Topçu, Avrupa'nın sömürge ülkelerine okuttuğu gerçekten uzak, sevgisiz ve korkuya dayalı meddahlık sayfalarından oluşan kitaplara benzer hazırlanmış ilkokul kitaplarının neslin eğitime hiçbir olumlu katkısının olmayacağını ifade eder. O, çocuklarımıza milli tarih, milli kültür ve İslam ruhunu vermek zorunda olduğumuza dikkat çeker. İlkokuldan ortaokula maneviyatı güçlü bir şekilde adım atan çocuklarımız ilimle ahlakın muazzam binalarını kuracaklardır. Topçu'ya göre çocuk; aile ve cemiyet içinde, maddi kişiliğinde, dini duygu tasavvuruyla ve ruhi kuvvetlerle yoğrulmuş insan olma şahsiyeti kazanır. Bu durum, insanın olgunlaşması yükselişe geçmesidir. Ona göre, bu da ahlak eğitimi ile mümkün olur. Çocuğa saygı, merhamet gibi değerler eğitimi vermek örnek kişiliğiyle üzerinde etki bırakacak olan öğretmene düşer.¹⁴⁸

Nurettin Topçu, ortaokul ve liselerde verilen eğitim ile ilgili olarak bilinçsizce ezberciliğe karşıdır. Ona göre, matematik dersi, aklın metotlarıyla ve elde edilen elverişli diğer metotlarla okutulmalıdır.¹⁴⁹

Okullarda ezber derslerine birde din dersinin eklendiğini söyleyen Topçu, ayrıca din derslerini okullarda verebilecek, alanında yeterli, donanımlı öğretmenlerin yetiştirilemediğini söyler. Din dersleri, gençlerin zihnine mitolojik anlatılar yerleştiren yararsız bir programdan ileri gidemediğinden şikâyetçi olan Topçu, her şeyden önce insan ruhunun ideali olan dinin, hem zekâyâ hem de duyulara hitap ederek ideal olan ahlak ve kültür eğitimi metotlu bir hareket halinde verilmesi gerekliliğini savunur. Ona göre, din hakikatlerin kaynağı olan ve felsefe derslerinden çıkartılan Allah ve ruh konuları felsefeye tekrar eklenmelidir. Bu konuların İmam Hatip Okullarında bile kaldırılmasının vahim bir durum olduğunu dile getiren düşünürümüz, metafizik

¹⁴⁷ A.g.e, s.108-116.

¹⁴⁸ A.g.e, s.119-128.

¹⁴⁹ A.g.e, s.130.

eğitiminin önemini de işaret eder. O, Ahmed Refik, Ali Reşat ve Mehmet Akif gibi büyük düşünce adamlarının eserlerinin de liselerde mutlaka okutulmasından yanadır.¹⁵⁰

Okullarda ahlak ve din eğitimi sorununun çağın sorunu olduğunu sıkça vurgulayan Topçu, çağın hastalığının iman ve irade hastalığı olduğunu söyler. Bizi bu hastalığa yakalatan şey içimizdeki Batı hayranlığı ve Batı'nın da yabancı istila politikaları ve maddeci barbarlıklarıdır. Bilinmelidir ki büyük medeniyetler kendi manevi güçlerini dirilterek ortaya çıkar. Emperyalistlerin milletleri dinsizleştirme çalışmaları ve bunların büyüdü sözlerine aldanan içimizdeki Batı hayranlarına karşı uyanık olmalıyız.¹⁵¹

Topçu'ya göre, din ile felsefe birbirini tamamlayan iki hakikattir. Bizim ruhi ve manevi irşadımız ilim sayesinde. Hakikatin kurtarılması en büyük davamızdır. Genç nesiller okullarda eğitilmeli, edebiyat, milli kültür, tarih, ahlak ve felsefe dersleri hakikat bilgisi olarak okutulmalıdır. Ona göre, din ve ahlak dersi sadece derslerde değil hayatımızın her safhasında verilmelidir. O, davanın fikir ve ilim perspektifinde tüm İslam âlemine yayılabilmesi için çalışmaların devlet eliyle tek bir program dâhilinde yürütülmesi gerektiği kanaatindedir. Ayrıca Topçu, din eğitiminin şursuz insanların elinden alınması gerektiğine de vurgu yapar. Yaşadığı çağın eğitim öğretim ortamına baktığımızda Topçu, ortaokul diploması ile memuriyete atanan kişilerin eğitiminin yetersiz olduğu kanaatindedir.

Topçu günümüz şartlarında yaşamış olsaydı belki de lisans diplomasının bile yetersiz kalacağı iddiasını taşırdı. Çünkü onun çağında şehirlerde eğitim yoğun ancak kırsalda yetersizdi. Kırsalda eğitim, ilkokul seviyesinin pek üzerinde değildi. Şehirde yaşayan halk çoğunlukla ortaokul tahsili görebiliyorken az bir kısmı da lise tahsili görerek mezun oluyordu. Akademi okumaksa ya dâhilerin ya da elit halkın işiydi. Günümüzde kesintisiz eğitimle hem okuma yazma bilmeyenin kalmaması hem de daha ileri seviyelerde eğitim görme adına fırsat eşitliği kazandırma çabası eğitim politikamızın temel amacı olmuştur. Fakat verilen eğitimler Topçu'nun itiraz ettiği gibi sadece kemiyetten ibaret olarak kalacaksa ve din eğitimiyle şekillendirilemeyecekse felsefe, edebiyat sanat ve kültür eğitimine önem verilmeyecekse yetişen gençlikten milli tarih, milli birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhu beklemek mümkün değildir.

¹⁵⁰ A.g.e, s.131-133.

¹⁵¹ A.g.e, s.152.

1.2.5. Dinde Reform

Dinde reformun üç tanrılı bir Şaman dininden tek tanrılı ilahi bir dine geçilerek sağlandığını ifade eden ve gelenekçi bir reformist olan Topçu'ya göre bu geçiş muazzam bir olaydır. Ona göre, Şaman dini ruhi değerler bakımından din bile sayılamayacak kadar sihirle karışık 'geri' bir dindir. O, milletimizin İslam dininin ebedi olması için nice fedakârlıklar yaptığını söyler. Çünkü milletimiz aradığı ideal varlığı bu dinde bulmuştur.¹⁵² Ona göre gelenek, İslamlaşma süreciyle başlamıştır. Topçu'nun düşünce iklimine göre isyan yalnızca fertte değil aynı zamanda insan ruhunun dönüşüm yaşadığı tüm alanlarda, müesseselerde, cemiyetlerde sonlu haz ve mutluluklara karşı bir duruştur. İsyân, geleneğe doğru akan reform formatında bir harekettir. Topçu'ya göre, İslam dünyasında Hristiyanlık dünyasındaki manada bir reform söz konusu değildir. O, reformun ancak Kur'ân'ın ilke ve prensipleri doğrultusunda gerçekleştirilebileceğini düşünür. Kur'ân'ın bütünlüğü dışında onu tamamlayacak prensipler ve inançlar yoktur. Ayrıca ona göre, Kur'ânda taassup ve esrarlı sayılara insanın ruhunu kaptırması da yoktur. Nurettin Topçu, Ne İslam'da ne de başka dinlerde kıyafet tartışması olmadığını iddia eder. Kuşkusuz o, ameli hükümlerin çağın değişen ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini İslam hukukunun dayandığı prensipler olarak görür.¹⁵³ O bu bağlamda kilise ve camilerde güzel sesle din musikisi okuyan ve bu musikiyi gözyaşları içinde dinleyen dindar görünümlü insanlara da karşı olduğunu vurgular. Nitekim o, çağdaşlaşmanın getirdiği yeniliklere şekilcilikle ayak uyduran din adamlarını eleştirmekten geri durmamıştır. Onun, batılılaşma ve yozlaşmaya karşı getirdiği çözüm önerileri akıl, kalp ve din bağlamında anlaşılmalıdır. Çünkü Topçu, sağlam bir gelenekçidir. Bu anlamda o gençliğe, karşılığında makam ve mevki olmayan, menfaat oluşturmeyen sorumluluklar verilmesi gerektiğini iddia eder. Devletten ve cemiyetten beslenmeyen sadece rızaya yönelik dernekler kurulması gerektiğini de ileri sürer. Diğer taraftan düşünürümüz, tekniğe değil, amacı maneviyata düşman olan tekniğe karşıdır. O, reform yapacak toplumların, ideal ve ahlak sahibi duruşunu bozmayıp ilkesiz çelişkilerden sıyrılması gerektiğini düşünür. Ona göre çağının muhafazakârları, yeniliğe

¹⁵² Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 10. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s.125.

¹⁵³ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.114-115.

uyarlanmış reformist bir görüşün şüursuz ve hastalıklı temsilcileri olmuştur.¹⁵⁴ Topçu, Kurân'ın bütün bir sistem halinde anlaşılmasının lüzumunu vurgulamıştır.

Geleneğin ne kadar sıkı bir savunucusu olduğunu anlatan görüşlerini ifade ettikten sonra genel olarak Topçu'nun gelenek anlayışında batıl inanışlara ve taassuba yer yoktur. Ona göre, gelenek toplumları sosyal faciadan koruyan ahlaki bir öğedir. Böylece Türk milleti İslam medeniyetiyle karşılaştığı andan itibaren reformunu gerçekleştirmiştir.

1.2.6. Din Toplum ve Din Devlet İlişkisi

Din toplumsal bir kurumdur. Milletın ruh ve ahlak kaynağı olan din arayışını İslam'ın gerçek anlayışından elde etmek yapılacak olan en önemli iştir. Din, insanı his ve ruh yönünden tüm benliğini kaplayan şahsiyetinin derinliklerine kadar işleyen ve kişilerin ruhuna yerleştikten sonra sosyal hayata geçerek etkisini gösteren önemli bir faktördür. Materyalistler ve pozitivistler dini, insanlara ruh dini olarak değil, duyuların ve beden organlarının dini olarak tanıtmıştır. Topçu'ya göre, ülkemizde de İslam davası ehliyesiz insanlar eliyle ruhunu kaybetmiş toplum içindeki fonksiyonunu yitirmiştir. Dinin sosyal hayattan silinmesinin sebeplerinden biri de onun ruhu olan felsefenin reddedilmiş olmasıdır. Böylesine taassuplar yüzünden içtihat kapısı da kapatılınca büyük bir ruhsal çöküş İslam dünyasını sarmıştır.¹⁵⁵

Topçu'nun öğretisinde din adamının önemli bir yeri vardır. Din adamı, dindar insan demek değil, toplumun din hayatında üzerine verilmiş görevi yerine getiren kimse demektir. Ona göre, dini gerçeklikten uzak din adamları ve İslam'ın özüne aykırı hareket eden kişiler yüzünden ruhsuz bedenler yetişmiştir. O, din adamlarını gerçek kimliklerini 17.yy'den itibaren kaybettiğini söyleyen düşünür, din adamlarının zafiyetlerinin ahlaka bulaştığını, dinin ticaret malı haline getirildiğini, cehalet ve taassubun medeni hayatın önüne geçtiğini ve bayağılık duygusunun ortaya çıktığını ileri sürer. Topçu'ya göre din adamları, İslam'ın düşünmek ve insanı yüceltmek yerine din terbiyecisi rolüne bürünmüşler ve halkı terbiye etmeye çalışmışlardır. Cemiyetin akışını kontrol etmek maksadıyla önlerine çıkan tüm değerleri alt üst etmişlerdir. O, bu vasıfları taşıyan din adamı sınıfının ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular. Ona göre din

¹⁵⁴ Somuncu, *a.g.e.*, s.220-225.

¹⁵⁵ Emer, *a.g.e.*, s.308.

adamının, tüm fikri değerlere saygısı olan, sağcı solcu diye ayırmayan Allah aşkını yeryüzüne yaymaya kabiliyetli, fedakâr sevgi ve hizmet adamlarının söz sahibi olması gerekir. O bir sözünde “*Kavuklular değil, kalpliler din adamlarıdır.*”¹⁵⁶ diyerek halka örnek bir din adamı profili çizmiştir. Ona göre, din adamı, sefaletlerin yanında değil ruhların kurtarıcısı ve ahlaki yaralarımızın doktoru olmak zorundadır. Onlar cemaatin öğretmenleridir, sosyal yardım müesseselerin gönüllü erenleridir. Her toplumsal vakaya insani değerler ölçüsünde müdahale edendir. Dilencilik, büyücülük, zilletçilik, partililik gibi din dışı oluşumların önünde bir kale gibi durandır.¹⁵⁷

Devlet kendini oluşturan millet, vatan ve hâkimiyet olgusuyla şekillenmiş milli iradenin yaşadığı yerdir. Hangi devlet şekli olursa olsun onu yaşatanların ona ruh kazandıranların elinde değer kazanır. Topçu için devlet milli varlığın ruhudur, milletin şuurudur. Bu şuur hâkimiyet iradesinin ta kendisidir. Topçu, Hegel den verdiği bir örnekte “*Devlet, ilahi iradenin yeryüzünde gözükmektedir.*” sözüne binaen, “*Devletin varlığını tanıyan irade milletin varlığından fıskıran bir ruh ve bunu ayakta tutan kuvvet.*” diyerek devletin varlığını temsil eden hâkimiyet iradesinin bağımsız, kuvvetinin iyi ve ahlaki gayelerinin güçlü olması gerektiğine dikkat çeker. Ona göre mesela, Hz.Muhammed, Fatih, Bismark gibi büyük devlet insanları otoritenin en güçlü sahipleridir ve bunlar halkın yardımıyla devleti yüceltmeye nail olmuşlardır.¹⁵⁸

Topçu’nun ileri sürdüğü devlet, ruhçu (spiritualist) bir devlettir. Ahlaki dayanakları olan bir devlet portresi Topçuya göre, ‘Yeni Dünya’nın temellerini oluşturmaya adaydır. Devletin en başında (ilk geniş daire) ilahi iradeyi insanlığın vicdanına her yerde işleyecek dini zümre teşkilatı vardır. Bunun yanında devlet iradesini koruyacak üniversitelerin hukuk mezunlarından polis teşkilatı, birinci dairenin içerisinde bulunan ikinci dairede ilkökul hocası ve hâkim yer alır. Topçu’ya göre, aranılan diğer bir nizamda devletin içindeki iş ve mülkiyet nizamı, üçüncü dairede olup yol ve sağlık nizamı da dördüncü dairede yer alır. Yaşam alanının her sahasında bir davası olan ve bu meselelere ahlak, ruh ve felsefe bağlamında çözüm üreten Topçu ruhçu (spiritualist) bir devlet düzenini kimlerin gerçekleştireceğini de sıralar. O, güçlü bir otoritenin, devletin en tepesine çöreklenmek isteyen insanlığa bela olmuş menfaatperest

¹⁵⁶ A.g.e, s.310.

¹⁵⁷ A.g.e, s.310-311.

¹⁵⁸ Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, s.52.

kişileri susturması fikrindedir. Ona göre, bu otorite önce ruhlara etki edecek sonra beraberinde harekete geçireceği tepeden tırnağa ruhla silahlandırılmış maddi gücü olan gençlik teşkilatını kuracaktır. Oluşturulacak olan bu cephe her şeyden önce ahlaki bir cephe'dir. Topçunun, olmasını istediği güçlü otorite sahibi kimseler adeta devlet kuruluşunun içindeki havariler gibidir. Bu teşkilatlanmayı yaptıktan sonra O, mesuliyetin önemini ifade etmek için İsa'nın havarileri örneğini verir. Ona göre devlet bir irade ise hükümet onun düzenleyici aklı gibidir. Ona göre, din makamı bir despotluk makamı değildir. Bilakis uyarı ve aydınlatıcı ilahi iradeye işaret bir makamdır. Topçu'ya göre, devlet adamı yöneticiliğini değil, sorumluluğunu Allah'tan aldığına şuurunda olmalıdır. Devlet adamı bu mesuliyetini halkın mutluluğuna kullanmalıdır. Topçu, dinin, maddi varlığımızın ruhi varlığımıza teslimi olduğu kanaatindedir. Ona göre maddi varlığımız, bütün hareketlerini ruhun disiplini altına sokar. Bu disiplin kurullarına şeriat denir. Yani şeriat ruhun emrinde olan ve bedeni dine götüren yoldur. Din bir nehirse, şeriatta onun yatağıdır.¹⁵⁹

Özetle Topçu, devletin güdümünde bir din şekline karşı çıkar. Ancak din ve devlet fikirlerini birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Ona göre din Allah'ın emri devlet onun hareketidir. Onun bu fikri bir kısım İslam filozoflarının din ve devlet görüşüne uymaktadır.

1.2.7. Din Tasavvuf İlişkisi

Tasavvuf ile ilgili üzerinde ittifak edilen bir tarif bulunmadığı gibi nerdeyse sufi sayısınca tasavvufun tarifi vardır.¹⁶⁰ Tasavvuf kelimesinin kökü ile ilgili birçok görüş vardır. Süleyman Uludağ, "*saf olmak*", "*suffa ashabi gibi yaşamak*", "*sof giymek*" gibi kök anlamları olduğunu söyler. Süleyman Uludağ, "*Tasavvuf baştanbaşa edeptir, kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir.*" der.¹⁶¹

Düşünürümüz Topçuda, tasavvufu bir kalp terbiyesi ve aşk psikolojisi olarak ele alır. İslam mistisizmi diğer mistiklerden farksızdır ve hepsinde dini denemez. Tasavvuf, her şeyden önce dini yaşayış olduğu gibi aynı zamanda metafizik bir görüştür. İslam tasavvufu Kur'an'dan esinlenerek ilahi varlığa doğru aklanma

¹⁵⁹ Emer, a.g.e, s.317.

¹⁶⁰ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 28. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019, s.28.

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözcüğü*, 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012, s.513.

tecrübesidir. Bunu da kalp yolundan geçerek yapar. Sûfiler şeriatı reddetmeyip dinin özünün içsel deneme ile yaşandığını savunurlar. Görülüyor ki tasavvufla şeriat birbiriyle çelişmemektedir.¹⁶²

Topçu'ya göre, Vahdet-i Vücûd düşüncesi İslam tasavvufunda Allah ile kâinatın bir ve aynı cevher olduğunu kabul eden görüştür. O, “*bizler denizdeki dalgaları görürüz. Denize nazaran dalga ne ise Allah'a nazaran varlıklar da öyledir*” diye düşünen Plotinus'in de bu esaslar üzerine daha önceden görüş ortaya koyduğunu söyler. Topçu'ya göre, bu düşünce modern felsefede panteizm adını alır. Topçu'ya göre, “*var olan her şey Allah'ta vardır. Allah'tan başka cevher yoktur ve olamaz*” gibi düşünceleriyle de Spinoza'nın Hristiyan mistisizminin önde gelen filozoflarından olduğunu belirtir. Ona göre, İslam tasavvufçularından ise Hallacı Mansur, Bayezîd-i Bistâmi, Niyazi Mısri, Muhyiddîn-i Arâbi, Mevlana ve Yunus Emre gibi önemli sufiler Vahdet-i Vücûd'u savunurlar.¹⁶³

Bununla birlikte Topçu'ya göre mistisizm, dini yaşayışın en yüksek merhalesini teşkil eder. Topçu, doğrudan doğruya ruhun Allah ile birleşmesinin mümkün olduğunu söyler. Ona göre tasavvufun amacı, peygamber mirasçısı insanlar yetiştirmektir. Yine tasavvufun gayesi Allah'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek ve güzel ahlaklı insan olmaya çalışmaktır. Topçu, din adamlarına yönelttiği eleştirilerini dünya saltanatına heves duyan bazı tasavvufçulara da yöneltmiştir. O, İslam'ın gerçek ruhunu yaşatmak yerine cennet ticareti ile uğraşan kuralcı ruhsuz insanların, maalesef İmâm-ı Âzam ve Hallacı Mansur gibi büyük insanların katilleri olduğunu ve böylece taassup denilen körlüğün içine daldığını vurgular. Düşünürüğe göre tasavvuf, Batı taklitçiliğinden bunalan milletimizin çıkış noktalarından biridir. Onda Müslüman Türk milletinin ruhu gizlidir.¹⁶⁴

Diğer taraftan Topçu'ya göre, tasavvufun en sağlam kriteri ahlaktır. Güzel ahlak insan davranışlarının en faziletlisi olup İslam dininin özü, esası ve bizzat kendisidir. Hürmet, merhamet ve hizmet İslam ahlakının üç esasıdır ve bunlar tasavvufun vazgeçilmez unsurlarıdır. Gerçek zaferlerin aşk ile kazanıldığını belirten Topçu, tasavvufta kâinatın başlangıcı ve gayesi olan aşkın bize Allah'ı tanıttığını söyler. Bu düşünceden de hareket eden düşünürümüz sevgisi olmayanın hakikate ulaşamayacağını

¹⁶² Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.136.

¹⁶³ A.g.e, s.136-139.

¹⁶⁴ A.g.e, s.136-139.

vurgular. Düşünürümüz, genç nesillerin ancak aşkla sanatın, ahlakın ve dinin ruhi hazzına varacağını ileri sürer. Topçu'da dinî ahlak ve tasavvuf iç içe girmiştir ve bu durum isyan ahlakının en önemli noktalarından birini teşkil eder. Topçu, etkilendiği Batı filozofu Massignon'un bilgi birikimi ile sıra dışı bir şekilde ele aldığı Hallacı Mansur'u sentezleyerek tasavvufla ilgili düşünce alt yapısını oluşturmuştur. O, tasavvufu somut deneyimler şeklinde ele alma yerine bir felsefe olarak değerlendirir. Tasavvufun temel unsurları 'hürmet, merhamet, sorumluluk ve insanlığın acılarına duyarlılıktır'. O, "*Ben, hakikatim!*" diyen Hallacı Mansur'un bu davranışını benliğine erişmiş, özgürlüğüne kavuşmuş bir hareket olarak görür.¹⁶⁵ Ona göre, gerçek aşkın sahipleri servetin, şöhretin, ilmin ve sanatın âşıkları değildir. Onlar, varlığımızı sonsuzluğa uçuran aşkın âşıklarıdır.¹⁶⁶ Topçu, hakiki dindar kişilerin, ahlakın ve felsefenin de sahibi olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre, samimi dindarlar sorumluluk sahibi hürmet, merhamet ve hizmet bilinci taşıyan bağınazlıktan ve hurafelerden uzak kimselerdir.¹⁶⁷

Sonuç itibariyle, Topçu'ya göre, tasavvufun ahlaki temizlenme olduğunu varsaydıığımızda birer irşâd edici ve ahlak dâhisi olan peygamberler bu görevlerini kendi hayatlarından örnek vermek suretiyle İslam'ın ruh dünyasının koşan neferleridir. Topçu'ya göre, İslam'dan sonra başka peygamberler gelmemiştir ancak Mevlana gibi mücedditler peygamberlerin işini tamamlayan büyük tasavvufçulardır.

¹⁶⁵ Kemal, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁶ Topçu, *Var olmak*, s. 23.

¹⁶⁷ Ahmet Özer, *Din Eğitimi Açısından Nurettin Topçu'nun Eserlerinde Dindar Tipler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 35-45.

BÖLÜM 2: ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DİN ANLAYIŞI

2.1. ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI, ESERLERİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

2.1.1. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Eserleri

Aliya İzzetbegoviç, Osmanlı'nın Batı'ya açılan en önemli kapısı olan Bosna Hersek'in Samac şehrinde 8 Ağustos 1925 yılında dünyaya gelmiştir. O, küçüklüğünden beri dindar bir ailenin içinde yetişmiş olup Saraybosna'da mutlu bir çocukluk dönemi yaşamıştır. Başarılı bir ilkokul hayatından sonra liseyi de burada tamamlayan Aliya lise ikinci sınıftayken Genç Müslümanlar Derneği'ne girerek burada aktif görev almıştır. Saraybosna'da yürütülen yoğun propaganda çalışmalarını gözlemleyen Aliya'nın zaman zaman içine düştü sarsıntılar onu yorsa da İslami kimliği gençlik döneminde hayatına yön vermeye başlamıştır.¹⁶⁸ Bu dönemde Aliya'nın Bergson ve Kant'tan etkilendiğini görmekteyiz. Hırvatların kendisini ve arkadaşlarını askere almak istemeleri üzerine Saraybosna'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Aliya, tekrar Saraybosna'ya döndüğünde bu sefer Sırp tarafından askere alınır. Askerliğinin bitimine az süre kala İslami faaliyetlerinden dolayı 1946 yılında arkadaşları ile birlikte tutuklanan Aliya, hapis hayatından sonra Ziraat Fakültesini yarıda bırakıp hukuk fakültesine geçerek bu fakülteyi 1956 yılında tamamlamıştır. Hayatının geri kalan kısmında hukuk danışmanlığı hizmetini sürdürmüştür. Geçimini bu şekilde sağlamaya çalışan Aliya hareketli geçen bu yaşamı boyunca çeşitli eserler yazmayı da unutmaz. Özellikle komünist rejimin baskılarına rağmen düşüncelerini fikirlerini bilgi birikimlerini aydın bir Müslüman kimliği perspektifinde ortaya koymuştur. Onun bu mücadelesi kısa sürede dikkat çeker. Çünkü İslami bir bakışla ortaya koyduğu, dile getirdiği düşünceleri sadece Boşnaklar üzerinde değil aynı zamanda Yugoslavya'daki etnik Müslüman gruplar üzerinde de etkili olmuştur.¹⁶⁹

Aliya, eğitim süreci boyunca ortalama bir öğrencidir. Kendisi sürekli ders çalışmak yerine daha çok okumayı tercih etmiştir. Genç yaşlarından itibaren Avrupa

¹⁶⁸ Zehrudin İsakoviç, "Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.149.

¹⁶⁹ Faruk Karaarslan, Mahmut Hakkı Akın, *Aliya İzzetbegoviç*, 2. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2015, s. 15 17.

felsefesine merak sarmış, bu felsefenin temel kaynaklarını adeta ezberlemiştir. Felsefe okumalarının yanında Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda aktif görevler almıştır. Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra evlenen Aliya İzzetbegoviç, Sabina, Lejla ve Bakir isimli üç çocuğu vardır. 1970'li yıllarda kaleme aldığı makalelerini derleyerek *İslam Deklarasyonu* isimli çalışmasını hazırlanmıştır. Yine tutukluluk hayatı sürecinde *Doğu ve Batı Arasında* İslam adlı eserini 1984'lü yıllarda yayınlama imkânı bulmuştur. Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Yugoslavya'nın bünyesinde bulunan milletler, bağımsızlık mücadelesi vermeye başlamış ve bu süreçte ona da büyük görev düşmüştür. Arkadaşlarıyla Demokratik Eylem Partisi'ni kuran Aliya 1990 yılından itibaren on yıl boyunca Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür. O ve Bosna halkı için büyük Bosna Savaşı başlamıştır. Sonu belli olmayan iç savaş Aliya ve Bosna Müslümanlarını çok yormuştur. Bu süreçte büyük katliamlar ve sürgünler yaşamışlardır. Her şeye rağmen ülkesi için sorumluluk almaktan kaçınmamış tam tersine ortaya koyduğu mücadeleye sınıksız sarılmıştır.¹⁷⁰ 1995 yılında savaşa son veren Dayton Anlaşmasını imzalayan Aliya, 1996 üçlü başkanlık konseyinde görev aldı. 2000 yılından sonra başkanlık görevini bırakarak dinlenmeye çekildi. Hastalıkları ilerleyen Aliya 2003 yılında vefat etti.¹⁷¹

Aliya'yı siyasi kimliğinin ötesine taşıyan ona Bilge Kral şahsiyetini kazandıran en önemli etken eserleridir. O, İslam'ın medeniyet kimliğinin yeryüzünde hâkim kılınması gerektiğini anlatan *İslam Deklarasyonu* isimli çalışmasında medeniyetin yeniden inşası için bir takım yeniliklerin kaçınılmaz olduğunu vurgular. Bu çalışmada Müslümanların geri kalmışlığından yakınırken, güçsüzlüğün sebeplerini dile getirerek Müslümanların yaşanan zulümlere karşı kayıtsız kaldıklarını ifade eder. Ona göre İslam, sadece din değildir. Aliya, Müslümanların eğitime ve terbiyeye önem vermesi gerektiğine dikkat çeker.¹⁷² *İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları* isimli eseri onun 1967-1981 yılları arasında yazdığı çalışmalarını içerir. Bu çalışmasında özellikle çocuklara yanlış din eğitimi verildiğinin üzerinde önemle durmaktadır. Aliya, her türlü iktidarın isteklerine boyun eğecek, mutlu, eleştirmeyen, teslimiyetçi ve halinden memnun bir tebaanın yetiştirilmeye çalışıldığı söyler. Eserinde gençliğin;

¹⁷⁰ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan, "Çağdaş İslam Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 48, Ankara, 2016, s. 44-45.

¹⁷¹ Maşite Sevimli, "Doğu Batı Arasında İslam", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Çorum, 2017, s.685.

¹⁷² Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 2. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları, 2014, s.17-54.

teslimiyetçilikten çok cesaret, tevazudan çok şeref ve haysiyet sahibi, merhametten çok adalet düsturlarıyla donatılması gerektiğini dile getirmiştir. Kur'ân'ın bir bütün olarak tekraren okunmasının doğru bir okuma olduğunu, insanların mealini okumadan da Kur'an'ın manasından nasibini alabileceğini söyler. İslam ve çağdaşlık meselelerine de değinen Aliya devrimlerin Allah adına yapıldığı sürece başarıya ulaşacağını ifade eder.¹⁷³ İslam'ın sorunlarına çözüm üretmek amacıyla ele aldığı çalışmalarından birisi de *Doğu Batı Arasında İslam*' dır. Din ve Medeniyet bağlamında İslam'ın sorunlarına yoğunlaşmış bir çalışma olarak karşımıza çıkan bu eser uzun süren bir hazırlık dönemi sonucunda şekillenmiş ve okurların hizmetine sunulmuştur. Yugoslavya'daki savaşlar ve baskılar sebebiyle bu çalışmanın müsveddeleri yıllarca saklı kalmıştır. Bu çalışması onun düşüncelerini, geleceğe dair ideallerini ve temel görüşlerini kapsar. Tutukluluk yıllarında Kant, Hegel, Tolstoy, Dostoyevski, Milan Kundera ve Herman Herse gibi filozof ve edebiyatçıların çalışmalarını okumuş ve onlarla ilgili yorumlar yapmıştır. *Özgürlüğe Kaçışım* adlı çalışması tutukluluk yıllarında yaptığı okumalardan ve onlara yapılan yorumlardan ibarettir.¹⁷⁴ *Tarihe Tanıklığım* adlı eserinde Bosna Hersek'in kısa bir tarihini verdikten sonra çocukluğunda itibaren hayatı boyunca verdiği mücadeleleri anlatmıştır. Aliya, *Köle Olmayacağız* isimli eserinde de Bosna Hersek'in işgalcilere ve onlara destek verenlere karşı verdiği haklı mücadeleyi anlatmaktadır.

2.1.2. Aliya İzzetbegoviç'in İlmi Kişiliği

Din eğitimini ailesinden almaya başlayan filozof İslam teşkilatlarında aldığı aktif görevler sayesinde fikri altyapısını hızla geliştirerek ciddi anlamda bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Özellikle tutsak olduğu dönemlerde Batı felsefesi okumaları yaparak düşünce dağarcığını zenginleştirmiştir. Onun düşünce dünyasına Reşit Rıza ve Muhammed Abduh gibi önemli düşünürler katkı sağlamıştır. Aliya eleştirisinde hedefine Doğu ve Batı'yı (materyalizm ve komünizmin hâkim olduğu Doğu bloğu ve saf din/Hristiyan maneviyatçılarından oluşan Batı bloğu) almıştır. Ruh (din/Hristiyanlık) ve maddenin (materyalizm/Yahudilik) ötesinde her ikisini de dengede

¹⁷³ Aliya İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşunun Sorunları*, 3. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları, 2014, s.15-171.

¹⁷⁴ Fatih Toktaş, "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44, İzmir, 2016, s.13.

tutarak taşıyan üçüncü bir yolun İslam olduğunu savunur. Kur'ân'dan verdiği örneklerle de bunu destekler. O, bu kavramlarında yanlış anlaşıldığı görüşündedir. Ona göre Hristiyanlık varlığı anlamlandırmada yetersizdir. Toplumun temel değerlerini oluşturan birtakım kavramların topluma tutarsız (insan fitratına aykırı) bir şekilde sunulmasının yanlışlığını dile getirir.¹⁷⁵ Aliya'nın fikir ve düşünce dünyasını alt başlıklarla şu şekilde ele almak mümkün olacaktır:

2.1.2.1. İdealizm, Komünizm ve Hümanizm'e Dair Görüşleri

Felsefi bağlamda kaleme aldığı *Doğu Batı Arasında İslam* isimli eserinde idealizm, komünizm ve hümanizm gibi felsefi düşünce sistemlerine ayrıntılı yer vermiştir. Bunun yanında bu felsefi doktrinlere yönelik eleştirilerini de dile getirerek insanın nereden geldiği ve nereye gittiğine dair ilmi ve dini görüşlerin tezatlıklar içerdiğini belirtir. İlmi teamüllere göre insan, hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Tabiatın içinde büyüyen ve ondan ayrılmayan bir varlıktır. Dini teamüllere göre ise insan tanrının bir fiili olarak yaratılmıştır. İnsan tabiatta bir gelişme sonucumu yoksa yaratılışla mı ortaya çıktığı sorunu insanın kim olduğu sorununa dönüşmüştür. Öyle ki Aliya, tabiatta sırf insana ait bir özün olmadığını iddia eden, insan ile hayvan arasında sadece derece farkı olduğunu söyleyen materyalist düşünürlerin bu fikirlerini Aliya doğru bulmaz ve insanın olması gereken konuma yerleştirilmediğini söyler. Bu görüşler bir bakıma insanı inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü Aliya için tabiatçı bilim ve felsefe insanı tek başına bir hiç olarak görmektedir. Bilindiği gibi sadece biyolojik bir gerçek olarak gösterilen insanın hayatta kalma mücadelesini, Darwin gibi teorisyenler, ortak atadan geldiğini iddia eder. Onlar bu tasvir sürecini de birtakım fizik ve kimya kurallarına dayandırarak sonuçlandırır. Bu teorisyenlere göre, şuur ve insan ruhu gerçek değildir ve orijinal bir insan cevheri de yoktur. Bu iddialı çıkış karşısında dini yaklaşımclar farklı tasvirlerle cevap verir. Örneğin kiliselerin, Cennetten Kovulma, Âdem'in Yaratılması gibi tavan tasvirlerinde işlenen temaların manasını insanın kendine sormaması mümkün müdür? derler. Bu büyük olaylar ve bunun gibi tapınaklarda yapılan diğer tasvirler eğer bir gerçeği barındırıyorsa bu gerçek nedir? İlim ve sanat insanın yaratılışı ve fitratı konusunda dönüşü mümkün olmayan zıddiyetler içermektedir. İnsanın ne olduğu ve nereden geldiği sorununu, ilmi yaklaşımclar

¹⁷⁵ Adnan Dal, *Soğuk Savaş Sonrası Bosna – Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015, s.41-42.

Darwin'in sentezine, sanat ve dini yaklaşımlarda Michelangelo'nun kilise tavanındaki figürlere dayandırmaktadır. Bu iki anlayış birbirine zıt iki gerçeği temsil eder. İnsanın biyolojik yapısının içinde hayvani bir durum olduğu bilgisi din tarafından da kabul edilir. Ancak pozitivist bilimcilere göre insan sadece zeki bir hayvan iken, din ve sanat yaklaşımalarına göre insan, aynı zamanda karakter ve mizacı olan bir hayvandır. Materyalistler sadece insanı ilmi tekniklerin tahlillerine tabi tutar. Dini yaklaşımclar ise insanın günah işleyebileceğini, cismani olduğunu, irade sahibi bir varlık olduğunu söyler. İnsanın ne olduğu ve nereden geldiği sorunu ile ilgili her iki yaklaşımcların temel görüşlerini bu şekilde ifade eder.¹⁷⁶

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılıyor ki Aliya'ya göre, insan varlığının gerçekliği, insanın nasıl var olduğu sorunu, salt modern çalışmalarla bilimsel yöntemlerle açıklanamaz. Düşünürümüze göre bu konuyla alakalı bilimsel çalışma yapan fizikçi ve biyologların (Charles Eugene Guyenot, Jean Rostand, Manfred Eigen, AndreLwoff, İvan Pavlov...vs) insan ruhunu yöneten herhangi bir kanuna rastlayamadıkları itirafını da delil olarak sunarlar.¹⁷⁷ Aliya insanın beyin ve göz yapısındaki mucizeleri ayrıntılı bir şekilde ele aldıktan sonra şöyle bir nihai sonuca varır:

“Tabiatın hakiki mucizelerini din en yüksek akılla izah etmektedir. İlmin verdiği bütün izahlar ise nihai çizgide hep aynı şeye irca edilir. Yani bunların kendiliğinden oluşmasına İnsanın ruhuna bundan daha büyük bir hurafe dayatmak mümkün değildir! Şimdi, insanın gözü veya beyni gibi mükemmel ve karmaşık bir şeyin bir tesadüf eseri olarak veya kendiliğinden oluştuğunu kabul etmemizi istemek Yunan mitolojisini hakikat olarak kabulünü istemekle aynı şey olacaktır. Burada büyük İslam mütefekkeri Gazali'nin bir sözünü kaydetmek daha yerindedir: “Bütün mucizeler tabî ve bütün tabiat mucizevîdir.”¹⁷⁸

Materyalizmin insan ile hayvan arasındaki benzerlikleri ele aldığını, dinin ise aralarındaki farklılıklara yer verdiğini ifade eden Aliya; Epikür, Holbach gibi filozofların yaklaşımları eleştirmiştir. İnsan ile hayvan arasındaki gerçek tezatlığın öze manevi yönle alakalı olduğunu söyleyen düşünür, insanın yaratılmış benzersiz bir varlık olduğunu söyler. Materyalistlerin psikoloji ilmine bakışını da eleştiren Aliya,

¹⁷⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, 4. Baskı, İstanbul, Yarın Yayınları, 2013,s.31-36.

¹⁷⁷ Ahmet Çapku, “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Akıl, İnanç ve Sanat İlişkisi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, Yozgat, 2018, s.48.

¹⁷⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 66.

psikolojinin ruh bilimi olmadığını sadece canlıların ruhsal yönünün ortaya çıkışı ile ilgisi olduğu sonucuna varır. Ona göre, psikanaliz metotlarla ancak ateist çıkarımlar elde edilebilecektir. Bu sebeple insan kişiliği psikoloji, biyoloji ve genel olarak da ilmi metotlarla keşfedilemez çünkü onun manevi olarak bir niteliği vardır.¹⁷⁹

Semavi dinlerin insanların ortak paylaşımı olan eşitlik, adalet gibi hususlara önem verdiğini söyleyen Aliya; fakir, hasta ve güçsüz insanların ibadethanelerin etrafında yoğunlaşmasının buna işaret ettiği görüşündedir.¹⁸⁰

Öte yandan Hümanizma düşüncesi ise Aliya için insanın ve özgürlüğünün bir olumlaması olarak görülür. O, insanı eşyayla bir tutmayı ve onu aşağılamayı insani görmez. Düşünürümüze göre, insanların sorumluluklarını yerine getirmedeği zaman onu uyarmak veya cezalandırmak insani olur ancak insan ruhunu kurtarma iddiası adı altında bedenini yakmasını önermek ve kişiyi tek taraflı koşullandırılmış bir eğitime tabi tutmakta ise gayri insanidir. Aliya açısından din olmadan insanın varlığına inanmak mümkün değildir. Tanrı'nın olmadığı yerde insan olmayacaktır. Bu açıdan da hümanizmanın asıl manası kavranılamayacaktır. Aliya'ya göre *"İnsan hiçbir şeye hizmet edemez (alet olunamaz). Tersine her şey insana, insan ise ancak ve ancak Allah'a hizmet etmelidir. Hümanizmin ilk ve son manası budur."*¹⁸¹

Varoluş ile alakalı düşüncelerini açıklayan Aliya, insan fiillerinin bazı özelliklerinin yaratılıştan geldiğini ileri sürer. Ancak insan, yaşadıkça dünyanın olumsuz etkisinde fazla kalmak suretiyle bozulmalar yaşamıştır. İnsan olabilme yolunun metotlarıyla ilgilenecek hareketini varoluştan başlatır. İnsan başka bir insanın (örnek insan) elinde kendini gerçekleştirebileceğini savunur. Filozofumuz, insanın, irrasyonel özelliklerini kullanarak insan olma kimliğini kazandığını söyleyerek âlemin mucizeden şekillendiğini ve sıradanlaşan bir insan algısının bunu kavrayamadığını ifade eder.¹⁸²

Varoluşun iki merhalesi mevcuttur: Kuşkusuz Aliya için birincisi içsel varoluştur. Bu varoluş kişinin iman etmesiyle varoluşunu gerçekleştirir. İkincisi ise dışsal varoluş olup bu varoluş da güzel ameller yaparak, iyi kul olarak varoluşunu gerçekleştirir. İnsan içsel varoluşuyla iç dünyasını onarır iç özgürlüğünü kazanırken, iyi

¹⁷⁹ A.g.e, s. 75-76.

¹⁸⁰ A.g.e, s. 78.

¹⁸¹ A.g.e, s. 81.

¹⁸² Yıldırım, a.g.e, s.128-129.

ameller ortaya koymak suretiyle de dış dünyasını onarıp varoluşunu tamamlar ve özgürlüğünü kazanır.¹⁸³

Bir bütün olarak baktığımızda Aliya'ya göre hayatın ayrılmaz bir unsuru olan insan, Tanrı'nın bir eylemi olarak yaratılmıştır. O, İnsanı tek yönüyle inceleyen bilimcilerin, insanın gerçek anlamda nasıl var olduğu sorunu bilimsel yöntemlerle açıklayamadığı görüşündedir. Çünkü insanın metafizik bir değeri vardır. Tanrı'nın olmadığı yerde hümanizmde yoktur. Hümanizmi mümkün kılan şey insanın özgürlüğüdür. Aliya için insan, bu özgürlüğünün anahtarını da Allah'ın insana sağladığı irade ile elde etmektedir. Bu açıdan Tanrı yoksa hümanizmde yoktur denilebilir. Zira Aliya'ya göre insan, insan olabilme özelliğini kendisine kazandıran hareketini, varoluştan almaktadır. Yine insan iman edip güzel amel işleyerek varoluşunu tamamlar ve özgürleşir.

2.1.2.2. Bilge Kral Aliya

İslam coğrafyasının 20.yy. da yetiştirdiği ender düşünürlerinden biri olan Aliya İslam'ın sorunları ve çözüm önerileriyle geleceğe ışık tutmuştur. Dindar bir ailenin içinde ehli sünnet çizgisinde din eğitimi etkin bir şekilde alması, gençlik yıllarında felsefeye hâkim olma çabası ve devamında özgürlük mücadelesi vererek, nice bedeller ödeyerek devlet başkanlığı sorumluluğunu üstlenmesi onu bilge kral unvanına taşımıştır. O, âlemşümül hür bir aklın sahibidir. Aliya, özgürlük, adalet, mesuliyet ve salt itaat fikrine karşı çıkış gibi değerlerin cesur savunucu olmuştur. İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları ve İslam Deklarasyonu isimli eserleri onun bilgelik yolunda attığı en önemli adımdır. Daha gençlik yıllarında:

“Ben bir Müslüman'ım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı... Dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır” sözleriyle birçok insanı bilgeliği ve liderliğiyle İslam adına yüreklendirmiştir.¹⁸⁴

¹⁸³ Muhammet Enes Kala, “İzzetbegoviç ve Sartre'da Tek Kavram İki Pergel”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.324.

¹⁸⁴ Süleyman Gündüz, “Sade ve Bilge İnsan Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.666.

İslam coğrafyasının yaşadığı buhranları savaş sonrasında daha da iyi gören filozof Doğu- Batı ikileminde yaşanan sıkıntıları, İmam Gazali'nin söylemine yakın bir şekilde: “*Batı'daydım İslam'ı gördüm. Şimdi Müslüman âlemindeyim ve İslam'ı göremiyorum.*” diye ifade etmiştir.¹⁸⁵

Mütefekkir, güçlü ve özgüvenli duruşuyla halkının içinden biri gibidir. Ayrıca Avrupa'nın insani değerlerini savunarak entelektüel kimliğini ön plana çıkartır.¹⁸⁶ Aliya bize; insan, din, kültür, medeniyet, şehir, ilim, sanat, eğitim, estetik, bilim, hukuk, aile ve kadın meselesine getirdiği çözümlerle yeniden doğuşun reçetesini sunar. Bu sıradan bir serzeniş olmayıp İslam'ın tekrar mukavemet kazanması için sistematığı içerisinde kaynak ve delilleriyle bezenmiş bir kurtuluş reçetesidir. İslam'ın hakikatteki sorunlarını çağın baş döndürücü düşünce sistemleriyle (Sosyalizm, Komünizm) yüzleştirerek batının çöküşünü delilleriyle ortaya koymuş ve işlevsel bir dualist (ikili/ karşıt) metotla İslam'ın yeniden inşasına yeni öneriler sunmuştur.

2.1.2.3. Ütopya ve Dram İkileminde Aliya'nın Duruşu

Aliya ideal insan ve toplum arayışını düalist bir metot kullanarak Ütopya ve dram kavramları üzerinden şekillendirmek istemiştir. Bu arayış insanlık tarihi kadar kadimdir. Onun zıddiyetler cetvelinde oluşturduğu ikilemlere baktığımızda bu zıddiyetlerin bir yönü olumlu yanı insani, diğer yönü de olumsuz ve eksik, beşeri durumlar olarak karşımıza çıkar (hayvani-insani, medeniyet- kültür, evrim-yaratma, ütopya- dram... gibi). Oluşturduğu bu ikilemler birbirleriyle barışık durumlar değildir.

Ona göre dram, kişiye insani bir yaklaşım sunarken, ütopya beşeri hayatımızın hayal gücüdür. Zira ütopya eylemlerimizde ideali olanı bulma düşüncesiyle mevcudu yetersiz bularak sürekli kurgular geliştirir. (Platon'un Devlet, Thomas Moore'un Ütopia'sı, Bacon'ın New Atlantis'i, Campenella'nın Güneş Devlet'i... gibi) Dram ise Aliya'da, sözcüğün kökenine uygun davranmak koşuluyla, insan yaratılışına aykırı olmayan kurgularla değiştirilmemiş yaşam durumlarıdır. Düşünürümüz ütopyanın, nefsi davranarak her şeyi yeniden zekâ işleviyle kurgulama çabası güttüğünü ileri sürer. Dram da güçlü bir ruh kuvvetiyle din ve ahlak sahibi insan, bu durumuyla en mükemmel

¹⁸⁵ Admir Mulaosmanoviç, “Aliya İzzetbegoviç'in Duruşu”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.69.

¹⁸⁶ Admir Mulaosmanoviç, “Aliya'nın Düşünceleri Üzerine Dr. Hilmo Neymarliya'nın Değerlendirmeleri”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.74.

varlıktır. O, Ütopya ile sürekli kurgulanmış bilim ve teknolojinin bulgularının ötesine geçemeyen insanın ise sadece bedenen var olan ruhunu besleyemeyen beşeri bir varlık olduğu fikrine varır. Aliya'ya göre ütopya da güç, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan devletin elindedir. Gerçek olanın toplum olduğu, insana özgü bir durumun (özgürlük, mülk edinme) olmadığı ve yöneticilerin büyük güçlerle donatıldığı (adeta tanrı kabul edildiği) ideal ütopya devletinde, askeri görünümlü bir oluşum söz konusudur. O, toplum ilkelerine uymayan bireylerin ütopya'ya göre normal birey olamayacağını ileri sürer. Aliya, sosyal düzen, aile kurumu, özgür düşünme, eylemlerini özgürce gerçekleştirebilme, dinin mümkünse dışlanması gibi değerlerin önemsenmesi gerektiğini dile getirir. Aliya'nın ifadesiyle “sosyal, siyasal ve teknik ütopyanın” kurgusal baskısı ve sadece görev icra eden şahsiyetini unutmuş bir insan grubunun varlığı toplumda “çöküşü” hızlandırmıştır.¹⁸⁷

Öte yandan Aliya'ya göre, insan toplumun standart düzeninin ötesinde davranışlar sergilemeye meyillidir. Örneğin kanun ihlali yapma isteği kendisinde mevcuttur. Bir arının bal yapma isteği tamamen içgüdüsel davranışlar çerçevesinde gelişir. İnsana ait tercihte bulunabilme yetisi arıya da verilmiş olsaydı arı, kendi balını yapmayı bırakıp çevresinde biriken baldan faydalanmak isteyecektir, diyerek sosyalist sistemin varlıkların sorumluluk alanıyla ilgili probleminin olduğunu söyler. Aliya bu örneği vererek sosyalist sistemde varlıkların sorumluluk alanına dikkat çeker. Sosyalizm ona göre, “Kitle, sınıf, üretim, dağıtım” gibi olguları yücelterek insanların şahsi sorunlarından kaçınır.¹⁸⁸

Kısaca ifade edecek olursak Aliya'nın düşünce sisteminde ütopya ve dramın sınırlarının şekillendiğini görmekteyiz. Düşünürümüze göre ütopyanın değişkenli ve kurgusal yapısına karşın dram kişiye insani bir yaklaşımla fitrata uygun ve değiştirilmemiş bir hayat sağlar. Toplum düzenine uymayan insanlar, ütopya tarafından normal karşılanmaz. Hâlbuki kurallara uymak her ne kadar bir düzen sağlasa da insanın fitratında var olan bir şeyin aksini yapma isteği de göz ardı edilemez.

¹⁸⁷ Mustafa Aydın, “Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram”, Merve Akkuş Güvendi (Ed.), *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu* (s.s. 41-55), İstanbul, İhlas Gazetecilik AŞ, 2018, s. 41-53.

¹⁸⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 226-228.

2.1.2.4. Orta Yol, Doğu Batı Arasında İslam

İslam düşüncesinin Doğu ve Batı düşüncesinin arasında bir yerde olduğunu savunan Aliya, bireyin beden ve ruhtan oluşan ikili bir varlık olduğunu, bedeninin bir başlangıç ve bitiş zamanının bulunduğunu, ruhun ise böyle bir zamanla sınırlanmadığını, bedeninin işlevinin sadece ruhu taşımak olduğunu söyleyerek ruhun beden gibi tekâmül olunmadığını “Tanrı’nın dokunuşuyla esinlendiğini” öne sürer.¹⁸⁹

Bir medeniyet algısı ve düşünce perspektifinde değerlendirdiğimizde ona göre İslam’ın üç kısmı vardır: Birincisi doğu, ikincisi batı ve üçüncüsü de kendine özgü İslam. Hristiyanlığın ağırlıklı olarak öteki âleme yönelmesi ve İsa öncesi Yahudiliğinde cennetin bu âlemde var olduğu inancını savunmasına karşın Aliya, İslam’ın her iki âleme de önem verdiğini ifade ederek geçerli olanın bu olduğunu söyler. Hakiki din mensubunun her iki dünyasını da ihya etmesi gerektiğini söyler. Aliya verdiği bir örnekte, Hz. Peygamber’in Hira Mağarası’nda vahiy alırken ruh arındırılmasında bulunmasını İslam’ın ruha ve ruhun arındırılmasına karşı verdiği önemi ifade ettiğini vurgulayan düşünür, Hz. Peygamber’in mağaradan çıkarken halkı dine davet ettiğini ve iyiliklerle dolu bir dünya hayatı yaşanılması gereğini insanlara anlattığını dile getirir. Bu açıdan İslam her iki dünyayı da önemsemiştir.¹⁹⁰ Aliya’ya göre İslam her iki dünyanın da dengesini kurmuş hem ruhun hem de bedeninin ihtiyaçlarını gidermiş bir dindir. Modern çağın İslam medeniyetindeki toplumsal ve kültürel gelişmeye karşı çıkan zümrenin şeyhler ve hocalar olduğu iddiasındadır.

İslam dini, ruhban sınıfını kabul etmez. Ancak entelektüel problemleri açıklama ve yorumlama sorumluluğunu sadece kendilerine mahsus kılmaya çalışan bazı şeyh ve hocalar bu tutucu davranışlarıyla adeta Hristiyanlığın ruhban sınıfına benzemeye çalışarak dinde erozyonlara neden olmaktadır. Şeyhler ve hocaların dogmatik bir tutum sergileyerek dinin bin dört yüz yıl önce her meseleyi çözdüğü söylemlerine Aliya karşı çıkmaktadır. Aynı şekilde İslam modernistleri de tutucuları gibi İslam dininin indirildiği zaman perspektifinde anlaşılması gerektiği fikrini kabul etmişlerdir. İslam toplumunun problemlerini çözmek iddiasıyla milliyetçilik ve laiklik gibi anlayışların dine empoze edilmesinin İslam’ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade eder. Aliya’ya göre yeni bir tartışma ortamı yaratan bu durum çözülemeyen bir sorun haline gelir. Örneğin 20.

¹⁸⁹Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 13. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016, s.31.

¹⁹⁰ Toktaş, a.g.e, s.16-17.

yüzyılda, Japonya örf ve ananelerine bağılı kalarak bilgece bir reform gerçekleştirirken Türk toplumu konumunu üçüncü sınıf bir ülke sınırlarına sürükleyen yabancılaşmanın kapılarını açan yanlış reformlar gerçekleştirmiş olup problemlerin derinleşmesine neden olmuştur. İşte bunda dolayı Aliya, Üçüncü yol fikrinden hareketle iki uç zümre olan “*tutucular ve modernistler*”in arasında “*yenilikçiler*” diye adlandırdığı bir zümrenin İslam medeniyetinin geleceğini inşa edeceğini savunmaktadır. Yabancılaşmayı İslam medeniyetinin eğitim problemi çerçevesinde değerlendiren filozofumuz, yeteri kadar din eğitimi verilmeyen gençlerin iyi bir eğitim alma hayaliyle Avrupa ülkelerine gönderilmesini İslam kültürüne yabancılaşma sorunu olarak görür. Böylece Avrupa’ya eğitim için giden ve yabancılaşan bu zümre, kökleri bize ait olmayan laiklik ve milliyetçilik gibi doktrinler ile İslam toplumunun problemlerine çözüm üretmeye kalkışmışlardır. Bu doktrinler İslam ülkelerinde çözüm üretmek yerine yenilikçilik hareketinin gelişmesini sekteye uğratmış ve sorunların derinleşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Aliya modernistleri muhafazakârlardan daha tehlikeli görmektedir.¹⁹¹

İslami bir nizamın oluşturulmasının zorunluluğunu ifade eden Aliya, bunun için lüzumlu olan doktrinleri ortaya koymuştur. O, bu doktrinlerin; ‘İslam birliği, mülkiyet, zekât, özgürlük, çalışma hayatı, aile, eğitim ve cumhuriyetçilik’ gibi çok yönlü ilişkiler bağlamında kritiğini yaparak yeni bir İslam nizamının kurulması zorunluluğunu dile getirir. Ona göre, insan toplum münasebetleri sadece maddi yönüyle değerlendirilemez. Zira o, her ikisinin de manevi yönlerinin vazgeçilemez bir gerçek olduğunu beyan etmiştir. Yani İslam toplumunun tek taraflı bir değişim ve gelişimi söz konusu olamaz. Mutlak otoritenin yegâne sahibinin Allah olduğunu söyleyen düşünür, halife seçimlerinde de benzerliklerinin görüldüğü üzere, devlet başkanı seçilmesi meselesiyle alakalı fikirlerini halk tarafından seçilen, Allah’a ve halka karşı sorumlulukları olan devletin tüm işlerini meşveret yoluyla çözüme kavuşturan cumhuriyetçi bir kimliğe sahip liyakatli yöneticilerin getirilmesi şeklinde ifade etmiştir. İslam’da mehdilik inancının olmadığını söyleyen Aliya, toplumu içine düştüğü sefaletten alıp çıkarabilecek bir kurtarıcı bekleme hayalinin vakit kaybetmek öte bir şey olmadığını savunur. O, mücadele ruhu ve çalışma azmimizle, millileşme yolunda çaba göstermek suretiyle gelişmiş medeniyetler düzeyine ulaşabileceğimizi ifade eder. Aliya, İslam nizamının sağlanması için dini devrimin gerekliliğine inanır. Çünkü güçlü milletler devrimlerini

¹⁹¹ A.g.e, s.18-21.

ilk olarak ahlaki temelde gerçekleştirir. Aliya çıkarların bir kenara itilip Allah'ın kurallarının işlevselliğinin sağlandığı bir toplumun motivasyonunun yüksek olacağını düşünür. Ona göre toplumda iyileşme ve değişim mücadelesi bireyden başlamalıdır. Bu dönüşüm evvela ruhi bir dönüşüm olmalı ve bu mücadelecî ruhun elinde şartsız itaat duygusunu manipüle edip canlı ve dinamik bir duruşla gerçekleşmelidir.¹⁹²

Sonuç olarak diyebiliriz ki Aliya'ya göre İslam, diğer dinlerin tek taraflı eğilimlerine karşın her iki dünyayı da önemsemiştir. Hem çalışma, rızkını talep etme, hem de ruhun arındırılması ve cenneti elde etme isteği ancak İslam da vardır. İslam dini, *tutuculuğu* ve *modernizm* furyasını benimsemez. Onun düşüncesine göre, *yenilikçi* bir zümre İslam medeniyetini inşa edecektir. Yeniliğin, önce ruhlarda dini devrimle sonra da güçlü bir kadronun elinde sosyal devrim şeklinde gerçekleştirilmesi gerekir.

2.1.2.5. *Ahlak, Ödev Ahlakı*

İnsanın en temel sorunlarından birisi olan ahlak sorununa Aliya, ciddi anlamda önem vermiştir. Ona göre ahlak, salt akılcı ve işlevsel bir şey değildir. Nitekim bir şeyin ahlakiliği irade sahibi bir varlık olan insanın doğru tercihiyle gerçekleşir.¹⁹³ Onun sistematik düşüncesinde ahlak anlayışı, insanı diğer varlıklardan ayırt edici bir kategoridir. Bu sebeptendir ki o tartışmasız bir ahlak düşünürüdür. Düşünürümüze göre hürriyet duygusunun sadece insana özgü bilimsel bir varlık yönü vardır. Aliya, bu özgürlük iradesi insanın dışındaki hiçbir varlığa verilmediği kanaatine varır. Bu şekilde özgürlüğünü gerçekleştirmek isteyen insan iradesiyle mesuliyet sahibi oluyor. Tercihle bulunabilme potansiyelini de elde eder. Aliya'ya göre tüm bunlar insanda üç etkeni bir arada sunuyor : 'Hürriyet, mesuliyet ve ahlak'. Zira hür olabilen insan mesuliyet kazanıyor ve kendisine verilen bu mesuliyet ölçüsünce de iradesini gerçekleştiriyor. Ona göre ahlaki davranışlar, özgür iradeye bağlı bir hareket olduğu için metafiziktir. Tanrı'nın zorunlu şartını beraberinde getirdiğini, salt bilimsel verilerle ahlaki davranışlar açıklanamadığını ve Tanrı'nın yokluğunun insanın yokluğuna taalluk edeceğini belirtir. İnsanın ahlaki varlığının izahında Tanrı'nın varlığının mutlak olması

¹⁹² Dal, *a.g.e.*, s.87-90.

¹⁹³ Çapku, *a.g.e.*, s.55.

gerekir.¹⁹⁴ Aliya'ya göre Tanrı'nın yokluğunda insanın bir değeri olmayacaktır. Böylece her şey fizik dünyasına ait olacaktır ki insanın Tanrı ile var olmadığı bir yerde sorumluluk da olamayacaktır. Böyle bir durumda suç kavramı da değerini yitireceği için tüm davranışlar mubah olacaktır. Değer olarak yücelttiğimiz fikirlerden bahsedilmeyecektir. Salt akıl, ahlaki şekillendiremez. Ahlaki değerler, kişinin ruh dünyasıyla manevi yönüyle ilgilidir.¹⁹⁵

Aydınlanma felsefesinin önemli simalarından Alman filozof Immanuel Kant'ın ödev ahlaki fikrinden önemli derecede etkilenmiş olan Aliya'da ödev şuuru evrenselidir. Kant, ahlaki ve dini akılcı bir zemine yerleştirmiş. Bunu da duyular aracılığıyla, tecrübe ettiğimiz dünya ile numenal gerçeklik (duyusal olmayan ve hakkında bilgi sahibi olunamayacak dünya) arasında bir ayırım yaparak ödev ve özgürlük duygusunun aydınlanmasına katkı sağlayarak gerçekleştirmek istemiştir. Aliya'da hürriyet ve ahlak İslam'a, Kant'ta da özgürlük ve ödev duygusu Hıristiyan ahlakına değer katar. Bu bağlamda her ikisi de evrensel ahlaka hizmet eder.¹⁹⁶

Ona göre insan eylemlerini iki şekilde gerçekleştirir: Birincisi eylemlerini ödev şuuruyla gerçekleştirilen görev, ikincisi ise çıkar şuuruyla gerçekleştirilen eylem. Aliya'nın ahlak felsefesinin temelini oluşturan bu iki zıt irade biçimi karşıt davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır. Aliya'da dünyevi bir menfaat sağlama amacı güden çıkar (menfaat) siyaset merkezli bir kavramdır. Ödev kavramı ise kişiye dışarıdan emredilerek yaptırılan bir hareket olmayıp tamamen kendi iç iradesiyle gerçekleştirdiği ahlak merkezli bir kavramdır. Ona göre, insanların adalet arayışları hezimete uğramışsa, toplumsal ahlakın temel taşlarının yerinden oynatılmasına sebebiyet verilmişse, hak ve adalet bulma çabaları sonuçsuz kalmışsa eğer, salt bilim ve duyular ahlaki hadiseleri izah etmede başarısız olmuştur. Aliya, çıkış noktası itibariyle ahlaki davranışların gösterdiği performans göstergeleri insanın beşer olmaktan insan olmaya dönük kuvvetli bir hamle olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁷ Bu anlamda Topçu'daki ruhi bir kuvvetle oluşan isyan hareketiyle, Aliya'daki iradi ve ahlaki kuvvetle beşeriyetten insana dönüşme hamlesi arasında kısmen de olsa benzer özellikler dikkat çekmektedir. Örneğin, her

¹⁹⁴ Mahmut Akın, "Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi", Muhittin Okumuşlar (Ed.), *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Dergisi*, (ss. 221-230), Konya, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016, s. 223.

¹⁹⁵ Çapku, *a.g.e.*, 56.

¹⁹⁶ Ahmet Sarı, "Aliya İzzetbegoviç'in İhlâs Ahlakıyla Immanuel Kant'ın Ödev Ahlakı Üzerine", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.317.

¹⁹⁷ Akın, *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Dergisi*, s. 224.

ikisinde de sıradan varlıklar olmaktan sıyrılıp ulvi bir hedefe doğru hareket iradesi olduğu görülmektedir.

Kanunlara uygun her hareket ahlakidir görüşünü çok da benimsemeyen düşünür davranışlarımız bazen alışkanlıklara, endişe ve vehimlere göre şekillenebileceğini ifade ederek sadece vicdana dayalı hareketler ahlakidir, der. O, Sahte ahlak konusunu da gündemine taşıyarak sahte ahlakın özellikle değerler adı altında sahtecilik, hürriyet, adalet gibi vasıtalarla şekillendirildiğini söyler. Böyle bir durumda çıkarıcılık görev bilincinin yerine kullanılır.¹⁹⁸ Büyük insan sorununa da değinen Aliya, büyük insan olgusunu “kazananlar” ve “kaybedenler” bağlamında açıklar. Ona göre büyük mücadeleler vererek eza ve eziyet gördüğü halde ilkelerinde kopmayan, doğruları adeta tüm insanlığa haykıran örnek şahsiyetlerin yanında bir de amacına ulaşabilmek için her türlü yolu mubah gören, varlıklı ve iktidar olma hırsıyla çıkarlarını ön planda tutan kişi ve zümreler vardır. Ona göre, Peygamberler, şehitler ve iyi kullar görev bilinciyle ahlaki duruşlarından taviz vermeyenlerdir. Zulmedenler, fesatçılar, diktatörler ve onun yandaşları da çıkarlarına göre ahlaki duruş sergileyenlerdir. İşte onlar sahte ahlak sahibi kişilerdir. Kazanan insanların bu dünyanın ötesinde de bir hayatın varlığına iman bilinciyle hareket ettiğini söyleyen Aliya, sahte kahramanlarında gerçek ahlaklı kişiler olamayacağını savunur, çünkü sahte kahramanların dünyası sadece bilim ve duyuların hâkimiyetinde oluşmuş vicdan ve merhamete yer verilmemiş dünyadır. Gerçek kahramanların öyküleri ise yüzyıllar boyu dilden dile anlatılmaktadır. Gerçek kahramanlar, beşerden insan olmaya doğru kuvvetli bir hareketle gerçekleşen zorlu yolculuğu tamamlamış insanlardır.¹⁹⁹

Onun ahlak ve ödev bağlamında ele aldığı hususlardan birisi de “pasif iyiliğin” karşıtı olan “aktif iyiliktir”. Aktif iyilik, hakikatte iyi ve doğru olanı görev bilerek kötülüğün yayılmasına mani olmak ve iyiliği hayata geçirmektir. Pasif iyilik ise samimiyetten uzak, zayıf duruşlu ve sahte ahlak görünümlü bir davranış şeklidir. Aliya’ya göre, sadece dünya menfaatlerini arzulayan ve insanların büyük çoğunluğunu oluşturan sahte ahlak sahibi kişilerin dünyevi korkuları yüksek olduğu halde Allah korkularından eser yoktur. Bunlar dünya iktidarını ve varlıklı olmayı severler. Büyük insan yaptıklarının sorumluluğunu taşıyabilen ve fillerinden dolayı Allah’a hesap vereceği bilinciyle hareket edendir. Büyük insanlar davranışlarının ahlaki temelini

¹⁹⁸ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 159-162.

¹⁹⁹ Akın, *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Dergisi*, s. 225

inançlarından alır. Onlar âhiret hayatını dünya hayatına tercih edebilen hakikat yolcuları gibidirler. Aliya'ya göre dünyevileşme tutkusuyla büyük insanların bir daha gelemeyeceği fikrine inanmış çoğu insanın bu köhne anlayışına karşın, âhiret hayatını arzulamakla birlikte dünyada aktif iyilikleriyle topluma liderlik yapmış kahramanlıkları yüzyıllardır söylenegelmiş büyük insanlar bu dünyada başarılı olmuştur. Onun ahlak felsefesine göre ahlaklı insanlar, Tanrı'ya kulluk bilinci ve ödev sorumluluğu ile bağlı gerçek ahlak sahibi kimselerdir.²⁰⁰

Aliya, insanların sorumluluklarını yerine getirirken kişiliğin şekillenmesinde mutlak itaat/ teslimiyet kültürüne karşı çıkmaktadır. Dayatmacı manipülasyonlara karşı adalet, hür düşünce çizgisinde “topluma karşı topluluk” anlayışı içinde bir doktrin geliştirerek köleliğin rıza gösteren bir İslam anlayışını yıkmak istemiştir.²⁰¹

Özetle ifade etmek gerekirse, özgürlüğünü kazanmış bir insan iradesi, sorumluluk duygusuyla hareket ettiği zaman ahlaki davranışlarının önü açılmış olmaktadır, çünkü gerçekleşen özgürlüğüyle birlikte insan seçme hakkını da elde etmiş olacaktır. Tanrı'nın varlığı olmaksızın insan anlamsızdır. İnsanlar davranışlarını ya ödev bilinci içinde ya da çıkar amacı ile gerçekleştirmektedir. Ödev şuuru, kişinin kendi iç yönelimleriyle ahlak merkezli davranışlar ortaya koyarak elde ettiği bir kazanımdır. Ödev ve ahlak şuuruyla hareket eden insanlar mücadeleyi kaybetse bile büyük insan olarak mutlak zafere nail olmuşlardır.

2.1.2.6. Eğitim, Kültür, Sanat, Medeniyet, Kadın ve Aile

İnsanlığın yaşam serüvenini dikkate aldığımızda Aliya, iki önemli kavramdan bahsetmektedir, Kült ve ilk alet. İlk aletin yapılması ve kullanımı, gibi hususların a priori bilgi olduğunu ve bu davranışların zoolojik evrimin aşamaları olduğunu açıklayan Aliya, sırf insana özgü eylemlerle mesela “gölgesi üzerinde çizdiği bir resimle” a priori olmayan bir davranış gösterdiğini söyler. İnsanın maddi (biyolojik) ve manevi açıdan tarihsel bir çıkış serüveni vardır. Bu bağlamda kült ve alet insanın iki tarihsel yanını sembolize eder. Kült, Tanrı'nın bilgisinden, doğruluğu önceden bilinen hakikatlerle (semavi prolog) başlayıp hürriyet mücadelesi verdikten sonra kuvvetli bir muhakeme ile

²⁰⁰ A.g.e, s. 225.

²⁰¹ Şaban Ali Düzgün, “Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam”, *Kelam Araştırmaları (KADER) Dergisi*, Sayı:7/1, İstanbul, 2009, s.8.

ortaya çıkan insani dramı temsil ederken alet ise sınıfsız bir zümreye sunularak nihayeti belli durumlara (entropi) dönüşecek olan maddi dünyaları temsil eder. Uygarlığı ilk alet ile özdeşleştiren Aliya, uygarlığın tek yönlü hayatın devamını sağladığını ifade ederek insanın din, sanat ve ahlak uğraşlarıyla hakikatte kültürün işlevi gerçekleştirdiğini söyler. Ona göre kültür, dinin insan üzerindeki varlığı; uygarlık ise anlama yetisinin tabiat ve dış dünya üzerinde varlığıdır. Kültür, insan olma yolunda sürekli kendini gerçekleştirme çabası güderken; uygarlık ise var olanı değiştirme, dönüştürme amacıyla sürekli üretme ve idare etme çabası içindedir. O, kültürün manevi yönünün yoğunluğu söz konusu iken; uygarlığın teknolojik gelişimlerin bir süreci olduğu kanaatindedir. Ona göre bu durum iyi ya da kötü diye nitelendirilemez. Aliya bu durumun sadece mecburiyet olduğunu savunur. Ancak uygarlığın baş döndüren gelişimi insanda manevi yönü yetersiz hale getiriyor. Düşünürümüze göre insan kültürün koruyucusu (sahipleneni), toplumda uygarlığın koruyucusudur. Aliya için kültür; felsefe, sanat, ahlak, şiir gibi uğraşlarla ahiret mutluluğunu esas alan Tanrı insan ilişkilerinin yoğun olduğu bir dram iken; uygarlık teknik, şehir, güneş devleti, ilim gibi durumlarla dünya mutluluğunu önemseyen ütopyadır.²⁰²

Uygarlığın insanı eğittiğini, kültürün ise insanı düşündürdüğünü söyleyen Aliya, düşünmenin dünyayı ve kendini tanıma mücadelesi olduğunu ifade eder. Düşünme, içsel bir eylemdir. Sanatın, dinin ve ahlakın hakikatlerini kavrama çabasıdır. İlim (eğitim) ise gözlem, tetkik, tahlil ve tecrübe gibi durumları uygulayarak sonuca gider. Eğitim uygarlığın gelişimine katkı sunarken kültürün şekillenmesine katkısı sınırlıdır. Ona göre, meditasyon zekânın işlevi değil dini bir ritüeldir. Eğitime ve uygarlığa herhangi bir yararı yoktur. Eğitim insanı yetenekli, verimli, topluma faydalı bireyler olarak hazırlarken tek başına insana terbiye kazandırmaz. Bunun içinde kültürün işlevselliğine ihtiyacı vardır.²⁰³

İslam dünyasının eğitimsizliğinden yakınan düşünür, toplumun ihtiyaçlarına ve İslam'ın ahlak anlayışına hitap edecek bir eğitim sisteminin olmadığını söyler. Aliya, Batı okullarında aydınlarımıza, Batı'nın kültürü ve yaşantısı empoze edilmek istendiğinden yakınıdır. Ona göre okumak, zihinsel bir süreçtir. Okuma; özümseme, sindirme, anlama ve düşünmeye teşvik şeklinde olmalıdır. Düşünürümüze göre eğitim, görev olma dışında aileden başlayan ve oradan da okullara kadar uzayan bir varoluş

²⁰² İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 83-90.

²⁰³ A.g.e, s. 88.

gerçeğidir. Eğitimi bireyler, özgür bir ortamda (özgürlük), beden ve ruhen, tekniğin ve sanatın bir bütünlük içinde (bütüncüllük), eylem halinde ve dinamik bir şekilde (eylem) almalıdır.²⁰⁴ O, işlevselliği ve yeterliliği bağlamında kökten bir değişimin okullarda yapılması gerektiğini açıkça dile getirir. Aliya'ya göre müfredatın bayağılıktan arındırılmış, eleştirel düşünmeyi sağlayacak bir boyutta değiştirilmesi gerekir. Zira İslam toplumunda halk manevi hürriyetlerini kısıtlamayan, yapılandırılmış ve eleştirel düşünmeyi etken kılmış bir eğitim sistemiyle eğitilmelidir.²⁰⁵

Ayrıca düşünürümüze göre ilim bakımından dünyanın en güçlü ülkeleri ABD ve SSCB (Rusya) olduğu halde bu devletler, dünyanın en kültürlü ülkeleri değillerdir. Okullarda sanat, edebiyat, ahlak, hukuk gibi daha çok kültürün şekillendirdiği derslerin az okutulduğundan mustarip olan düşünür, okuldaki tahsilin manevi yönünün yetersiz ve daha ilmi (akademik) olduğunu ifade eder. Tabiat ve dış dünya hâkimiyetinde şekillenmiş kesin (egzakt eğitim) eğitim ve klasik eğitim tartışmalarının ortasında Hristiyan bir toplumun klasik eğitimden yana olabileceğini savunan Aliya, sosyalist bir toplumunda eğitim, ütopya kurgusallığında teknik eğitimin şekillendirdiği, modern eğitim eğilimde olacağını ileri sürer. Düşünürümüz, eğitime en çok önem veren ülkelerin ABD ve SSCB olduğu kanaatinde. Ona göre komünist ülkelerde ise eğitim sorgulayıcı değil mevcudu koruma amaçlı, güdümlü bir eğitimidir. Aliya, okullardaki eğitimin eleştirel bir yanı olduğu sürece kültüre katkısı olacağını iddia eder. Zira eleştirel bir bakış açısı geliştiremeyen okullardan sadece mutlak itaatçi diye tabir ettiğimiz tebaa yetişir. Bu zümrenin ise kültüre bir faydası olmayıp sadece uygarlığa yararı vardır. Ona göre kitle, kültürü sadece öğretir. Sürekli üretme, imalat anlayışı kişinin özgürlüğünü sınırlandıracaktır. Radyo ve televizyon programlarının kitle kültürünün elinde şekillendiğini ifade eden düşünür, toplumun iradesinin başka zümrelerin elinde tutulmasına itiraz etmektedir. Televizyon, özgürlüğü tehdit eden bir araç olmuş ve hapis kamplarından daha tehlikeli bir şekle bürünmüştür.²⁰⁶

Şehir yaşamının insanın dindarlığını azalttığı yönündeki öngörüsünü Aliya, şehrin büyümesiyle tabiatın ufkunun daraldığını ve her tarafın beton yığınlarına dönüştüğü teziyle savunur. Kır yaşamının ise insanı özgürleştirdiğini söyleyen Aliya kır

²⁰⁴ Cem Gençoğlu, "Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, 2016, s.408-411.

²⁰⁵ İsmail Aydoğan, "Aliya İzzetbegoviç'in Eğitim Tasavvuru", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.417.

²⁰⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 91-97.

yaşamının, bitki ve hayvan gibi diğer canlılarla iç içe yaşama imkânı verdiğini dile getirir. Ona göre ritim sanat ve estetik duygusu modern yaşamla zayıflar. Şehir kültürüyle büyüyen insanların tiyatro, müze, sinema gibi sanatsal faaliyetlerle daha fazla ilgilendikleri iddiasını doğru değildir. Bu imkânlardan sadece bir kısım varlıklı zümre faydalanabilmektedir. O, köylülerin çevresindeki imkânların daha orijinal ve doğal olduğu görüşündedir. Şehir hayatında işçi sınıfının etrafında üretilmiş cansız ve mekaniksel ürünler vardır.²⁰⁷

Bir diğer açıdan Aliya 'da gerçek ihtilal fikri, dinlerin kendisine bir anlam kazandırdığı adalet, çaba, fedakârlık ve mücadele gibi durumların ortaya çıkmasıyla bir hal alır. Yani ihtilal sadece ekonomiyi ve siyaseti ilgilendiren bir mesele değildir. Aliya, teknolojiye ilerleme hızla gerçekleşirken insani değerlerin menfi bir yöne doğru savrulduğu gerçeğini de ifade eder. Bunu da dünyada ağır suçların artış oranı dünya nüfusunun artış oranından 14 kat daha fazla olduğu fikriyle ispatlar. Ona göre alkol, kadın ve gençler arasında hızla yayılmaktadır. Tüketim zengin ve tahsilli çevrelerde daha yaygındır. Nitekim uygarlıkta toplumun çöküşü sınırsız ve şuursuzca yaşanan sefahat ile gerçekleşmiştir. Aliya, toplumda görülen intihar vakaları ve ruh hastalıkları bakımından uygarlık seviyesi menfi bir yöne doğru kaymakta olduğunu ifade eder, Ona göre uygarlık yok edici araçlarla üretime süreklilik kazandırdığından iyi ile kötüyü ayırt etme imkânı vermemektedir. Ne yazık ki uygarlığın bu problemine çözümde getirilmiyor. Zira din ve ahlakın, terbiye ve aile hayatının yerini çıkarıcı bir yol şekillendirmektedir.²⁰⁸

Aliya sanatın fizik ötesi âlemde dünyaya bir isyan olduğu görüşündedir. Ona göre sanat şahsiyetten söz eder. Sanat insanın yaratıcı ile ilişkisinin bir sonucu olması bakımından zatına mahsustur. Dinin bir evladı olan sanat gerçekte var olandan bahseder. Bu bakımdan ateizm sanatı hakikatli bir şekilde algılayamaz. Kaynağı felsefe, şiir ve din olan sanat; kurallara itaat etmesi, kendine sınır koyması, çizim yapması gibi estetiksel yön ve yöntemleriyle geliştirdiği kültür faaliyeti bağlamında insanı hayvanlardan ayırır. Konusu insanın iç dünyası olan sanat, insandan Allah'a doğru ruhi bir kuvvetle yükselişini gerçekleştirirken hakikate ulaştığı anda işlevselliğini tamamlamış olur. Sanat sürekli arayışın bir dramıdır.²⁰⁹

²⁰⁷A.g.e, s. 100.

²⁰⁸A.g.e, s. 101.

²⁰⁹Çapku, a.g.e, s.58-60.

Sanatçı sınırlı bir toplum dilinin ötesinde dil kullanarak eserini icra etmelidir. Din adamı ve sanatçı arasındaki benzerlikleri ifade eden Aliya, her ikisinin de hayatın manevi yönüne hizmet ettiğini savunur. Bu durum Ortaçağdaki etkili dini otoritenin sanatçıya ve sanattaki gelişmelere verdiği önemden de anlaşılmaktadır.²¹⁰

Aliya'ya göre İslam dini inanç ve ibadetlerinden sorumlu olma bakımından kadın erkek arasında bir ayrıma gitmez. İslam dini kadını toplumdan soyutlamaz. Süfli emellere kadını propaganda malzemesi yapmaz. Aliya, Kapitalist ekonominin kadını sadece iş gücünü karşılayan bir değer olarak görmesine karşıdır. Aynı zamanda Aliya kadının toplumdan soyutlanmasını da reddeder.²¹¹ Ona göre Hristiyanlığın ruhban sınıfının etkisi (yani kutsallıkta diyebiliriz) komünizmin de sosyal hayatta sürekli çalıştırma, üretme politikaları sağlıklı aile ilişkilerini sarsmıştır. Bu sebeple evlilikler yeteri kadar teşvik edilmemekte, hatta kendi ütopyaları karşısında evlilikleri engel olarak görmektedirler. Gençlik yıllarında sınırsız sefahat için sarf edilen yaşam, yaşlılık zamanlarında ne yazık ki bir trajediye dönüşüyor. O, Evlilik dışı ilişkiler komünizmde teşvik edilirken (cinsel özgürlük adı altında) doğan çocukların birçoğu bakımevlerine terk edildiğini söyler. Ona göre eskinin konakları ve bahçeli evleri yerini daracık apartman dairelerine bırakıyor. Zira çocuksuz evlerde mutsuz kadınların bu hali ütopyanın ve uygarlığın eseridir.²¹² İslam'da kadına ve kadının aile kurmasına dair bir probleminin olmadığını, İslam'ın anneyi koruduğunu, çalışma hayatında yerinin olabileceğini söyleyen Aliya, "anne"lik olgusunu ruhçu Hristiyanlar ve maddeci materyalistler tarafından küçük düşürüldüğünü dile getirir. Eğitimli kadının daha etkin bir aile kurabileceğini söyleyen düşünürü göre; "Okumamış, ihmal edilmiş ve mutsuz bir anne, Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez." O, İslam'da harem uygulamalarına (çok eşlilik) son verilmesi gerektiğini, kadına haksızlık yapmaya kimsenin yetkisinin olmadığını ifade eder.²¹³

Netice itibariyle Kültür ve uygarlık düşüncesini, onun düalizm ekseninde değerlendirdiğimizde Aliya'ya göre kültürün dinle olan ilişkisinin daha yoğun olduğunu

²¹⁰ H. Ramazan Yılmaz, Y. Ziya Gökçek, "Aliya İzzetbegoviç'in Sanat Anlayışı Ekseninde Aida Begic Sinemasına Bakış", Merve Akkuş Güvendi (Ed.), *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu* (ss. 91-98), İstanbul, İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2018, s. 93.

²¹¹ Toktaş, a.g.e, s.30-31.

²¹² Osman Kayaer, "Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde: İnsan, Aile, Şehir ve Mimari", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, s.358.

²¹³ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.64.

görmekteyiz. Uygarlığın mevcudu sürekli değiştirme, dönüştürme isteği kültürde rastlanmamaktadır. O, insanın, teknolojinin engel tanımayan hızlı ilerleyişini hayretler içinde izlediğini düşünmektedir. Bu hareketlilikten bunalan insan amaçsızca sağa sola savrulduğu kanaatindedir. Böylece zayıflayan toplumun ahlaki yozlaşması da kaçınılmazdır. Ona göre İslam'ın temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek, her türlü yozlaşmanın ve bağımlı olmanın etkisinden arındırılmış eleştirel düşünmeyi etkin kılan bir eğitim sistemi mutlaka kurulması gerekmektedir. Şehir yaşamı uygarlık düzeyinde yaşam sunarken; köy yaşamı ise kültürün kadim varlığını devam ettirmektedir. Aliya'ya göre, kapitalist dünyanın evliliğe yeteri kadar önem vermemesine karşın İslam evliliği teşvik etmiştir. İslam kadına annelik gibi önemli bir görev vererek onu toplumun en değerli varlığı haline getirmiştir.

2.1.2.7. Demokrasi Milliyetçilik ve Özgürlük Bağlamında Siyaset Algısı

İslam'ın reddettiği birtakım durumlara müsaade etmiş olmasına rağmen, insana tercihte bulunma hakkı vermiş olmasından dolayı demokrasi anlayışı Aliya'da önemli bir yer tutar, çünkü o demokrasiye haklar ve sorumluluklar perspektifinde bakar. Demokrasi, bu anlamda insanın hürriyet alanını daraltmaz. Ayrıca sağlıklı bir demokrasinin oluşabilmesi için de sayısal çoğunluğun mevcudiyeti önemlidir.²¹⁴

Aliya'nın siyaset felsefesi 'Üçüncü Yol' ve insanın düalist unsurları göz önünde tutularak insan ve İslam bağlamında değerlendirilmektedir. Düşünürümüze göre ahlakın insanın inancını ve eylemlerini sınırlandırsa dahi tercih edebilme, hürriyetini kullanabilme ve hür düşünebilme imkânları insanın siyasallaşmasının da temel etkidir. Onun siyaset anlayışı, dünya ve ahret ilişkileri üzerinden değerlendirildiğinde ikisi arasında bir uyum olması gerekir. O, inançlarımızın ve eylemlerimizin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini belirtir. Özgürlüğün kısıtlandığı yerde ahlaklı bir siyasetin olamayacağını vurgulayan Aliya, siyaset felsefesinin menşesinde ahlaki temelin, insan ve Allah ilişkisinin olduğunu söyler. Allah'a gönülden bağlılık, insana koşulsuz itaatın önüne geçer ve insanın özgürleşmesini sağlar. Özgürleşen insan ahlaki temeller çerçevesinde düşüncelerini hür bir şekilde ifade eder. Tercihte bulunan insan siyasetini özgürce gerçekleştirir. Düşünür materyalist ve idealist düşünce yapılarını eleştirerek

²¹⁴Toktaş, a.g.e, s.37-39.

İslam'ın tek yol olduğunu söyler.²¹⁵ Ona göre İslam'ın özgürlükçü bir yapısı vardır. Allah'ı tanımaktan gayri tüm oluşumları reddettiği için İslam'da baskıcılık, terör ve anarşizme yer yoktur. Özgürlük ve istiklal olmaması yerde İslam yoktur. Zira manevi istiklal ile İslami duruşunu gerçekleştirememiş milletler İslam'dan uzaklaşır.²¹⁶

Özetle, insana her vakit tercih hakkını sağladığı için demokrasi düşüncesinin Aliya'nın düşünce dünyasında ayrı yeri vardır. Ahlak, insanın neyi yapıp neyi yapamayacağına dair sınırlar koysa da hür düşünebilme imkânları sağladığı için İslam dininin materyalizm ve idealizme nazaran özgürlükçü bir yapısı vardır.

2.2. ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DİN ANLAYIŞI

2.2.1. Dinin Tanımı, İslam ve İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları

Aliya, inanç probleminin Batı düşünce sisteminde akılcı/rasyonalist bir öğreti bağlamında ele alındığını söyler. Batı, âlemden yola çıkarak nedensellik ve zorunluluk düşüncesi ekseninde dinin inanç alanına ve yaratıcı fikrine ulaşmaya çalışır. Hâlbuki o inanmanın; batı düşüncesindeki anlayıştan farklı olarak akıl merkezli, İslam'ın bir teslimiyet, imanında kalbi bir bağlanma olduğunu açıklar.²¹⁷

Dinin ne olduğu ve ne olmadığı söylemi üzerinden din ve mahiyetine açıklık getiren Aliya'nın düşünce dünyasında din, sanat ve ahlak gibi manevi hayatın bir unsurudur. Sanat, ahlak ve din arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Sanatın, adaletli olmanın ve ahlaki davranışlar geliştirebilmenin temelinde din vardır.²¹⁸ Düşünürü göre : *“Din ilim, olarak vahiy, uygulama olarak ta insanların eseridir.”* Noksansız bir şekilde insanlara vahyedilen din, insanların elinde bilginin yanlış kullanılmasıyla hatalı uygulamalar sonucu bozulmuştur.²¹⁹

İnsan, özgürlüğünü tanrının varlığına borçludur. Çünkü ona göre, *“Tanrının yokluğu insanın yokluğu demektir.”* Aliya'ya göre yokluğu olan bir insanın özgürlüğünden, iradesinden ve ahlakından söz etmek mümkün değildir. İnsanın, varoluş

²¹⁵ Mahmut Akın, “Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi ve İslam”, Merve Akkuş Güvendi (Ed.), *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu* (s.s. 55-65), İstanbul, İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2018, s.56-63.

²¹⁶ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.61.

²¹⁷ Aliye Çınar Köysüren, “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Din ve İslam”, Merve Akkuş Güvendi (Ed.), *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu*, (s.s. 83-90), İstanbul, İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2018, s. 86.

²¹⁸ Toktaş, a.g.e, s.26.

²¹⁹ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, 18. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s.45.

amacı doğrultusunda bir arayış içindedir. Onun bu arayışına açıklık getiren tek din İslam dinidir. İslam, insanı madde ve mana âleminde mutlu kılabilecek Kur'ân-i olan doğru yaşantıyı istemesi yönüyle diğer dinlerden ve öğretilerden farklıdır. İnsan hayatını sadece ibadet ve dua ederek değil çalışarak, bilim ve teknikte ilerleyerek sürdürmelidir. İslam kendisine muhalif hiçbir öğreti ile bir arada bulunamaz. İslami düzen Müslüman ülkelerin yönetim şeklidir. İslam ülkeleri İslami olmayan hiçbir sistem tarafından yönetilemez. Yönetilse bile böyle bir İslam ülkesinden söz edilemez. İslami düzende devlet, dinin ahlaki içeriğinin aynası ve savunucusu olmalıdır.

İslam, ahlaki değerlere temel prensiplere bağlı kalarak dünyanın en mükemmel şekilde dizayn edilmesini savunur. Yani, dini ve bilimsel söylemlerin çatışmadığı her platformda İslam, bir arabulucu gibi dil, din, cinsiyet ve ırk gözetmeksizin sorumluluğunu yerine getirmelidir.²²⁰

Onun ümmet bilinci, dini, kültürel ve siyasi olarak tüm Müslümanların birlik olma prensibine dayanır. İnsanların sınıflara bölünmesi, ekonomik farklılıklar, mezhep ve cemaat ayrılıkları ve bunlar arasında oluşan ihtilaflar ümmet bilincini zayıflatan unsurlardır. Bununla birlikte bir toplumunun iç dinamiklerini İslam'ın kuralları dış dinamiklerini de "*Panislamizm*"²²¹ ve onun siyaseti oluşturmalıdır.

Aliya'ya göre bugünkü İslam dünyasında zekât müessesesi kişinin bireysel inisiyatifine bırakılarak toplumsal işlevini yitirmiştir. Hâlbuki zekât İslam'da kamusal bir hizmettir. Onun devlet eliyle asli işlevselliği sağlanmalıdır.

Aliya için, İslam medeniyetinin temeli din olduğuna göre, din eğitimi de onun sadece bir sorumluluğu değil aynı zamanda var olma nedenidir. Eğitim ve terbiyenin İslami bir düzende yürüyebilmesi için dine aykırı bütün unsurlar engellenmeli ve somut tedbirler alınmalıdır. O, İslam toplumunun içinde bulunduğu sefaletten kurtulabilmesi için eğitim ve öğretime daha fazla kaynak ayrılması gerektiğini belirtir. Bilim ve teknolojiyi kullanma ihtiyacımızı batı medeniyetini taklit ederek değil, iç dinamiklerimizi harekete geçirerek şahsi gayretlerimiz ile elde edeceğimiz milli teknolojiyi üreterek sağlamalıyız. Nicelik ve nitelik bağlamında eğitim ve öğretim ile

²²⁰ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.47-49.

²²¹ Panislamizm; 19. ve 20. asırda İslam coğrafyasında, batı müdahalelerine engel olmak maksadıyla, ithal edilmemiş, kaynağı İslami olan, dini ve kültürel değerlerimize uygun olanları alıp olmayanları reddederek oluşturulmak istenen dinamik bir İslam birliği. Ayrıca Müslümanlar için bir içgüdüye dayalı dini duygu ve bilincin uyumlu hale getirilmesi çabasıdır. Geniş bilgi için bkz. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.81-88.

ilgili reformlar en kısa zamanda gerçekleştirilmelidir. Okulların yetersizliği durumunda camiler okul gibi kullanılabilir. Nitelik olarak eğitim programları, analitik düşünmeyi sağlayıcı özgürlükçü bir mahiyette gerçekleştirilebilir.²²²

İslam'ın yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine inanan düşünür, Müslüman toplumların ahlaki, kültürel ve siyasi alanda istenilen düzeyde olmadığı görüşündedir. Bu yapılandırma İslam dünyası için yeni bir uyanış ve umut olacaktır. Bu değişimin dini yenilenme mi, yoksa siyasi devrim yoluyla mı gerçekleştirileceği sorusuna Aliya, İslami düzenin dinde yenilenme olmadan başlayamayacağı cevabını vermiştir. Ancak bu yenilenmenin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi ve sonuçlandırılması siyasi devrimle mümkündür. Önce ahlaki devrim sonra da sosyal devrim gerçekleştirilmelidir. Dini yenilenmeden kasıt İslam'ın hükümlerini yok saymak değil, dinin neden ne için yaşanılması gerektiğine dair yeni bir reformdur. Temelinde İslamlaşma olan bu hareket ruhun ve ahlakın gerçek değişimidir. Bu değişim olmadan İslam düzeni inşa edilemez. Ona göre İslam nizamı, ahlaki ve psikolojik açıdan olgunlaşmadan bu anlamda gerekli düzeyde yetişmiş kadro bulunmadan kurulamaz. Bu anlayış bir devrimi gerçekleştirmekten öte sınırlı bir darbe yapmak anlamına gelir ki bu da İslam dışı ideolojilerin amacına uygun bir harekettir.²²³

Aliya, günümüzün İslam dünyasında Kur'an'a ve İslam'a bağlılık duygusu perspektifinde hareketsiz bir gücün varlığı söz eder. Kur'an'a ve İslam'a karşı olan bu teslimiyet duygusu, bilinçli ve örgütlü bir eyleme dönüştürülmek amacıyla değişim ve dönüşüm başlatılmalıdır. Aliya bunu gerçekleştirecek genç neslin de İslam dünyasında mevcut olduğunu ifade eder. Ona göre Ortak bir eğitim programı ile bu hareketin eyleme geçirilmesi yeniden doğuşun hareket noktası olacaktır. Bu uyanış her yerde yeni bir hayatı, düşünce ve eylemi canlı tutarak genç ve dinamik fikir insanları yetiştirecektir.²²⁴

Öte yandan Aliya'ya göre İslam dünyası Batı'dan Doğu'ya muhtelif zamanlarda işgale uğrayarak sonuçları günümüze kadar uzanmış sefalet manzarasıyla karşı karşıyadır. İslam dünyasının bu sefaleti; ehil olmayan yöneticilere, yanlış politikalarla yönetilen kurumlara, ağırlaştırılmış ekonomik şartlara ve buna benzer nedenlere

²²² A.g.e, s.51-59.

²²³ A.g.e, s.69-76.

²²⁴ A.g.e, s.99-101.

bağlıdır. Ayrıca Moğol istilasıyla birlikte, İslam teolojisinin de yanlış yorumlanması geri kalma nedeni olarak zikredilebilir.²²⁵

Nitekim İslam medeniyetinin uyanışı yedinci yüzyıldan itibaren ilmi ve kültürel alanda muazzam seviyelere ulaşarak Batı'ya medeniyet dersi verecek boyutlara ulaşmıştır. İlim ve kültür alanında yapılan çalışmalar da bunun en belirgin örneğidir. Ancak Müslümanların İslam'ı, toplumsal hayattan dışlamaları zulümlere karşı koşulsuz teslimiyete neden olmuştur. Moğol istilalarına karşı Bağdatlı yüz binlerce Müslüman'ın direniş gösterememeleri örneğinde olduğu gibi. Bununla birlikte krallardan daha üstün yetkilerle donatılan kimi halifelerin keyfi uygulamaları, hurafeler ve kaynağı İslam olmayan inanışların Müslüman'ın ruhunda yer edinerek din tüccarlığına dönüşmesi, insanların fakir-zengin, soylu-soysuz gibi sosyal sınıflara bölünmesi İslam adına çöküşü hızlandırmıştır.²²⁶

Düşünürümüze göre İslam dini, sadece bireyi değil toplumsal hayatı da kapsayan bir dindir. İnsan dini sadece kendisi için yaşayıp kendisiyle meşgul olursa heyecanını, duygusunu, enerjisini kaybeder. Kişinin maddi yükselişi gerçek mutluluk ve huzur getirmez. Sağlıklı bir toplum için adalet, yönetme, yönetilme, sosyoekonomik yaşam ve diğer sorunların hakikatteki çözümleri bireyin eğitilmesi, terbiye edilmesiyle mümkündür. Bu temel sorun din ve ahlakın önemini ortaya çıkartır. İnsan sonuç itibarıyla inanma ve inanmama problemiyle karşı karşıya gelir. Onu bu karanlıktan çıkartacak olan tek şey vahiydir. İnsan varlığının bu büyük problemine en önemli cevabı Kur'an vermektedir. Çünkü Allah'a inanmak, onun tek mükemmel ve adil bir yaratıcı olduğu bilincini geliştirmek Kur'an'ın en önemli gerçeğidir. Aliya'ya göre Allah'ın varlığı, mutlak hükümlerliliği kendisine aittir. İslam'ın temel prensipleri konusunda Kur'an'dan birçok örnekler vardır. İslam kabul edilebilecek tek dindir. Buradan da hareketle müslüman din alanındaki içsel yenileşmeyi sağladıktan sonra hayatın bütün alanlarında gerekli olan devrimleri gerçekleştirecektir.²²⁷

Aliya İslam çağdaşlığına *“Acaba İslam gelişmiş ve zamanla anlaşılmuş mudur, o zamanın önünde mi arkasında mıdır ve bizim zamanımızdaki dünyaya önemli bir mesajı var mıdır?”* sorularına cevap arayarak açıklamalarda bulunmuştur. İslam Allah'tan başka ilah yoktur hükmüyle insanı özgürleştirir. Kur'an'ın birçok hükmünün yanında

²²⁵ A.g.e, s.15.

²²⁶ İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, s.17-30.

²²⁷ A.g.e, s.62-85.

insanların Allah katında eşit olduğu fikri evrensel bir değer kazanmıştır. Din ve ahlak dışında, çağdaşlaşma adına ortaya koyduğu sınırsız özgürlükler Batı medeniyetinin çöküşünü hazırlamıştır. Kur'ân'da evren ve düzeni, toplumsal nizam ve insanın sorumluluğu üzerine birçok örnekler vardır. İslam'ın çağdışı bir din değildir. Çağdaşlık meselesi, gerçekte bireyin bakış açısı ve düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Çağdaşlık esasında kişinin neye inandığına bağlıdır.²²⁸

Aliya'ya göre Kur'ân'ın bir bütün olarak okunması sonucu ondan sağlıklı bir anlam çıkarabiliriz. Kur'ân'ın doğru okunmasındaki ikinci kural da orijinal metninden doğru anlama gerçekleşinceye kadar tekraren okumaktır.²²⁹

Özetle, insanın sürekli bir arayış içinde olduğunu varsayarsak onun bu arayışına mutlak cevabın İslam'dan geldiğini görürüz. İslam insandan çalışarak ve ibadet ederek her iki dünyasını da inşa etmesini istemektedir. Ümmet bilincini güçlü tutmak için ahlaki değerlere ve prensiplere bağlı kalmalıyız. Din eğitiminin sağlıklı yürütülmesi için gerekli reformlar hızla gerçekleştirilmelidir. İslam'ın yeniden yapılanması evvela dini yenilenme ve sonrasında da toplumsal bir devrimle gerçekleştirilmelidir. İslam dini hurafelerden kurtarılmalı, toplum sosyal sınıflara bölünmemeli, çünkü ümmetçilik düşüncesinde asla bir sosyal sınıf yoktur. Çağdaşlık sorunu kişinin bakış açısı ve düşüncesiyle alakalı bir sorundur, çünkü İslam tüm çağlara hitap eden evrensel bir dindir.

2.2.2. Varoluş ve Dinin Düalizmi

Aliya, Kant, Hegel ve Marks gibi filozofların düşünce dünyasının şekillendirdiği Batı felsefesi ikliminde, Hristiyanlık'tan İslam'a doğru geliştirdiği bir akımda kendi din anlayışını oluşturmuştur. Kendi din anlayışını oluştururken idealizm, akılcılık (rasyonalizm), aydınlanma gibi doktrinlerle de mücadele etmiştir. Bireyin içsel ve dışsal varlığını ayrıca bireysel tecrübeyi yok sayan Hegelci idealizmi eleştirmiştir.

Aliya'nın düşünce dünyasında benlik anlayışı ve iman şuuru Hegel ve Mark'ın aksine insana zulmetmeyi onaylamaz. Yapılan zulümler Bosna halkından hareketle tüm İslam âlemine yöneltilmiş somut bir nefrettir. Aliya, bu nefretin esasında Batı'nın tarihsel bir hesaplaşması olduğu görüşündedir. İnsan benliği, inanç boyutunu aşır hakiki imana ulaşması gerekir. İnançtan imana yöneliş, dinden İslam'a yönelişi beraberinde

²²⁸ A.g.e, s.101-113.

²²⁹ A.g.e, s.143-147.

getirir. Bu özelliği itibariyle Batı felsefesinde yetersizlikler vardır. Batı felsefesi bireyin yalnız bir yönüyle alakadar olurken İslam, insan hakikatinin içsel gerçeğini kabul eder ve bireyin dönüşümü için gerekli koşulları oluşturma talebini yineler. Düşünür, içsel (ruhsal) ve dışsal (bedensel) teşekkülünü tamamlamış insanın hakikatini bir düalizm de bulur. Varlığının farkında olarak imanını gerçekleştirmiş kişi, yaratıcının kelamına ve yaratılışa uygun kültür ve uygarlığı yeniden inşa eder. İnsan, bedensel varlığı, fani olan hayatı, ölüm ve yaşamı keşfeder. İnsanın bu düalizmi onun gerçeği ve bu gerçeklik içerisindeki çelişkileri ele alarak bir sonuca varmasıyla noktalanır. Yani yaratıcı ve gerçek diyalektiğe karşılık gelir. Materyalizmin diyalektiği kaosu, yokluğu ve şiddeti barındırdığı için bireyin karakterini yok sayar. Batıdan doğuya yayılan şiddet ve terör varlığını diyalektik materyalizminde bulur. Var oluşun hâkimiyet alanı içerisinde kendine yer bulamayan benlik, şiddete meyilli olarak ihtiraslı bir ahlaksızlık davranışına dönüşür. Bu durum, insanın madde ve ruh ayrımında bölünmüş benlik algısının sonucunda ne yazık ki şiddetle sonuçlanır. Bu sebeptir ki filozof, İslam'ın insanı çok yönlü olarak ele aldığı söyler. İslam'ın birlik bilinci gerçeği varoluşumuza yönelik problemi ortadan kaldırır. Batı düşünce tarihi skolâstiğin güçlü etkisiyle Hıristiyanlığın tesirinde kalmıştır. Heidegger ve Marks'ın felsefi anlayışları Hıristiyanlık düşüncesinden izler taşır. Bu ikisinin durumu Yahudilik ve Hıristiyanlığın durumu gibidir. Aliya, Batı'nın kaosa sürükleyici, yıkıcı felsefi anlayışını gerçeklerle yüzleştirmiştir.²³⁰

Özetleyecek olursak, Aliya'ya göre ahlaki sorumluluğunu elde eden insanlar ödev sorumluluğunu da doğru bir şekilde yerine getirecektir. İnsanın ahlaki sorumluluğu da elde edebilmesi benliğini kazanmasına bağlıdır. Benlik, inanç halini aşip hakiki imana ulaştığında kendini gerçekleştirmiş olacaktır. Varlığının farkında olarak imanını gerçekleştiren bir kişi kendi kültür ve medeniyetini de inşa edebilecek güce ulaşacaktır.

2.2.3. Din Ahlak İlişkisi

Aliya'nın düşünce hayatında ahlak kavramının önemli bir yeri vardır. Diğer varlıklardan müstesna bir yeri olan insanı tüm özellikleri ile açıklarken söylemlerini

²³⁰ Alim Yılmaz, "Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş ve Din", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, 2016, s.534-540.

ahlak düşüncesi üzerine bina eder. O, vazife ve menfaat düalizminden hareketle ahlakın ne olması gerektiğini açıklamıştır. Ahlak akıl ile izah edilmeye çalışılmaktan çok yaratıcının ve ahiretin olmasıyla anlam bulur. Din ile ahlakın ortak noktası birbiriyle uyum içerisinde hareket ediyor olmalarıdır. Yani arzularımızın Allah'ın varlığına ve dini kurallara uygun davranış ortaya koymasındır.²³¹

Aliya; din, ahlak ve sanat olgusuna yaratıcı ekseninde güçlü bir anlam yüklemeye çalışmıştır. Ahlak, onun bilinçaltında yatan asli ideali olmuştur. Ona göre insanın vicdani boyutuyla alakalı sorumluluk duygusu, ahlakın temel unsurlarındandır. Nitekim insanın karşılıksız faydalanma şeklinde gelişen maddi yönünün de ahlakilikle ilgisi yoktur. Ahlaki bir tutum olan adalet duygusundan da bahseden filozof; adalet savunucularının ve vazife adamlarının mücadeleyi kaybetmiş olsalar bile insanlığın yüreğinde çok mukaddes bir yerinin olduğunu söyler. Ona göre insan, davranışları cihetinde ya ahlakidir ya da ahlaki olmaktan uzaktır. Ayrıca ahlaken de tarafını belli etmek zorundadır. Aliya ahlaki bakımdan insanın iç dünyasının yani vicdanının onun hürriyet alanı olduğuna vurgu yapar. Düşünürümüze göre dışsal hakikatlerin ahlaki açıdan hiçbir önemi yoktur. Örneğin herkesin güzel işler yapabilmesi imkânsızdır ama güzel olan şeyi talep etmesinde bir mani yoktur. İnsanlık vicdanına uygun olmayan fiilleri belki önleyemeyiz ancak zalimce yapılan işlere nefret duymamıza ruh dünyamızda hiçbir güç mani olmaz. Baskı olmaksızın derin hazinelerle dolu kalpten gerçekleşen istek ve temenniler, insanın ahlaki gerçeğidir. Kalp dünyasına nüfus eden bir hakikat kıvılcımı, insanı en aşağı seviyeden alıp veli ve aziz derecesine kadar taşıyabilir. O, Gerçek terbiyenin içsel yaşantıya, ruh dünyasına indiği zaman amacına ulaştığını dile getirir. Adaleti, beşeri ve ilahi olarak sınıflandıran düşünür iyi ve kötü arasında muhakeme yapıp irade ortaya koyabilen insanlar ulvi insan olduğu kanaatindedir. Aliya'ya göre özgürlük, bu eylemlerin ön koşuludur. Öyle ki din insana zorlama yapmaz. Günaha dalmak ve günahlarından dolayı pişmanlık duymak insani bir davranıştır. Dolayısıyla hürriyetimizin varlığı kadarıyla ahlakiliğimiz vardır. Hürriyet yoksa ahlakta yoktur. Hürriyetimiz ahlaki algılar, materyalistlerin akıl teorisi de fiziği, görünenlerin dünyasını algılar. Dolayısıyla Aliya'ya göre, “*Dâhili özgürlük akıl dışı bir kategoridir*”. Akıl bireyi sadece “*acı*” ve “*zevk*” bağlamında açıklamaya çalışır. Yaratıcıyı ilk sebebe, sanatı da tekniğe indirgeyen bu anlayış bilim ve tabiatla iyi ve

²³¹ Faruk Karaarslan, Mahmut Hakkı Akın, *Aliya İzzetbegoviç*, s. 58-59.

kötü şeklinde ayrıma gitmez. Akıl ve vicdan arasında da tutarlı bir bağın kurulamayacağını ifade eden filozof, örneğin, Sefiller isimli eserde geçen bir masumu kurtarmak için yüzlerce insanı feda etme şeklinde gelişen bir dramatik sahnenin aklın etkisiyle değil toplumun vicdanıyla açıklanabileceğini söyler. Bilimin çözüme kavuşturamayacağı sorunların da dini ve ahlaki meseleler olduğunu vurgular. Din, ahiret hayatının varlığı hakkında açıklamalarda bulunurken ahlak ise ahiret hayatının dünyadaki yetisidir. Ahlak insanın nefsi arzularına sınırlar getirir. Bu sınırlamalar gayet dini ve ahlakidir. İnsanın özgürleşmesi giden yolun açılmasında önemli bir faktördür.²³²

Kapitalistlerin teknik alanda hızla ilerlerken vicdanı ve merhameti bir kenara koyup güçsüzlerin güçlüler tarafından ezilmesine seyirci kalması ahlaki bir tutum değildir. Bu yüzden ahlak ve tabiatçılık, birbirinin karşısında yer alan iki zıt kavramdır. Din “*Nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir.*” Kur’ân’ın iman edip iyi ameller işlemeyi teşvik etmesi bu bağlamda din ve ahlak birlikteliğinin sağlanmasına önemli bir örnektir. Sırf yararcılık ve egoist ahlak türü menfaatten öteye gitmez. Bu materyalist anlayışlar hakiki ahlak anlayışına terstir. Gerçek ahlak, kişisel menfaatten bağımsız olarak hareket eden ahlaktır.²³³

Aliya’ya göre, Sorumluluk, adalet, ödev ve vicdan duygusu İslam ahlakının en önemli unsurlarındandır. İnsan davranışlarıyla ya ahlakidir ya da ahlaki olmaktan uzaktır. Bu sebeptendir ki ahlaki olan şey taraf olduğunu açıkça ifade etmektir. Ona göre iyi ve kötü arasında iç hesaplaşmasını yapmış ve gerçek terbiyesini ruhuyla gerçekleştirmiş olan bir insan, hakikat yolcusu gibidir. Aliya, insanın hayatiyet taşıyan konularda bir eylem gerçekleştirirken karar verme aşamasında akıl ve vicdan arasında ikilemde kalabileceğini ifade eder. Aliya, Kur’ânın insanlardan güzel ameller işlemesini isterken din ve ahlakın birlikteliğinin sağlanmasına verdiği önemini de ayrıca vurgulamıştır.

²³² M. Cihangir İslam, “İzzetbegoviç’in Ahlakı Kaderi ve Teslimiyeti”, Merve Akkuş Güvendi (Ed.), *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu* (ss. 73-77), İstanbul, İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2018, s.73-77.

²³³ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, s. 176-183.

BÖLÜM 3: NURETTİN TOPÇU VE ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DİN ANLAYIŞINA MUKAYESELİ BAKIŞ

Nurettin Topçu ve Aliya İzzetbegoviç tam anlamıyla aynı coğrafyalarda yaşamamış olsalar bile İslam'ın sorunsal alanıyla ilgili birtakım kavramları yeniden ele alarak çözüm önerileri sunmuştur. Meseleye genel olarak bakıldığında her iki düşünüründe temel felsefi anlayışında bilinçsiz bir İslami yaşam içine düşmüş İslam coğrafyasının yeniden uyanışını sağlama çabası vardır. İslam dünyasının bu çıkmazlarına çözüm bulmaya çalışırken Topçu, maddi dünyanın karşısında isyandan hareketle gelenekçi bir İslam anlayışını benimsemişken, Aliya Batı'nın yıkıcı etkilerinden sıyrılmak için üçüncü yol fikrini temellendirmiştir. İslam dünyasında beklenen bu uyanış aslında makineleşmiş maddi dünyanın yok edici tavrına karşı kendi kimliğini koruma içgüdüleriyle ortaya konulan reaksiyonlardır.

3.1. TOPÇU VE ALİYA'NIN DİN TASAVVURU VE İSLAM

İnsan duyu ve düşünce ekseninde çevresindeki varlıkları anlamlandırma gayreti içindedir. O bu âlemde kendini ve diğer varlıkları müşahade ettikten sonra benliğini bulmaya, evrendeki yerini anlamaya çalışmaktadır. İnsanın merak duygusundan ileri gelen bu sorgulama sadece insana mahsus bir eylemdir.²³⁴ İnsanın kendini tanıma gayreti hakikatin ne olduğunu sorgulama ve anlamlandırma çalışmasına zemin hazırlamıştır. Böylece insan Tanrı ve din olgusu burada ortaya çıkmaktadır.

Bir şeye bağlanma iradesi yalnız insana verildiği için insan yaratıcı ilişkisi, insanın bu sorunsal alanıyla doğrudan bağlantılıdır. Yaratıcı ve insan arasındaki ilişki düzenini ve iletişim ağını sağlayan vahiyde dinin konusudur. İnsan vahiy aracılığıyla yaratıcıyı tasavvur ederek kalbi ve ruhi bir iman ile Tanrıya bağlanacaktır. Tanrı'yı bilmeden, tanımadan ibadet edilemeyeceği gibi herhangi bir ibadet formunun da oluşturulamayacağı bir hakikattir. İnsan, insanüstü mutlak olan yaratıcıyı düşünürken zihninde Tanrıyı somutlaştırır ama inanırken soyutlar. Vahyin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Kaynağı ister vahiy ister vahiy olmayan din olsun yaratıcı düşüncesi, metafizik ve mistik yaratıcı anlayışı birbiriyle yeteri kadar örtüşmemektedir.²³⁵

²³⁴ Mehmet Demirtaş, *Tanrı Âlem İlişkisi*, 2. Baskı, İstanbul, Otorite Yayınları, 2018, s. 9-27.

²³⁵ A.g.e, 28-29.

Topçu dini, zekâ ve duyu dünyasının üstünde zorunlu isteğe bağlı bir güç halinde mutlak yaratıcının iradesine doğru, oradan da insanın bireysel sonsuzluğuna götüren iradenin kaynağıdır şeklinde açıklayarak dinin tanimsal alanını çizmiştir. Ona göre dinin metafizik bir boyutu olup felsefeyle metot bakımından farklıdır. Dinin yöntemi sorgulayıcı akıl değil ondan faydalanan ruhsal bir tecrübedir. Aynı zaman da ona göre dinin psikolojik bir yönü söz konusudur. Psikolojinin konu alanına giren dinde psikolojik bir yaşam söz konusudur. Dinin ilim olup olmadığı meselesinde Aliya'dan farklı düşünür. Ona göre din bir ilim olmayıp insana gayesine uygun mutlu bir yaşam sunan ruhi bir aktivitedir.²³⁶

Aliya, ise din anlayışını inanma üzerinden başlatır. İmanın yaratıcıya kalpten bir bağlılık olduğunu ifade eden düşünür, dinin eksiksiz bir şekilde insanlara vahyedilen ilahi buyruklar olduğu görüşündedir.²³⁷ Din onun düşünce dünyasında manevi hayatımızın bir unsurudur. Aliya için din ilim olarak vahiy uygulama olarak da insanların eseridir. Her iki düşünürde dinin mahiyetinin deneysel verilerle ispatlanamayacağı kanaatindedir. Din zekâ ve duyu âleminin üstünde bir irade olup insan iradesini Allah'ın iradesine bağlayan bir harekettir. Dinin ana öğeleri her ikisine göre vahiy, ilham ve inançtır. Din kişinin iç dünyasında, bilinçli iman şuurunu kazandıktan sonra asıl anlamını kavrar. Her ikisinde de din, bir içsel yaşantı sonucu kazanılır. Ahlakın da temeli olan din Allah'ın iradesinin yerine getirilmesidir.

Aliya'nın İslam algısı, İslam âlemine çizdiği portre bakımından önem taşımaktadır. Onun yaşam alanını oluşturan unsur, genç yaşlarda düstur edindiği İslam'ın temel esaslarıdır. Kur'ân ve sünnet ışığında 'Orta Yol' fikri temel belirleyicidir. İslam, tüm insanlığa davette bulunması, herkes için aynı dindarlığı öngörüyor olması ve insanın ruh ve madde özelliğini kabul ediyor olması bakımından Aliya'nın düşüncesinin önemli bir özelliğini oluşturur, çünkü o 'Doğu ve Batı Arasında Üçüncü Yol İslam' derken ateizm ve Hıristiyanlığın, evlilik örneğinde olduğu gibi tutarsızlıklarını neden olarak göstermiştir. Ayrıca filozof İslam ile hümanizm arasında temel bir bağın varlığından bahseder. Allah'ın varlığı insanı ve insanı değerleri mümkün kılmaktadır. Ona göre Allah yoksa insanın ve ona ait değerlerin bir hükmü olmayacaktır. Ona göre Hristiyan ve materyalistler insanı ve İslam'ı anlamakta yetersizlerdir. İslam'da bu iki anlayışa karşı dirençlidir. Aliya'nın 'Üçüncü Yol İslam'

²³⁶ Topçu, *Ahlak Nizamı*, s.81-83.

²³⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, s. 44-46.

fikrini ortaya atış sebebi yeni bir felsefi kuram oluşturmak değil, sağlıklı insan birlikteliğini ve yine kişiye yakışır sistemli bir ilişki ağını ortaya koymaktır. Aliya, İslam'da Hristiyanlıkta olduğu gibi çileci bir dindarlığın olmadığını savunur. Din ile bilimi arasında süregelen çatışma Hristiyanlıkta mevcut iken İslam'da böyle bir çatışmadan söz etmek mümkün değildir. İslam'ın ilimle ilgili talebi Allah'a karşı olmayıp bizzat Allah'ın adınadır. Bilim kesin bilgiye ulaşmanın amacı değil, kesin bilgi ve vahyin önerileri ekseninde yararlanılacak bir değerdir. Bilim kullanılması gereken önemli bir araçtır.²³⁸

Topçu, düşünen insan ve yapıcı insanın değerliliği üzerinden hareketle İslam'ın bu iki kesime bakışını orta koymuş ve onlara bir değer atfetmiştir. Allah inancının her iki kesimde de var olabileceğini ifade ettikten sonra İslam'ın esas gayesinin düşünen insanı yüceltmek olduğunu vurgular. Dinin ruhsal yaşantı şeklinde mutlak varlığa ulaşmak olan tasavvufta da, İslam'ın düşünen insan ideali önem kazanmıştır. Konusu ruh olan dinin gayesi bedene mutluluk ve bereket getirmek değil, ruhu bedene hâkim kılmaktır. Kişi hareket halinde iman cevheriyle Allah'ı arar. Mümin bu yönelişini ibadet ve iman rabitasıyla gerçekleştirir. İnsan bu rabitasını, düşünme yetisiyle yapar. Kişide düşünmeyi yok ettiğimizde hareketin ve ibadetin anlamını ortadan kaldırmış oluruz. Bu şekilde İslam'ın akıbeti de diğer dinler gibi tehlikeye düşmüş olacaktır.²³⁹ Bir başka bakımdan sonsuzluk iradesiyle dinde vicdani değer kazanan mecburilik iç dünyamızda yaşadığımız birtakım tecrübelerle elde edilir. Düşünürümüze göre Şeriat ise tecrübe basamaklarını kolaylaştıran dinin kanunlarıdır. İslam'ı yaşayan insanların, dinin şeriat kurallarını kendi emellerine alet etmemelidir. Aksi takdirde şeriat zorbalının elinde zulme dönüşür. Ruhumuz İslam'ın doğru yaşantısıyla kuvvet kazanacaktır. İslam bilginin değil; kuvvetin kaynağıdır.²⁴⁰ Topçu ile ilgili bu düşünceleri aktarırken ona göre İslam'ın nasıl bir din olduğunu izah etmeye çalıştık.

Aliya'nın ümmet bilinci fikri Müslümanların birlik prensibine dayanır. Ayrıca Aliya İslam'ın iç dinamiklerini İslam'ın kuralları, dış dinamiklerini de Panislamizm düşüncesinin sıkı savunucusudur. Her iki düşünürü göre İslamlaşma gelenekten gelen ruhi bir kuvvettir. İslam dini ruhban sınıfı kabul etmez. Her ne kadar Topçu'nun din

²³⁸ Cevat Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, 2016, s.221-222.

²³⁹ Topçu, *İslam İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.65-66.

²⁴⁰ Topçu, *Ahlak Nizamı*, s.82-87.

anlayışının dinamiklerini tasavvuf oluştursa da Topçu, tasavvufun pasif bir hareket olmadığını bilakis tasavvufun aktif bir eylem olduğu iddiasındadır. Aliya ise din anlayışı eksenine tasavvufu yaklaştırmamıştır. Topçu ve Aliya dinin, insanın manevi yönünü inanma merkezli bir ruhi hareketle mutlak varlığa doğru ulaştıran tek gerçek olduğunda hem fikirdir.

3.2. İMAN, İNANÇ VE İBADET TASAVVURU

Düşüncenin kaynağı ve gerçek bilgi olan inanç kişinin eşya üzerindeki hareketidir. İnanç, dışımızdaki varlıkları idrak ederek akıl yürütme işini gerçekleştirir.²⁴¹

Topçu *İsyan Ahlakı* adlı eserinde düşünce ile inanç ilişkisini Yeniçağ filozofları Fichte, Pascal, Hamilton ve Kant ile çağdaş filozof W. James nezdinde tartışarak incelemiştir.²⁴² Tüm bunların görüşleri sonucunda kendi inanç anlayışını ifade etmiştir. İnanç; benliğin madde üzerindeki hareketi olmak üzere tam, yaşanmış ve gerçek bir bilgidir. Kişinin inancında şahsi irade önemli bir yer tutmaktadır. Düşünce hareketi acıyı da beraberinde getirir. Topçu, bir şeyin acısını çekmeyen kişinin o şeyi tanıyamayacağını ve sevemeyeceğini düşünür. O, inanç düzeninin bozulması sonucunda kişilik bütünlüğünün dağılacağını ve kişilik bozukluklarının ortaya çıkacağını savunmaktadır.²⁴³

Topçu'nun fikir dünyasında iman, inancın insan ruhunda daima bulunarak hayata hükmetmesi ve insanı yönlendirmesidir. İman, kişinin sahip olduğu inancın bir devamı ve uzantısıdır. Filozof, iman ile aklın bir arada olabileceğini ifade etmiştir. Hatta aklın en büyük hareketinin iman ve inanç olduğunu dile getirmiştir.²⁴⁴ Mistik iman Topçu'nun temel felsefesini oluşturur. Buradan da hareket felsefesiyle İslam tasavvufunun sentezini yapmıştır. Tüm bunları gerçekleştirirken de akli asla unutmamıştır.²⁴⁵

²⁴¹ Mustafa Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995, s.41.

²⁴² A.g.e, s.41.

²⁴³ Topçu, *İslam İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.123.

²⁴⁴ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s.139.

²⁴⁵ Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, s.17.

Topçu, imanın akıl ile ilişkisinde ve mistisizminden kaynaklı yanlış anlamaların önüne geçmek istemiştir. Ona göre, imanın Fideizm²⁴⁶ ile bir alakası yoktur. İman, kalbin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra psikolojiye dönüşen bir anlayış değildir.²⁴⁷

Topçu, akıl ile iman ilişkisini düşünce ile inanç ilişkisinden ayırmış ve daha özelleştirmiştir. İman problemlerini mistik iman kavramı bağlamında incelemiştir. Düşünürümüze göre, imanın mistik bir özellik kazanmasının nedeni aklın alışlagelmış sınırları aşması ve aklın ışığını gölgeleyerek büyük bir iç aydınlanma sağlamasıdır. Topçu'nun bu mistik anlayışına göre iman, aklın dışında yer almaz bilakis ötesinde bir noktaya ulaşır. İman akla karşı değildir, onu aşan bir kavramdır.²⁴⁸ Ona göre dini yaşamda en üst aşamayı oluşturan mistiklik, ruhun kalpten ve doğrudan Allah'la birleşmesinin imkânını kabul eden doktrin adıdır.²⁴⁹

Diğer taraftan Aliya, batı inanç sisteminin rasyonel bir teoloji üzerine kurgulandığını düşünür. Zira İslam düşüncesinde iman daha farklı bir manzumeye sahiptir. Aliya İslam teslimiyettir derken inancın akıl merkezli iman da akılı kucaklayan kalp merkezli olduğunu ifade eder. O, İman, ahlak, vicdan ve ruha dikkat çekerek insan ruhunu sürekli günceller. Grek düşüncesi merkezli Tanrı tasavvurunun da zaten kabul edilecek bir tarafını yoktur. Filozof doğal teolojilerin inanç üzerinde yükseldiğini savunurken İbrahim'i geleneğin dinleri ise iman üzerine inşa edilir. Kur'ân'ın 'Size din olarak İslam'ı seçtim. (Maide 3)' ifadesinde yerini bulan din kavramının mahiyetinin barış ve güvenlik olduğunu düşünen Aliya, insanın ulaşması gereken nihai noktayı da aslında işaret etmiştir. O nihai makam insanın ulaşacağı hedeftir. Tasdik ve kabul makamıdır. Bu düşüncesiyle Aliya, Muhammed İkbal'in düşüncesine eşdeğer bir yol izler.²⁵⁰

Dinler kutsal yollarla birtakım inanç, tasavvur ve düşüncelerle bağlantı halindedir. Kurduğu bağlantı sonucunda ortaya çıkan tavır, davranış insanın kulluk yönüdür. Aliya ve Topçu'nun din anlayışlarına aksetmiş olan ahlakçı ve ruhçu tavır, dini tecrübenin pratik ifadesi olan ibadet olgusunun çerçevesini genişletmiştir. Filozoflar ibadetin bir hareketlenme hali olduğunu görüşündedir.

²⁴⁶ Fideizm: İncancılık. Temel dini dogma ve öğretilerin akıl yoluyla kanıtlanamayacağını, yalnızca inanç ve iman yoluyla kabul edilebileceğini savunan anlayış. Dini hakikatin akıl ya da akıl yürütmeye değil de, inanca dayandığını savunan görüş. Bkz. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.665.

²⁴⁷ Özdemir, *a.g.e.*, s.51.

²⁴⁸ Topçu, *Ahlak Nizamı*, s.145.

²⁴⁹ Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, s.64.

²⁵⁰ Köysüren, *a.g.e.*, s. 86-87.

Topçu'ya göre dinin iki yönünden biri iman diğeri de ibadettir. İman ibadetle hayat kazanır. Onun deyimiyle “*İman tohumunun ekildiği yerde kalpte ibadet ağacının filizlenmemesi imkânsızdır.*” İman ibadetle beslenir. Düşünür halisane niyetle Allah'a yönelmeden yapılan her türlü ibadeti eleştirir. Bu şekilde yapılan ibadeti beden yorgunluğu olarak görür. Hürmet, merhamet ve hizmetin ibadet ile alakasını önemseyen Topçu namaz, oruç gibi önemli ibadetleri de bu bağlamda değerlendirir.²⁵¹ İbadet iman ehlinin mutlak varlığa ulaşma yolu ve tecrübesidir. İbadet imanın varlığından doğarak dış dünyaya doğru yönelen bir iradedir. Sadece imanın olduğu yerde ibadet vardır. Halisane yapılmayan ibadet sadece taklitten ibarettir.²⁵²

İbadet, yani kulluk iman ehlinin halidir. Şuurlu bir şekilde yapılan her hizmet bir ibadettir. Topçu, namaz ibadetine farklı bir açıdan bakarak adeta namazın değer sınırlarını çizmiştir. Namaz, insanın ruhunu vecde getirerek huzura kavuşturan bir ibadettir. Namaz insana böyle bir ruh hali kazandırmazsa eğer, onun için yorgunluktan bir farkı yoktur. Tasavvuf anlayışı konusunda Mevlana'yı örnek alan Topçu onun dini yaşayış ve anlayışını da örnek almıştır. Namaz suretten değil özden ibarettir. Kendinden geçme olarak ifade edeceğimiz namaz keyfiyete sığmayıp başı ve sonu yoktur. Oruç, hac, zekât ve dua ibadetinin de mistik değerine vurgu yapan filozof, onları bir şekil ve suret formundan sıyrarak ahlaki dayanağının ve ruhi disiplininin yüceliğini ifade etmiştir. Yalnız yapılan dua, kalabalığa sığınma endişesi olmadığından Topçu'nun ibadet anlayışında daha değerlidir. Zekât Topçu'nun hizmet ahlakını şekillendiren bir ibadettir.²⁵³ Aliya düşüncesinde ise zekât devlet marifetiyle pratiğe dökülmelidir.

Aliya, İslam'ın beş şartının İslam olarak algılanmasının aslında İslam'ın vermek istediği mesajlara gölge düşürdüğünü söyler. Kur'ân'ı okuyup yorumlayan birisinin bu şartların İslam'ı tam anlamıyla yansıtmadığını rahatlıkla görebilmektedir. Ona göre Kur'ân'ın “*İman edin Salih amel işleyin*” gibi önemli mesajları dikkate alınmamıştır. O, İslam'ın beş şartının yerine getirilmesi sonucunda cennetin garantileneceği anlayışını eleştirmektedir. O, camilerin Müslümanlarla dolup taşıdığı günümüzde dinin genel mesajının hala anlaşılmaktan uzak olduğunu söyler. Topçu da Aliya gibi Kur'ân'ın mesajlarını anlaşılabilmesi konusunda aynı kanaate sahiptir. Her iki düşünürü göre

²⁵¹ Özdemir, *a.g.e.*, s.54-55.

²⁵² Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, s.10.

²⁵³ Ahmet Özer, *Din Eğitimi Açısından Nurettin Topçu'nun Eserlerinde Dindar Tipler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 6.

sadece iyilik yapmak inançtan yoksun bir iyiliktir. İslam'ın gayesi iman edip iyilik yapmaktır. Kur'ân Allah'tan başka bir varlığa teslimiyeti reddeder. İbadetlerin insan ruhu ve bedeni üzerinde tesirleri vardır. Aliya, Topçu'dan farklı olarak namazın İslam'ın iki kutuplu birliğinin önemli bir unsuru olduğuna dikkat çeker. Düşünür, namaz ile zekât arasındaki ilişkiyi bir düalizme tabi tutarak namazın manevi, zekâtın da sosyal yönüne işaret etmiştir. Onlar, namazın bireysel faydasının yanında zekâtın toplumsal yararını dile getirerek Kur'ân'ın birçok ayetinde birlikte zikredildiği vurgusunu da yapar. Kur'ân öğretilerinin pratiğe dökülmesinin önemine değinen Aliya, hadislerin sahih olup olmadığı meselesiyle ilgili olarak da hadislerin Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağladığını vurgular.²⁵⁴

Cihat ibadeti her iki düşünüre göre, zalime karşı adalet, özgürlük ve sorumluluk dairesi içinde aktif mücadele etme şeklinde yapılmalıdır. Aliya düşüncesinde mücadele ve cihat neredeyse İslam'ın altıncı şartıymış gibi durmaktadır. Günahsız insanın olamayacağı fikrinde birleşen düşünürler, Tövbenin de manevi bir arınma olduğunu söylerler. Filozoflar, yapılan ibadetlerde İslam'ın amacının kişinin manevi yönünü yüceltmeyi esas tutmaktır görüşü hâkimdir. Çünkü onlara göre ibadetin, sadece cenneti istemek niyetiyle, bir takım bedensel hareketlerden oluştuğu algısıyla yapılması sonucu kişi acı ve yorgunluk yaşayacaktır fikrini savunurlar. Her ikisinin de iman, inanç, akıl, vicdan ve ibadet tasavvurunun temelinde gösteriştenden uzak, mutlak varlığa doğru uzanan isyan halinde mistik bir serzeniş vardır. Çünkü sağlam ve sistemli inanç ve iman üzerine oluşturulmayan bir ibadet formunun boş ve anlamsız olacağı, eksik bir anlayıştan da bir din formunun şekillenemeyeceği görüşünde hem fikirdirler.

3.3. AHLAK, VİCDAN, ÖZGÜRLÜK, DİNİ SORUMLULUK VE ADALET TASAVVURU

Düşünce tarihinin en önemli tartışmalarından biri olan ahlak konusunda birçok filozof birbirinden farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşler genel olarak iki grupta toplanabilir. Birincisinde ahlaklı olmanın ölçütü çıkarların ve menfaatlerin izinde gitmek şeklinde kabul edilirken, diğer taraftan da ödev ve sorumluluk şuuruyla hareket etmek, ahlakilik olarak kabul edilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ Dal, *a.g.e.*, s. 77-79.

²⁵⁵ Karaarslan, *Aliya İzzetbegoviç*, s. 59.

Topçu, insanoğlunun dünyayı ve benliğini ancak hareket ederek tanıyabileceğini söyler. Ruhsal bir realite olan hareket, daima mükemmele duyulan bir özlem olarak kabul edilir. Topçu'ya göre ahlak kavramı da bu bağlamda ortaya çıkar. Mütefekkirin felsefi düşüncesi, ahlak kavramını merkeze alır. Ona göre insan, toplum, devlet ve hatta insanlık ahlak yapısını barındıran birer yapıdır.²⁵⁶ Topçu, insanlığın varoluşundan beri din ve ahlakın bir arada ilerlediği iddiasındadır. İnsanın mistik yanının önemli bir unsuru olan ahlak, din ekseninden ayrılmamıştır. Din ise ahlaklı insanı ruhsal güce ulaştırır.²⁵⁷ Din insanlara bilgi sağlamanın yanı sıra insanlar için büyük bir motive kaynağı olma rolünü de üstlenir. Vicdanı ise filozof, insanın iyi ile kötüyü ayırmasındaki yegâne özelliği şeklinde sistemleştirmiştir.²⁵⁸

Öte yandan Aliya'nın, ahlak anlayışı ise insanın iradesiyle ortaya çıkan ve salt akılcı bir özellik taşımayan, özgürlüğü ve sorumluluğu içinde barındıran bir anlayıştır. Onun din ve ahlak ilişkisini irdelediğimizde ahlaki irademizin, Allah'ın iradesine ve dinin yasalarına uygun davranışlar ortaya koyma iradesi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Aliya'nın ahlak düşüncesi, insanın iç dünyasını merkeze alarak gelişmiş ve özgürlük fikriyle şekillenmiş işlevsel ve rasyonel yönü olmayan bir düşüncedir.²⁵⁹ Her iki düşünürde ahlaka ait düşüncelerini İslami bir temel üzerine kurmuştur. Ahlak, sorumluluk ve özgürlük her iki filozof için dine katkı sağlama bakımında önemlidir.

Dinsizin ahlaklı olup olamayacağı problemine her iki düşünürün ahlakın din ekseninde ilerlediğini görüşü daha hâkimdir. Ancak Aliya'ya göre bir dinsizin ahlaklı, bir dindarında ahlaksız olması pekâlâ mümkündür. Zira Aliya için ahlaklılık dinden uzaklaştıkça zorlaşır ve çoraklaşır. Ahlak, dinin bir diğer adıdır. Ancak ahlak ile din aynı şey değildir. Din, ahlakın kaynağıdır. Prensipde din olmadan ahlak olamayacaktır. Uygulamada da ahlak doğrudan doğruya dindarlığa bağlı değildir.²⁶⁰ Din ve ahlak ilişkisi her iki düşünür tarafından da önemsenmektedir. Topçu, ahlak anlayışını "hareketle" sistemleştirirken Aliya'da, ahlak düşüncesi adalet, aşk ve hareketle gerçekleşir. Her iki düşünürde ahlakı ruhsal bir eylem olarak görür.

²⁵⁶ Bayraktar, "Bir Düşünür ve Bir Ahlakçı", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı:280, Ankara, 2010, s.52-54.

²⁵⁷ Topçu, *Ahlak*, s.33-36.

²⁵⁸ *A.g.e.*, s.37-103.

²⁵⁹ Dal, *a.g.e.*, s.44.

²⁶⁰ Özyurt, *a.g.e.*, s.215.

Topçu, ahlak kavramını sistemleştirerek isyan ahlakına dayalı bir ahlak nizamı çerçevesi oluşturmuştur. Bu nizam sabit olmayan, anarşizm ve ihtiraslardan uzak dinamik bir ahlak nizamıdır. İçinde bulunduğumuz medeniyetin ve sahip olduğumuz değerlerin temelinde de ahlak nizamı yer alır.²⁶¹

Aliya'ya göre, Müslümanların kardeşliği, birliği, zekât ve faiz sistemi, eğitim ve terbiye, vicdan özgürlüğü, çalışma ve mücadele, aile ve kadın gibi konular kişinin sorumluluk alanını ve 'ihlâs ahlakı' nı oluşturur. Ona göre Allah'a iman etmiş, Kur'an'ı kendisine şiar edinmiş, sorumluluklarını İslam'ın temel ilkelerinden almış, ahlaklı bir İslam toplumu örgütlenmiş bilinçli bir birliğe dönüşmelidir. Bu da ihlâs ahlakıyla mümkündür. Aslında Topçu'nun ahlak nizamı fikri Aliya'da bir nevi ihlâs ahlakı şeklinde kendini göstermektedir. Doğu ve Batı arasında iki uygarlığın harmanlandığı topraklarda oluşturulabilecek bir Avrupa İslam'ı tasavvuru Aliya'nın arzusudur. Aliya'nın ihlâs ahlakı birçok husus da Kant'ın ödev ahlakı ile örtüşmektedir, çünkü her ikisinde de özgürlük ve ödev duygusu ahlaka değer kazandırır.²⁶²

Filozofların özgürlük anlayışının temelinde hür irade ve hareket vardır. Özgürlük iç veya dış iradeye hiçbir güç tarafından baskı yapılmadan kişinin kendi seçimleriyle hareket etmesinin yolunu açan iradenin sahip olduğu güçtür.²⁶³ Her iki düşünür de özgürlüğün bize kaderimiz olarak bahşedildiğini ifade eder.²⁶⁴ Topçu, özgürlük kavramını yeniden doğmakla eşdeğer kılmış ve yeni bir yola girmek olduğunu belirtmiştir. En sonunda ise kişinin özgürlüğe ulaşmasıyla kendisini değiştirme yoluna gireceğini ifade etmiştir.²⁶⁵

Öte yandan Aliya'ya göre insan, zorunlu veya isteyerek kendisini belli sınırlar içerisinde bulur. Zorunluluk dışında gelişen durumlardan kişi doğrudan sorumlu değildir. Kul Allah'tan başka otorite tanımamalıdır. Kişinin özgürce varoluşu ve bu varoluşunda yaratıcıyı bulması, tecrübe etmesi ve gayesini bu yönde şekillendirmesi yaşamına şahsiyetli bir anlam kazandıracaktır. Aliya'nın önem verdiği kavramlar İslam, Allah, iman etme, iyi amel, mücadele ve özgürlüktür. Bu kavramlar kişinin varoluşuna etki eden önemli bileşenlerdir. Özgürlüğün hedef ve yol olduğunu söyleyen düşünür özgürlüğün ön koşulunun da ahlak olduğunu ifade eder. Ona göre özgürlüğün varlığı

²⁶¹ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, s.55.

²⁶² Sarı, *a.g.e.*, s. 305-310.

²⁶³ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s.144.

²⁶⁴ Birgül, *a.g.e.*, s.343.

²⁶⁵ *A.g.e.*, 344.

topluma dönüktür. Toplumların kitleler halinde yanlışa sürüklenmesinin önünde bir engeldir. Kısacası özgürlük bir varoluş şartıdır. İnsan ancak özgür iradesi ile var olan bir canlıdır.²⁶⁶ Bu düşünceye de Topçu, benzer yaklaşımlarla destek vermektedir.

Aliya ve Topçu'da sorumluluk insanın varlığını, insanın varlığı da Allah'ın varlığını zorunlu kılar. Böylece dinin mutlak varlığı ortaya çıkar. Kişide isyan bireyi özgürleştirir. İnsan özgür olduğu sürece mesuliyet taşır.²⁶⁷ Mesuliyet taşıyan insan kuvvetli bir iradeyle hareketi meydana getirir. Kısacası hareketin olduğu yerde yaratıcı vardır. Hareketin olmadığı yerde Allah yoktur.²⁶⁸

Topçu, İlahi iradeye yönelik gösterilen her türlü itaatin bir sorumluluk olduğunu söyler. İnsanın içinden gelen bir güçle huzura varmak istediği iradeye sorumluluk adı verilir. Sorumluluk ve adalet ruhlarına dayalı isyan ahlaki öncelikle mistik ruhlarda ortaya çıkar.²⁶⁹

Yeryüzünde yaşayan tüm insanların aynı haklara sahip olmaları gerekmektedir. Bu eşitlik ve adalet kavramı ahlakın içinde yer alan en önemli ilkelerden birisidir. İnsan yalnızca kendi hakkını savunmak için yaşamamalı, aynı zamanda haksızlığa uğrayan başkalarının da haklılığını savunmayı kendine bir görev edinmelidir. Merhametin insan ruhunda yer alan içsel bir hareket olduğunu savunan Topçu, adaletin ise insan dışında kurulan bir düzen olduğunu ifade etmektedir. Adalet ne kadar gelişirse gelişsin merhamet bundan zarar görmeyecektir. Aynı zamanda bu iki değer birbirini tamamlayan önemli kavramlardır.²⁷⁰

Topçu toplumsal sözleşmenin ahlaki kaygıyla ortaya çıkan bir kavram olduğunu görüşündedir. Ona göre insanlar isyan ve ilahi iradeleriyle ihtiraslara karşı bir mücadeleye girmiştir. Bunun sonucunda ise adalet ve özgürlük gibi değerleri içinde barındıran bir toplumsal sözleşme ortaya çıkmıştır.²⁷¹

Her iki düşünürü göre, insana olumlu ve zorunlu ödevler yükleyen yapı insan vicdanıdır. Bu ödevler insan şuurunun güçlenmesiyle gelişir, çünkü insan şuuru geliştikçe ödevler artar. Bu ödevler özelden genele olarak; bireyin kendisine, ailesine, topluma, millete, insanlığa ve son olarak da Allah'a yöneliktir. İnsanın kendisine karşı

²⁶⁶ Kala, *a.g.e*, s. 321-322.

²⁶⁷ Akın, "Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi", *a.g.e*, s. 224.

²⁶⁸ Gündoğan, *a.g.e*, s.16-17.

²⁶⁹ Topçu, *İsyan Ahlakı*, s.5.

²⁷⁰ Topçu, *Ahlak*, s.97.

²⁷¹ Topçu, *Ahlak Nizamı*, s.286.

ödevi en başta samimi, içten ve dürüst olmaktır. Yalan söylememek ve aldatıcı olmamak aynı zamanda saygılı bir insanın özelliğidir. Kişinin kendine ait olan bir diğer ödevi de okumak ve yeni bilgiler edinmektir. En büyük ödevler ise Allah'a karşı olan ödevlerdir. Korkuyla değil sevgiyle yapılması gereken ibadet, hem insanın Allah'a karşı olan bir ödevi hem de insan ruhunu terbiye eden bir araç görevi görmektedir.

3.4. TASAVVUF VE MİSTİSİZM

Avrupa'da ortaya çıkan Latin kaynaklı mistisizm düşüncesi, medeniyetler arası uyumlu geçişler yaparak ortak düşünce platformları oluşturmuş ve İslam dünyasına da tasavvuf öğretisi şeklinde boyut kazanmıştır. Tasavvuf, İslam ahlakı özünü mistik tecrübenin konusu yapan derin bir felsefi yaşayıştır. Şeriat, bir meyvenin kabuğu ise tasavvuf onun özüdür.²⁷²

Topçu'nun hareket felsefesinin temelinde Blondel'in 'L.action' tezine dayandığına çalışmamızın birinci bölümünde bahsetmiştik. İnsanın istekleriyle hareketleri arasında denge kuramadığını ifade eden Blondel'in bunu başarabilmek için Tanrı olmak istediği, içsel denemelerle duyduğu, düşündüğü ve inandığı, kendinden hem aşkın hem de içkin bir gücün olduğu yönündeki görüşü, Topçu'nun dikkatini çekmiştir. Topçu, Bergson'un sezgicilik fikri ve İslam sufilerinin etkisi sonucunda kendisinde oluşan ruh halini Blondel'in teziyle uzlaştırır. Tasavvuftan kaynaklanan ruh haliyle içerik kazanan Blondel'in düşünüş tarzı Topçu'nun hareket felsefesini ve mistisizm çerçevesini oluşturur. Bu çerçevenin içine Topçu, akıl, bilgi, ahlak, sanat ve dini yerleştirmiştir. Onun bu anlayışı pozitivism, pragmatizm ve sosyalizm karşıtı transdantal geleneğe bağlı yerli bir egzistansiyalist felsefe olarak tanımlanabilir.²⁷³

Topçu, mistik felsefesini nev-i şahsına münhasır bir şekilde oluşturduğu panteizm düşüncesiyle geliştirmiş bir tefekkür insanıdır. Onun panteizmi Spinoza panteizmi değildir. Spinoza panteizminde tek cevher olan Allah özgür değildir. Tanrı determinizmin dairesi içinde tanınır. Topçu'nun düşüncesinde ise Allah; hür, kudret ve tek iktidar sahibidir. Vahdet-i Vücûd aklın sınırlarının dışında üstün bir keşiftir, yaşanan bir tecrübedir. Panteizm ise, dini tecrübeden doğmamış, sadece nazari ilimlerin

²⁷² Topçu, *Yarımkı Türkiye*, s.60.

²⁷³ Sadettin Elibol, *a.g.e.*, s.76-77.

kaynaklık ettiği bir felsefi teoridir. Topçu, Vahdet-i Vücûd anlayışını Allah ile kâinatın aynı cevher olması ve varlığın Allah'tan ibaret olması olarak tanımlamıştır.²⁷⁴

Topçu, tasavvuf ile ilgili düşüncelerini ifade ederken herhangi bir tasavvuf akımını ve tarikatı anlatmamış genel olarak tasavvufu ifade etmiştir. Tasavvuf, dini bir yaşam biçimi olmanın yanı sıra metafizik bir görüş olma özelliğine de sahiptir. Topçu'ya göre İslam tasavvufunun ise Kur'an'dan kalp ilmini çıkararak bir felsefe olduğu görüşünü belirtmiştir. Ona göre tasavvuf aynı zamanda ahlaki bir temizliğin koşullarından biridir.²⁷⁵

Tasavvufun başında ise Sûfilik olduğunu dile getiren Topçu, Hz. Peygamber döneminde tasavvufun ahlaki olarak temizlenme olduğunu ifade eder. Örneğin ilk sûfilerden biri de Hasan-ı Basrî'dir. Sûfilik yüzyıllar sonra tasavvuf şeklini almıştır. Gerçek mutasavvıflar, Kur'an-ı Kerim'i okuyanlar ve onu hayatında yaşayanlardır. İslam'ın uyanış döneminin madde ve eşyadan ruha dönüldüğünde başlayacağını söyleyen Topçu, böylece tasavvufun zafere ulaşacağını ifade etmektedir.²⁷⁶

Aliya'nın din anlayışı ile ilgili önemli hususlardan birisi de tasavvufa bakışıdır. Tasavvuf kültürünün İslam'ın dinamik yapısını olumsuz etkilediğini savunan Aliya, tasavvufun İslam'ın karakterini değiştirdiğini söyler. Düşünürümüz İslam'ın bin yıllık bir tarihinin hükmetmiş tasavvufun insanda var olan enerjisini durdurduğunu savunur. Öyle ki tasavvuf, aktif bir direnişten ziyade pasif bir direniştir.²⁷⁷ Aliya dini dengeyi tamamen maneviyata indirgeyen ve dünyaya karşı ilgisizliği ifade eden züht anlayışının dünyanın her yerinde var olduğunu söyler. O, Müslümanların bu anlayışı Hıristiyanlardan öğrendiğini düşünür. Kuşkusuz zühd İzzetbegoviç'e göre "mahiyeti gereği Hıristiyanıdır. Dolayısıyla insanın fitratına uygun değildir. İslam insanın biyolojik ve sosyal hakikatini kabul ederek insan hayatını dengede tutar. Tasavvuf bu dengeyi bozarak İslam'da sapmalara neden olur. Tasavvuf hakkındaki düşüncelerine "Özgürlüğe Kaçışım" adlı eserinde geniş yer vererek tasavvufu İslam tarihinde bir sapma olarak değerlendirir. O, Tasavvufun başında yer alan aşkı İncil'deki sevgi ilkesinin yansıması olarak görür. Bazı tasavvuf tarikatlarının dini törenlere müzik ve dansı koyması, bekârlığı savunması ve Hazreti Muhammed'i zahid şeklinde tasvir

²⁷⁴ Kök, *Nurettin Topçu'da Din Felsefesi*, s.66.

²⁷⁵ Topçu, *İslam İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, s.125.

²⁷⁶ A.g.e., s.55.

²⁷⁷ Dal, a.g.e., s. 79-80.

etmesi kişiyi ifrat noktasına götürmüştür. İzzetbegoviç tasavvufun halk kültürü ve hurafelerle iç içe olduğunu söyler. Ona göre İslam'ın en büyük emri sevgi değil adalettir. Aliya tasavvufla ilgili görüşlerini ortaya koyarken Fazlurrahman'dan ciddi anlamda etkilenmiştir. Tasavvufun Sünnilik düşüncesinin önüne geçtiğini ifade ederek dini hayatta ölçünün ortadan kalkmasına ve bilimlere karşı ilginin azalmasına neden olduğunu söyler. Dolayısıyla tasavvuf anlayışında Hıristiyan ruhaniyetinin izlerinin olduğunu savunur. Aliya, Gazali'yi de eleştirerek Gazali'nin eserleri Hıristiyan ruhaniyetinin bulunduğunu söyler. Gazali'nin eserlerini İslam dünyasını bilim dâhil gerçek sosyal hadiselerden uzaklaştırmıştır. Ona göre Gazali saf dini tercih etmekle İslam'ın her iki dünyanın da dini olduğu anlayışına ters düşmüştür. Aliya'ya göre sûfinin görüşü noksandır, çünkü İslam'ın içindeki bütün dışsal unsurları görmezden gelerek İslam'ı saf dine dönüştürmüştür.²⁷⁸

Nurettin Topçu ve Aliya, İslam dünyasında tasavvuf öğretileri olarak yaşanmaya başlanan ancak kaynağının Batı menşei olduğu iddia edilen mistisizm konusunda farklı düşündüklerini ifade etmeye çalıştık. İslam'ın dinamik yapısına zarar vereceği endişesiyle tasavvufu gerekli görmeyen Aliya'nın düşüncesine karşın, Topçu'nun İslam'ın ihyasının ancak tasavvufla gerçekleşeceği örneğinden hareketle, her iki düşünürde İslam'ın yeniden inşasının gerekliliği hususunda hem fikir olmasına rağmen, bu durumun nasıl gerçekleştirileceği konusunda zaman zaman görüş ayrılığında oldukları da bir gerçektir.

3.5. DEMOKRASİ, MİLLİYETÇİLİK VE DEVLET YÖNETİMİ

Devleti, *“Kurallar ve yasalar oluşturma otoritesine sahip kurumlar kümesi. Toprak parçası üzerinde yaşayanlara güç kullanma ve onları kontrol etme araçlarına sahip politik örgüt, halk, politik otorite gibi unsurları ihtiva eden siyasi örgütlenmedir.”* şeklinde tanımlayabiliriz. Devleti ortaya çıkartan unsurlar, egemenlik, coğrafya, meşruiyet kamusalılık ve hükmetmedir. Devletler, insanlık düşüncesi tarihinin başından itibaren monarşi, oligarşi, demokrasi, teokrasi gibi yönetim şekilleriyle idare edilmek istenmiştir. Modern devlet anlayışı çoğulcu yapıdan tek yapıya geçişi ifade eder.²⁷⁹

²⁷⁸ Özyurt, a.g.e, s.205-208.

²⁷⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.430.

Topçu ‘da devleti “*muayyen topraklar üzerinde hâkimiyetle yaşayan insanların meydana getirdiği manevi birliktir.*” olarak tarif etmiştir. Bu tanımdan hareketle Topçu’nun vatan ve hâkimiyet fikri ortaya çıkmaktadır. Hangi devletin özgürlükçü, hangi devletin de özgürlükleri kısıtlayıcı olduğu fikrinden yola çıkarak arzuladığı bir devleti ve onun yönetim modelini çizmek istemiştir. Ayrıca Topçu devlet yönetim şekillerinden de bahsederek, bunların faydalı faydasız yönlerini ortaya koyarak çıkmazlarını da eleştirmiştir.²⁸⁰

İradeli devlet otorite ve hâkimiyete dayalı devlettir. Hâkimiyet ve otorite bağımsızlığın, güvende yaşamının ön koşuludur. Devlet, ferdi ruhun hareketinden ilahi iradeye doğru giden yolda bir durak yeridir. İşte bu kutsal alan devlete ilahi ve mistik değer kazandırır. Kişiyi bu ilahi iradeye doğru sevkedecek devletin başında onu yönetecek dini zümre teşkilatı gereklidir. Topçu’ya göre mesuliyet anlayışıyla görev alacak bir genç zümrenin yetiştirilmesi ideal devletin bir görevidir.²⁸¹ Din, Allah’ın emri devlette onun hareketidir. Topçu’nu *mesuliyet* fikri ile Farabi’nin *erdem* düşüncesi bu manada birbirleriyle örtüşmektedir.²⁸²

Topçu kurtuluşun, milli bir devlet davasıyla gerçekleşebileceği iddiasında bulunur. Bugünkü yönetim şekli ve demokrasinin tutsaklık olduğunu söyleyen filozof, mili devletin milletin tabanından değil ruhundan ilham aldığı fikrini savunur. Milli devlet sermayenin ve çoğunluğun değil hakkın ve aşkın devletidir. Milli devleti kuracak mücadele insanları, kişi ve zümre menfaatine dayalı hiçbir oluşuma müsaade etmez. Adaleti hâkim kılar. Kurum ve kuruluşlar milli devletin onu yaşatacak çocuklar da milli devletin çocukları olacaktır. Demokrasinin de halka ezberletilmesine karşı olan Topçu, demokrasinin yapımıza uygun olmadığından şikâyetçidir. Topçu bu itirazlarından sonra hayalindeki devlet şeklini yineleyerek otoriteye dayalı, bin yıl öncesinden günümüze doğru, geleneklerimizle harmanlanarak gelen milliyetçi sosyalizm anlayışını savunur. Onun sosyalizm anlayışı ön koşulu İslam olan, ilkelerini Kur’ân’ın belirlediği ahlakçı ve ruhçu bir sosyalizmdir. Onun milliyetçiliği geleneklerinden beslenen Anadolu milliyetçiliğidir. Topçu burada demokrasinin karşısına herhangi bir beşeri düşünce ve ya oluşumu koymaz. Arzulanan ümmet birliği için Kur’ân neslini inşa etmek onun en

²⁸⁰ Topçu, *Sosyoloji*, s.86-87.

²⁸¹ Emer, *a.g.e*, s. 313-317.

²⁸² *A.g.e*, s.317.

temel gayesidir.²⁸³ Topçu'nun cemaat anlayışı milliyetçilikle uyuşmaz. Onun milliyetçilik fikri bir cemaat milliyetçiliği değildir. Anadolu Milliyetçiliğiyle ilgili düşüncesini oluşturan kavramlar: millet toplumu, cemiyet, İslam, Anadolu toprağı, Oğuz soyu, Türkçe, sorumlu otoriter, yönetim ve toplumcu ekonomidir.²⁸⁴

Topçu, devlet idaresinde dinin kesinlikle siyasi bir malzeme olmasına ve güdümlü bir din devletine karşıdır. Şeyhülislamlık makamının zamanla siyasileştiğini bunun da İslam'a zarar verdiğini söyler.²⁸⁵

Düşünürümüz, Lâikliğin bir devlet şekli veya din olmadığını ifade eder. Ona göre Lâiklik prensibi, yeni devlet (özgürlük alanlarının genişleten devlet) tarafından benimsenmesiyle birlikte modern toplumun muhtelif alanlarında değişiklik meydana getirmiştir. Laik devlet insanların vicdan ve inançlarına karışmamakla beraber laikliğin insanlara verdiği özgürlükte sonsuz değildir. Topçu, laikliğin doğru ve faydacı kullanımını desteklemektedir.²⁸⁶ Tam temsili sağlamadığı, bilenle bilmeyenin aynı derece oy kullanmaya sahip olduğu, kişinin iradesinin başkaları tarafından kullanıldığı gibi kusurlu yönlerinden dolayı demokrasiye, temsili yönetime, seçme ve seçilme fikrine de ciddi anlamda eleştiri getirmiştir. Topçu'da milliyetçilik fikri ırk ve soy birlikteliği değil din milliyetçiliğidir. Bu düşünceden hareketle Müslümanların birlik olabileceğini ifade eder. Topçu eğer oluşturulabilirse tam demokrasiden yanadır. Bunun da pek mümkün olmadığını düşünmektedir.²⁸⁷

Aliya ırkçılık anlamındaki milliyetçilik fikrine ve laikliğe karşıdır. Milliyetçiliği ve ırkçılığı İslam birliğinin (Panislamizm) karşısında duran büyük bir engel olarak görmektedir. İrkçilik ve despotlukla yönetilen birçok İslam ülkesinin akıbetinin hüsrarla sonuçlandığını ifade eden Aliya, milliyetçiliğin köken itibariyle gayri İslami olduğu görüşündedir.²⁸⁸ İslam dünyasının yanlış din algısı, cehalet ve kötülük içinde sefil bir şekilde yaşam sürdüğünü söyleyen Aliya milliyetçilik yerine İslamcılık düşüncesinin savunucusu olmuştur.²⁸⁹ Ancak demokrasi ve cumhuriyetçilik onun önem verdiği yönetim şeklidir. Çünkü kendisi de bir devlet başkanı olan Aliya için demokrasi ve

²⁸³ Sinan Ceran, "Topçu'da Demokrasi Anlayışı İki Yanlıştan Biri" *Hece Dergisi*, Sayı:109, Ankara, 2006, s.302-303.

²⁸⁴ Sarıtaş, *a.g.e.*, s.82

²⁸⁵ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s.182-18.

²⁸⁶ Topçu, *Sosyoloji*, s.99-102.

²⁸⁷ *A.g.e.*, 106.

²⁸⁸ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s.83-84.

²⁸⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.125.

cumhuriyetçilik daha farklı bir anlam ifade eder. Ümmet bilinci, İslam'ın yeniden yapılanması ve devrim düşüncesi her iki filozofta da vardır. Topçu ve Aliya devlet yönetiminde yöneticilerin hizmet, hürmet, merhamet, adalet ve sorumluluk duygusuyla hareket etmesi gerektiğini söyler. Devlet yöneticileri, sorumluluklarını Allah'tan alır ve Allah'a karşı mesuldürler.²⁹⁰ Aliya'nın ve Topçu'nun düşüncesine göre, İslam devletini İslami olmayan hiçbir zümre yönetemez.²⁹¹

Aliya ve Topçu İslam devletinin demokrasiyle yönetimi ve laiklik konularında farklı düşünse de devletin, mutlaka dindar bir kesim tarafından, ırkçı bir tutum içinde olmadan Allah'tan aldığı sorumlulukla adaletli bir şekilde yönetilmesinin önemini vurgulamışlardır.

3.6. DİN EĞİTİMİ VE DİNDARLIK DÜŞÜNCESİ

İslam toplumunun temel dayanağı din olduğuna göre eğitim öğretim de onun var olma durumudur. Bu ilk olarak aile ve daha sonra da okullar marifetiyle verilecek olan ahlaki ve dini eğitimidir. İslam'ın yeryüzüne hâkimiyet kurmaya başladığı günden itibaren İslam dünyasının tüm coğrafyasında din eğitim önemini her zaman korumuştur.

Aliya din eğitimi anlayışını, salt bir kuramdan oluşmayan, materyalizm karşıtlığında bilim ve teknikte ilerlemeyi de önemseyerek Kur'an ve İslam ahlakı merkezli, uygulamaya dönük uzantıları da olan dinamik bir anlayıştır. Onun eğitim tasavvurunda irade sahibi insanı yetiştirebilmek, sadece entelektüel eğitim değil, fen ve teknoloji eğitimi de vardır. Uygarlık, İslam kültürü, eğitim öğretim, tefekkür, insanın doğası, okuma ve anlama ve yanlış eğitim (yabancılaşma) onun eğitim anlayışında öne çıkan başlıca kavramlardır. Aliya'nın eğitim anlayışı, insan ve uygarlık ekseninde şekillenir. Onun anlayışında eğitim sadece gündelik meselelere indirgenemez. İnsanlığın derinleşen kültür ve uygarlık meseleleri üzerinde durup düşünmek, çözüm önerilerinde bulunmak, taklitçi, içi boş bir eğitim yerine, gerçek aydın tipini yetiştirmek onun en mühim mesuliyetidir. Onun eğitim anlayışı faziletli bir diriliş söylemi üzerinde hayat bulmaya çalışan bir anlayıştır.²⁹²

²⁹⁰ Emer, *a.g.e.*, s. 316-318.

²⁹¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, s. 47-49.

²⁹² Vefa Taşdelen, "İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, 2016, s.401-402.

Aliya, İslam toplumunun içine düştüğü bayağılık durumdan kurtulabilmesi için hızlı bir şekilde eğitime yönelmesi gerektiğini savunur. Ona göre, İslam toplumu var olan sermayesini bir an önce eğitime yatırması gerekir. İslam toplumunun sorunları nicelik ve nitelik bakımından değerlendirildiğinde eğitimin nitelik ve niceliğinin artırılması da şarttır.²⁹³ Yanlış eğitim, Aliya düşüncesinde İslam toplumunun geri kalma nedenlerinden birisidir. Salt itaatçiliğin canlı olan varlıkları bile ölü hale getirdiğini, yanlış inanışlara neden olduğunu savunur. İtaatçilik, insanı gerçeklerden kaçan ve özgüveni eksik olan bireyler haline dönüştürür. Eğitim her şeyden önce insanları özgürleştirir. İslam ülkeleri, halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, İslam ahlakının anlayışına uygun gelişmiş bir eğitim sistemine sahip değildir. Genel olarak eğitim ihmal edilerek bu iş yabancı ortaklara ve yerli işbirlikçilerine bırakılmıştır. Bu da İslam toplumunda yabancı hayranlığı doğurmuştur. Okul müfredatının da eleştirel düşünmeyi ortaya koyan yeni bir anlayışla yapılandırılarak karmaşıklıktan kurtarılması gerektiğini söyler. Gençliğe tevazu ve itaat anlayışından çok şeref ve haysiyet, cesaret ve adalet hakkında eğitimler verilmelidir. Çünkü Aliya düşüncesine göre, İslam'ın inkılâbını cesur ve isyankâr (itirazcı) ruhlar gerçekleştirecektir.²⁹⁴

Aliya'nın fikir dünyasında eğitim, teknolojik ve klasik eğitim olarak iki zümredir. Modern eğitim, bilimi ve entelektüelliği ön planda tutarak maneviyatı öterler. Modern eğitim, insanın ahlaki yönünü dikkate almaz, insanı sadece bir beşer olarak görür. Amacı teknik ilerlemeyi sağlayan modern eğitimde çocuklara okuma yazma, hesaplama, fizik, kimya matematik, biyoloji, sosyoloji ve siyaset öğretilir. Klasik eğitimde ise sadece insanın zihinsel ve bedensel eğitimi önemszenmez. Bunlarla birlikte ahlaki gelişim ve terbiyede önemszenir. Modern eğitim de teknik olarak başka toplumlara üstünlük sağlama anlayışı yoğun bir mücadeleye sahne olmaktadır. Savaşların teknik altyapısının önemsendiği bir dünyada modern eğitim her zaman klasik eğitimin bir adım önünde kalacaktır.²⁹⁵

Topçu din eğitiminin istismar edildiğini ifade ederek eleştirmektedir. Ona göre din eğitimi de genellikle ehliyetsiz kişilerin elinde durmaktadır. Üstelik bazıları dini kendilerine dünyevi amaçlar için kullanmaktadır.²⁹⁶ Hakiki bir din eğitiminin ancak

²⁹³ *A.g.e.*, 58-59.

²⁹⁴ İsmail Aydoğan, *a.g.e.*, s.414-415.

²⁹⁵ Karaarslan, "Medeniyet Tartışmalarına Anti Ütopycı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği", *a.g.e.*, s.30.

²⁹⁶ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s.155.

devlet eliyle verilebileceğini söyleyen Topçu devlet dinini savunmaktadır. Ancak kişilerin veya siyasetin amacına hizmet etmek için açılan dini eğitim veren kurumların dine faydasının olmayacağını da ifade etmektedir.²⁹⁷

Topçu 17. yüzyıldan sonra ulemayı rüsum ve beşik uleması gibi sıfatlara sahip olan medreseleri oldukça ciddi şekilde eleştirmektedir. Tüm bunlar İslam dünyasının ilim kanadını sekteye uğratmıştır. Bunun altında yatan neden, dönemin âlimlerinin hükümdara yaranma amacıyla ilim ve şeriatı kullanmasıdır. Böylece medreseler özgürlüğünü bir kenara bırakıp devletin eline geçmiştir. Medreseler bütün özelliğini kaybetmiştir. Ancak Topçu bu görüşlerinin yanında medreselerin kapatılmasıyla ilmin de bittiğini ifade etmiştir. Topçu'nun medreseler ve dini devlet eliyle öğretme konularında farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir.²⁹⁸ Topçu, yeni açılan bazı din okullarını da maddeci oldukları düşüncesiyle eleştirmektedir. Bu okulların cennette bile maddi hazların olduğu noktalara odaklandığını tespit etmiştir.²⁹⁹

Topçu, milli ve dini bir eğitimin olması savunmuş ve ülkemizdeki pragmatist eğitim felsefesini eleştirmiştir. Ona göre din eğitimi; psikolojik, felsefi ve iman esaslarını birleştiren bir sistem içerisinde verilmelidir. Topçu, içinde bulunduğu asrın bilim çağı olduğunu ifade ederken acilen uzman yetiştirecek programların açılması gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitimin amacının niceliğe odaklanmak ve diploma dağıtmak olmadığı görüşüne sahip olan Topçu, kalite ve niteliğin önemine vurgu yapmıştır.³⁰⁰ Topçu'ya göre yeni toplum ve ahlak düzeninin merkezinde okul ve eğitim yer almalıdır. Böylece disiplin ve manaya yükseliş gibi konuları da içine alan ahlak eğitimi, ilahi ve ruhani kokuyu da ruhlara dağıtır.³⁰¹

Eğitimin çökmesiyle milletin de çökeceğini dile getiren Topçu, eğitimin mutlak surette milli olması gerektiğini ifade etmektedir. Yabancı okulların memlekete medeniyet getirmeyeceğini aksine yaydığı kültürle milli şahsiyete derin yaralar açacağını düşünmektedir.³⁰²

İlköğretim döneminde verilen eğitimin amacı kalbi terbiye etmektir. Çocuklara tarihi ve ataları öğretilmeli ve büyüklükleri anlatılmalıdır. Buradan hareketle ibadet ve

²⁹⁷ Gündüz, "Muhafazakâr-Modernist Bir Cumhuriyet Aydını: N. Topçu'nun Eğitim Görüşleri", *a.g.e.*, s.67.

²⁹⁸ *A.g.e.*, s.74

²⁹⁹ Topçu, *Büyük Fetih*, s.28.

³⁰⁰ *A.g.e.*, s.92.

³⁰¹ *A.g.e.*, s.56.

³⁰² *A.g.e.*, s.47.

hürmet bilinci çocuklara kazandırılmalıdır. Bu dönemdeki çocukları bilgi yığını ile baş başa bırakmak faydadan çok zarar getirecektir.³⁰³ Ortaöğretim dönemindeki eğitimin amacı ise akli terbiye etmektir. Genel kültür derslerine ağırlık verilmeli, bu öğrencilerin ana dilini hakkıyla bilmesi sağlanmalıdır. Topçu, ortaöğretim döneminde ders veren hocaların disiplinler arası bilgiye sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Edebiyat hocasının estetik, tarih hocasının din konularında bilgi sahibi olmasının önemine değinmiştir.³⁰⁴ Topçu, üniversitede verilen eğitime sıkça değinmekte ve eleştiri yapmaktadır. Üniversitelerin şahsi çıkarları doğrultusunda koşan ve kendi alanında bile uzman olamayan kişilerin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu yapının tamamen ortadan kaldırılıp yenisi yapılması gerekmektedir. Aksi halde üniversitede verilen eğitimin faydası olmayacaktır.³⁰⁵ Yabancı okullarda okumak isteyenlerin yurt dışında okumalarını tavsiye eden Topçu, bu durumun milli eğitime zarar verdiğini dile getirmektedir. Özel okulları da eleştiren Topçu, bu kurumları eğitim yuvasından ziyade birer ticarethane olarak değerlendirmiştir. Para kazanma amacıyla olan bu açgözlü kurumlar Topçu'ya göre acilen devletin eline geçmelidir.³⁰⁶ Topçu, Allah ve ruh konularının ders kitaplarından çıkartılmasını eleştirmiştir. Topçu'ya göre, mekteplerde derslerin ezbercilik ve mitolojik anlatılarla yapıldığını söyleyerek bu yöntemden derhal vazgeçilmeli.

Her iki düşünür de sorgulayıcı, eleştirel bakışı önemseyen bir yöntemin mutlaka getirilmesinden yanadır. Teslimiyetçi bir tebaanın yetiştirilmesine karşıdırlar. Düşünürlerimiz ayrıca kız çocukların okutulmasına da ayrı bir önem vermektedirler. Eğitimin sadece okullarda değil tüm hayat alanında da verilmesi gerektiğini savunan düşünürler, eğitimin devlet kontrolünde ve bir program dâhilinde yapılması gerektiğini savunur. Ön kabulcü bir eğitim anlayışına da karşıdırlar. Yabancılaşma ve Batı hayranlığı sorunu iki düşünür tarafından da ele alınmış, materyalist düşünce ekseninde verilen eğitimin karşısında durmuşlardır. Milli ve manevi değerleri anlatan konuların, felsefenin ve ahlak derslerinin müfredatta yer almasından yanadırlar. Devlet yöneticilerine şirin görünmek maksadıyla veya bir menfaat elde etmek amacıyla eğitimi çıkarına kullanan kişi ve zümrelerin din eğitimi kurumlarında el çektirilmesi

³⁰³ A.g.e, s.111.

³⁰⁴ A.g.e, s.124.

³⁰⁵ A.g.e, s.145.

³⁰⁶ A.g.e, s.55.

gerektiğini de savunurlar. Çünkü bu yanlış tutum İslam'ın geri kalma nedenlerinden birisidir. Aliya'da büyük insan, Topçu'da ise ihyacılar olarak diye tabir edilen bir sınıf din eğitimini verebilecek bir zümredir.

Dini davranışı ibadetlerle sınırlamayan Topçu, “*Dindar gibi davranmanın, ayağı toprağın üstüneyken gözlerini Allah'a kaldırıp O'ndan ilham ve işaret istemek*” olduğunu savunur. Dindar olarak yaşamının ruhbanlar gibi toplumun dışında bir hayat sürme şeklinde algılanamayacağını da altını çizer. “Dindar bir kişilik nasıl olmalı?” diye bir soru yönelttiğimizde sanırım onun cevabı :“*Dindar olarak yaşamak demek, cemiyetten kopmadan Allah'ın verdiği mesuliyetleri de yerine getirerek toplumun hizmetinde bulunmaktır.*” şeklinde olacaktır. Topçu, şekilci dindarlığa eleştiri yaparken samimi dindarlığın da zafere ulaşacağını söyler. Aliya ise büyük insan meselesinde kazananların gerçek dindar olacağını savunur. Her iki düşünüründe dindar insandan beklentisi; ahlak, adalet, sorumluluk, hürmet, saygı ve hizmet ruhuyla toplumu ihyaya çalışmaktır. İslam'da ruhban sınıfının olamayacağı fikrinde birleşen düşünürlerimiz, şeyh ve hocaların dogmatik tutumlarına da karşı çıkarlar. Şekilci dindarlığın topluma zarar verdiği düşüncesinde de hem fikirlidir.

3.7. DİN, KÜLTÜR, SANAT VE MEDENİYET TASAVVURU

Din düşünce tarihi boyunca insanların hakikat arayışına cevap veren disiplinli kurumdur. Dinin yaşam alanının toplum olduğu bir gerçektir. Dini inanış, insanın benliğini kapsadıktan sonra ruhi bir aktivite halinde sosyal hayata aksetmiştir.

Günümüzde insanoğlu iki farklı dünyada yaşamaktadır: Madde dünyası ve ruh dünyası. Madde dünyasında yaşayan insanların doymak bilmeyen nefisleri ve kindarlık gibi olumsuz duyguları vardır. Ruhun dünyasında yaşayanlara gelince bu insanlar Allah'a ulaşmak için yollar arayan ve sınırlarını aşmaya çalışan kişilerdir. Ancak herkes bu iki dünyanın içerisinde yaşamakta ve yaşamın dramı da bu durumda oluşmaktadır.³⁰⁷

Materyalist ve pozitivistlerin, din anlayışlarını, duyuların ve bedenini dini olarak ifade etmesi Topçu ve Aliya tarafından eleştirilmiştir. Bilakis dini yaşam insan ruhuna işleyen aksiyoner bir harekettir. İnsan inandığı değerleri toplumda ifade etmek ister. Bunu da kültür, sanat ve edebiyat aracılığıyla gerçekleştirebilecektir.

³⁰⁷ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, s.19.

Medeniyet ve Kültür bağlamında şehir ve köy yaşantısını değerlendiren Aliya'ya göre şehir medeniyetin köy ise kültürün ürünüdür. Şehirlerdeki teknolojik gelişmenin hızlı olması nedeniyle şehirler daha da büyür. Bu nedenle doğayla fazla ilgilenme imkânı bulamaz. Tabiatla, doğayla daha fazla ilgilenme imkânı bulan köylü kesim kutsallığa ve maneviyata daha yatkındır. Dindarlık bu bakımdan şehirlerde köylere nazaran daha azdır.³⁰⁸ Aliya, burada aslında ütopya ve dram arasında dramı ihmal etmeyen bir yaklaşımı temele alır. Onun gerçekçi gözlemlerini medeniyetin yüceltilme çabaları karşısında ciddi bir kültür savunuculuğuna soyunması şeklinde de değerlendirebiliriz. Ona göre, kontrol edemediğimiz güç bizi hamasete dönüştürebilmektedir.

Aliya, Medeniyete dair görüşlerini Doğu Batı Arasında İslam adlı eserin Kültür ve Uygarlık başlıklı bölümünde ele almıştır. İslam Deklarasyonu ve Özgürlüğe Kaçışım isimli eserlerinde de medeniyet konusuna değinmiştir. Kültür ve medeniyeti hayat düalizminin iki ucuna yerleştiren Aliya, kültürü din sanat ahlak ve felsefenin devamı olarak görmektedir. Kültür insan olma, uygarlık ise üretme marifetine sahiptir. Kültür yaratma, uygarlık ise durmadan dünyayı değiştirme arzusu taşır. Medeniyete manevi bir anlam yüklemeyen Aliya medeniyeti teknolojik gelişmenin devamı olarak görür. İnsan kültürün koruyucusudur. Kültürün maksadı insanı terbiye etmektir. Kültürün bir sonraki kuşaklara aktarılması da insan sayesinde olur. İnsan ürettiği her şeyde kültürün izlerini taşır. Bu nedenle sanat, ahlak, felsefe ve inanç kültüre aittir. Medeniyet insanı eğitir, kültür ise aydınlatır. Kültür insanı kutsal ile ilişkilendirerek tefekkür etmeyi sağlar.³⁰⁹

Aliya'nın düşüncesinde öğrenmenin gayesi tabiata dönüktür. Tefekkür ise zekânın bir fonksiyonu değildir ve tabiatüstüdür. Bir şey üretmek isteyen kişi onu düşünür; gözden geçirir, tasarlar, karşılaştırır ve üretir. Bu meditasyonun bir fonksiyonu değildir. Meditasyon ise insanın iç dünyasına yolculuktur. Meditasyon yapan, inzivaya çekilen kişiler şair, filozof ve sanatçılardır. Bilimsel bilgiye gerek duymaksızın hakikati arayabilen insanlardır.³¹⁰ Filozof, kitle kültürünün uygarlığın bir ürünü

³⁰⁸ Karaarslan, "Medeniyet Tartışmalarına Anti Ütopyacı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği", *a.g.e.*, s.31.

³⁰⁹ M. Yahya Coşkun, "Aliya İzzetbegoviç'in Kültür ve Medeniyeti", *Hece Dergisi*, Sayı:229, Ankara, 2016, s.466-467.

³¹⁰ Karaarslan, "Medeniyet Tartışmalarına Anti Ütopyacı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği", *a.g.e.*, s.28-29.

olduğunu savunur. Bu nedenle insanın kültür ile kitle tasavvurunun da medeniyetle daha ilgili olduğu görüşündedir.

Aliya medeniyetçi değildir. İslam medeniyetini yeniden kurma tarafında durmaz. Medeniyet inşa etmek yerine İslam Nizamı fikrini zorunlu kılar. Batı karşıtlığının yanında emek-üretim gibi iktisadi ilkelere bağlı olarak bir antikapitalisttir. Batı medeniyetine ve modern teknoloji konusunda hayli eleştirileri vardır. Aliya, Türkiye’de 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan İslamcılık hareketinin farklı oluşumlarının bir kesişim noktasında yer alır. Topçu gibi teknoloji karşıtı ve Necip Fazıl gibi bir medeniyetçi değil, İslam nizamcısıdır. Bu manada Milli Görüş fikrinde de ciddi anlamda etkilenmiştir. Bu dönemde Türkiye’de Milli Görüşün yükselen söylemleriyle, Aliya’nın Deklarasyonu’nda belirgin benzerlikler mevcuttur. Sanayileşme ve kalkınmayı sadece dua ile değil, çalışma ve bilimle düzenleme fikri her iki düşüncenin de temelinde yer alır.³¹¹

Nurettin Topçu, yaşadığı çağın modern bilim ve tekniğine karşı ciddi eleştiriler yöneltmek çağının sorunlarıyla varoluşsal bir bakış açısıyla ilgilenmiştir. Ona göre asıl amacı insana hizmet etmek ve mutluluğuna katkı sağlamak olan bilim ve teknik araçsal işlevini kaybederek insanlığın peşinden koştuğu bir amaç haline gelmiştir. Topçu, ruh ve kültür kavramlarını işlevselleştirerek isyan ahlaki ilkeleriyle medeniyet ve tekniğin karşısına çıkmıştır. İdealist bir filozof olan düşünür, insanın gerçeklerinin bilim ve tekniğe kurban edilemeyeceğini savunur. Farklı kültürlerden alınan teknoloji beraberinde birtakım yaşantıları da getirir. Topçu, ahlaki değerlerden yoksun sadece üretim ve tüketimi amaç edinen sömürgeci teknolojiye karşıdır. Onun bu tavrı bilim ve teknoloji karşıtlığı anlamına gelmez. Ona göre kalkınma maddi ve manevi olarak gerçekleştirilmelidir.³¹²

Nurettin Topçu İslam’ın bir Müslüman’dan beklediği ilahi iradeyi düşüncesinin temelinde yerleştirerek çağın sorunlarına çözüm yolu önermiştir. O bu önerisini irade metafiziğiyle gerçekleştirmiştir. Medeniyetlerin varoluşunda ruh ve kurucu irade önemli etkenlerdir. Topçu’ya göre dikte edilmiş kültürler yaratıcı ruh ve kurucu iradede

³¹¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 124-125.

³¹² Mustafa Eren, “Nurettin Topçu’nun İdeoloji Olarak Bilim Eleştirisi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, Ankara, 2018, s.44-45.

yoksundur. Empoze edilmiş kültürler toplumda medeniyet fikrine ulaşamaz. Yalnızca taklitçilikle uğraşırlar.³¹³

Topçu geleneğin geçmişte takılı kalma, ona körü körüne inanma ve kısır bir döngüden ibaret olma anlamına gelmediğini savunur. Bilakis gelenek, gönül ve mantık süzgecinden geçmiş olan bir tecrübedir. Geleneğe karşı olmak ve sırt çevirmek, değerlerden uzaklaşmak ve soysuzlaşmak ile eşdeğerdir. Bu durum ise hastalıklı şahsiyetlerde görülmektedir.³¹⁴

3.8. İSLAM'IN BUGÜNKÜ SORUNLARI VE REFORM

Müslümanlar bin yıl hâkimiyet kurduğu üç kıtada birçok medeniyetle karşılaşmıştır. Müslümanların topyekûn reddedici veya kabul edici bir anlayışını eleştiren Aliya, İslam'ın tabiata olan bakış açısının göz ardı edildiğini ifade eder. İslam dünyası esasında İslami olan deney ve gözlem gücüne sırt çevirerek teknolojiye gelişmelerin gerisinde kalmış, ya temelden kabulcü ya da reddedici bir yöntem uygulayarak derin çıkmazlar içine sürüklenmiştir. Manevi ve ahlaki gelişimleri tamamlayamayan birçok talebe Avrupa'ya eğitim maksadıyla gönderilmiş ancak Batı'nın kültüründen başka bir şey elde edememişlerdir. Aliya İslam coğrafyasının 12. yüzyılda Moğol istilasıyla demografik yapısının değiştiğini, birçok kültür merkezinin yakılıp yıkıldığını ve toparlanamayacak derecede zarar gördüğünü ifade eder. İslam'ın geri kalma nedenlerinden birinin de Batı'nın düşüncesindeki İslam'ın teolojik boyutta kaldığı, dünyayı değiştirme ve dönüştürme gücünün bulunmadığı algısının devam etmesidir. Düşünürümüz, bu durumu ciddi olarak tenkit etmektedir. O, İslam'ın sadece ibadet ve dua boyutunda kalmadığını söyler. İslam, hayatı bilimsel çalışmalarla tanzim etmeye çalışan, dünya tasavvurunda ibadethane ve fabrikanın bir arada olması gerektiğine inanan hayat düsturudur.³¹⁵

Müslümanların dünyanın her yerinde fakir ve miskin olduğunu ifade eden Aliya, İslam toplumunun ne muhafazakâr ne de modernist olduğunu söyler. Müslüman kişi, *“Söz ve söylem birlikteliği içinde dünyayı değiştirmelidir. Aksi takdirde kendi*

³¹³ Yusuf Kaplan, “İnsana Ne Olduğunu Hatırlatan Bir Düşünür Olarak Nurettin Topçu: İrade Metafiziği” *Hece Dergisi*, Sayı: 109, Ankara, 2006, s.63.

³¹⁴ Somuncu, *a.g.e.*, s.220.

³¹⁵ Dal, *a.g.e.*, s. 83-84.

değişecektir” der. Aliya “*hedef vasıtayı mübah”* kılar diyerek pragmatizmden uzak bir metodu öne çeker. Onun ahlak devrimi, cihat ve devrimci bakışı bu sürece eşlik eder.³¹⁶

İslam’ın meseleleriyle ilgili olarak durum tespiti yapan Aliya İslami bir düzenin şekillenmesinde gerekli olan parametreleri de ortaya koymuştur. Onun ortaya koyduğu bu parametreler insan toplum ilişkisi, adalet, eşitlik, Müslümanların kardeşliği ve birliği, zekât, özel mülkiyet, cumhuriyetçilik, özgürlük, eğitim öğretim, kadın ve aile, gibi çok yönlü ilişkiler ağıdır. İnsan toplum ilişkileri bağlamında maddiyatın yalnız başına bir çıkış yolu olamayacağını ifade eder. Ortaya konulan bu parametrelerin, Kur’ân ve sünnet çizgisinde dinamik olarak toplum hayatında varlığının devam ettirilmesi gerekmektedir.³¹⁷

Ülkemizin başta gelen probleminin medeniyet meselesi olduğunu düşünen Topçu Anadoluçuluk adıyla kavramsallaştırdığı hareketin bu medeniyeti ihya edeceğini savunmaktadır. Medeniyetin dünden bugüne kolayca oluşturulabileceğini düşünen Topçu, medeniyetin teknoloji gibi gelişen bir yönünün olduğunu vurgular. İslam medeniyeti ile alakalı kavramları oluştururken İslam ahlakı ve faziletinden, tasavvuftan sıkça bahsetmektedir. Ayrıca İbn-i Haldun’un ‘Organizmacı’ anlayışından ilham alarak doğmuş, gelişmiş, ölmüş gibi ifadelerle de medeniyet tasavvurunda rastlanmaktadır. Topçu’nun savunduğu kültür temelli gelenekçi ve muhafazakâr Anadoluçuluk, Sezai Karakoç’un medeniyet tasavvuruna göre daha sınırlıdır.³¹⁸

Nurettin Topçu’nun *Yarınki Türkiye*’si onun ütopyasıdır. *Yarınki Türkiye*’yi inşa ederken yaşanan sorunları da sıralamıştır. Kanunlarımızın yabancı menşei olmasından, çalışma aşkının yaşanmamasından, ibadetlerimizin kişiye mutluluk getirmediğinden, millet fikrinin yeteri kadar oluşmadığından, yaşanan dinin insanlara hakikat ve insan sevgisi veremediğinden, batı taklitçiliğinden, çağın nesline yanlış eğitim verildiğinden ve daha birçok neden den dolayı yarının Türkiye’sini birçok sorun beklemektedir. Nurettin Topçu ülkenin kurtuluş mücadelesini ruh cephesinde henüz vermediğini söyler. Cemiyetçi olan Topçu cemiyet içinde bireyin özgürlüğünü ön planda tutar. Müslümanların felsefesinin olmamasından da yakınan Topçu, felsefenin niçin önemli olduğunu da anlatmıştır. Millet kavramını kendi ekseninde oluşturduktan sonra

³¹⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 126.

³¹⁷ *A.g.e.*, s. 87.

³¹⁸ Muhittin Bilge, “Nurettin Topçu’nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı” *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.241.

milliyetçilik fikrini Turancılık 'tan ayrılan durumlarını da belirtmek suretiyle belli bir forma büründürmüştür. Yarının neslinin sahip olması gereken meziyetleri de sıralayan Topçu, din eğitimi eğitiminin, din eğitimi kurumlarının yanlışlarını cesaretle bir şekilde ortaya koymuştur. Kimlerin marifetiyle nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiğini de açıklamıştır.³¹⁹

Toplumların yönetilmesi ve yönlendirilmesi hususunda din olgusunun ciddi etkisi olduğu bir gerçektir. İslam dünyasının büyük bir kesiminde zaman zaman toplumu yeniden ihya etmek maksadıyla kurtarıcı geleceği inancı hâkimdir. Cemiyetin gündeminden düşmeyen Mehdilik kavramı Aliya İzzetbegoviç tarafından reddedilmektedir. Bir kurtarıcı beklemek anlamsızdır. Müslümanların içine düştüğü buhrandan kendilerini kurtaracak bir mehdinin geleceği düşüncesini, sadece zaman kaybı olarak nitelemektedir.³²⁰ Topçu, bu hususta net bir görüş ifade etmese de hurafe ve batıl inanışlar gibi gerçekliği kesin olmayan anlayışların da İslam toplumunu zayıflatarak geri bıraktığını savunur. Her ikisi de mücadele ruhunu ve çalışma azmini önemser.

Gençliğin günümüzde yanlış eğitildiğinden bahseden Aliya, gençliğin fazla uysal, nezaket ve itaat kültüründe yetiştirildiğini söyleyerek böyle bir eğitim anlayışından vazgeçilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca İslam'ın kadına verdiği esas rolün annelik görevi olduğunu, çalışan kadının işin zorluğu altında ezildiğini ve annelik görevini yerine getiremediğini belirtir. Kız çocuklarının eğitimi her iki düşünür tarafından önemsenmektedir. Aliya ve Topçu, İslam dinini terörizmle özdeşleştirenlere karşı çıkararak İslam'ın terörizmi reddettiğini söyler. Düşünürlerimiz, İslam'ın ihyasını gerçekleştirmek için gördükleri eksikleri net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Her iki filozofun ortaya koyduğu sorunlara baktığımızda var olan meselelerin benzer sorunlar olduğu görebiliyoruz. Düşünürler bu meselelerin, ahlaki tutum ve mesuliyet çerçevesinde, İslam'ın adalet ve özgürlük anlayışına bağlı kalan hareket ehli insanlar marifetiyle, hakiki bir din eğitimi verilmek suretiyle çözülebileceği görüşündedirler.

Cumhuriyet dönemi muhalif aydınların neredeyse tamamı, İslam toplumunun gidişatından memnun olmazken çare olarak da idealist gençliğin yetiştirilmesini öngörmüşlerdir. Bu gençlik Mehmet Akif'te *Asım'ın Nesli*, Necip Fazıl'da *Büyük Doğu*

³¹⁹ Erol Battal, "Bir Ütopya ve Tasarım Olarak Yarınki Türkiye" *Hece Dergisi*, Sayı 109, Ankara, 2006, s.119-126.

³²⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 88.

Gençliği, Sezai Karakoç'ta *Diriliş Nesli* ve Topçu'da da *Hareket Eri* olarak kendini göstermektedir.³²¹ Nurettin Topçu ve Aliya İzzetbegoviç yaşadığı dönemlerin sancılarını ruhlarında hissetmiş, meselelere sistematik çözümler sunmuştur. Bu bakımdan her iki filozofta yaşadığı çağın ihyacılarıdır.

Aliya ve Topçu'nun felsefe, din, din anlayışı, dinin ve İslam'ın sorunları konu alanına yönelik fikir ve düşüncelerini mukayese etmeye çalıştığımız bu bölümden de anlaşılacağı üzere İslam'ın sorunlarına düşünürlerimiz hassasiyetle yaklaşmış, problemlerin halledilmesi adına sistematik çözüm önerileri getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında felsefecilerimizin hemen hemen birçok konuda aynı duyguları paylaştığını görebiliyoruz. Böylece bu düşünürlerimizle ilgili olarak neden akademik çalışmalar yapmamız gerektiğinin önemi de buradan çıkıyor diyebiliriz.

³²¹ Battal, *a.g.e.*, s. 120.

SONUÇ

“Nurettin Topçu ve Aliya İzzetbegoviç’te Din Anlayışı” adlı bu çalışmamızda, Topçu ve Aliya’nın genel olarak din anlayışına ve ilişki kurduğu diğer alanlara değindik. Çalışmamızda düşünürlerimizin din anlayışlarını ayrı bölümlerde izah ettikten sonra tezimizin üçüncü bölümünde de her ikisinin din anlayışlarını mukayese etmeye çalıştık. Her iki düşünürümüzün din anlayışının mukayesesinin yapıldığı bir çalışmaya daha önce rastlanmaması ortaya koymaya çalıştığımız eseri daha da anlamlı kılacağı kanaatindeyiz.

Öte yandan düşünürlerimizin din anlayışından elde ettiğimiz bulgular kısaca şöyledir. Aliya 20.yüzyılda gerçekleşen savaflara tanık olmuş bir liderdir. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra ortaya çıkan ideolojik gruplaşmalara Müslümanların dâhil olmaması gerektiğini savunarak, bu cepheleşmeyi Müslümanları içine dâhil etmeyen bir yapılanma olarak nitelendirmiştir. O, kendi deyimiyle “her iki kutbun ideal dengesinin İslam olduğu” tezini savunmuştur. Bundan dolayı Aliya, fikirlerini İslami bir çerçevede değerlendirmiştir. Düşünürümüz, özgürlük, adalet, ahlak, siyaset, ekonomi, kültür ve medeniyet gibi toplumsal yapılanmayı güçlendiren kavramlara kendine özgü bir yorum getirerek bu kavramları İslami bir çerçevede şekillendirmiştir. Aliya, özellikle Bosna savaşındaki mücadelesinden sonra düşüncelerini ve fikirlerini evrensel boyuta taşıyan önemli bir İslam mütefekkiridir.

Tutucu ve modernistlere karşı yenilikçilik fikri ile ‘üçüncü yol’ fikrini ortaya koyan Aliya’ya göre üç dünya görüşü vardır: Din, materyalizm ve İslam. Bu görüşlerden birincisi Avrupa’nın “*religion*” kelimesine yüklediği anlamıyla “*saf din*” ve “*maneviyat*” tır. Aliya, saf dinin kişinin sadece ruh yapısına baktığını söyleyerek bu görüşü kabul etmemiştir. O, materyalizmin görüşü olan, insan yalnız maddeden ibarettir fikrini de reddeder. Ona göre, insanın hem ruh hem de bedenden müteşekkil olduğunu söyleyen ruhçu Hristiyan dünyası ve materyalist Yahudi dünyası insan gerçeğini anlayamamıştır. Bu bağlamda Aliya, maddi ve ruhi yapımızın birbirinden ayrılmaz iki özelliğimiz olduğunu söyler. Aliya insanın varlığının hakikatini “*İslam, ruh ve maddenin bir arada varoluşu*” şeklinde değerlendirmektedir.

Öte yandan Aliya, kültür ve medeniyet anlayışını ortaya koyarken kültür ve medeniyeti bir dualizme tabi tutar. Her ikisini de dram ve ütopya ikileminde değerlendirir. Özellikle köy yaşamının şehir hayatına göre insanı daha dindar kıldığına vurgu yapar ve köy yaşamının kültürün bir parçası olduğunu ifade eder. Ayrıca kadının toplumdaki konumunun da düzeltilmesi gerektiğine inanan Aliya “annelik” kavramının yeteri kadar anlaşılmadığı kanaatindedir. Aliya İslam’ın evrensel ilkelerinden beslenmeyen laiklik ve milliyetçilik fikrinin de karşısındadır. Lakin cumhuriyet ve demokrasiyle gerçekleşen yönetim şekillerinin yanında yer almıştır. Din eğitiminin aileden başlayarak verilmesi gerektiğinin önemini vurgulayan Aliya gençliğin mutlaka İslam’ın mayasıyla eğitilmesi gerektiği görüşündedir.

Aliya; İslam Birliği, mülkiyet, zekât, özgürlük, çalışma hayatı, aile ve cumhuriyetçilik gibi çok yönlü ilişkiler bağlamında yeni bir İslam nizamının oluşturulması gerektiği görüşünü ileri sürer. Yeni bir İslam nizamı oluştururken çıkarların bir kenara atılması, sadece Allah’ın ve İslam’ın kurallarının işlevsel olması gerektiğini söyler.

Aliya’ya göre Ahlak, evrenseldir ve insanın iç yasasıdır. İnsanın faziletli olabilmesinin temel şartı da budur. Ahlaklı davranışlar özgür iradeye bağlı bir hareket olduğu için metafiziktir. Yani Allah’ın zorunlu şartını gerektirir. Allah’ın yokluğunda insanın bir değeri yoktur. İnsanın Allah ile var olmadığı bir ortamda sorumluluğunda olmayacağını iddia eder. Öte yandan Aliya’ya göre insanın, eylemlerini ahlak ve özgürlük bağlamında ödev şuuruyla yerine getirmesi gerekir.

Çağımızın İslam mütefekkirlerinden birisi olan Topçu, İslam toplumun içinde bulunduğu durumu ve buhranlarını çok iyi gözlemleyerek İslam dünyasının içerisinde bulunduğu sorunları tespit etmiştir. Onun tespit ettiği bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ile ilgili felsefi görüşler ortaya atmıştır. Düşüncesini ‘isyan’ ile başlatan Topçu, insanın özgürlüğüne ve iradesine engel olan tüm dış faktörlere karşı isyan edip oradan topluma, toplumdaki da Allah’a kadar bu isyanını devam ettirerek hareketini tekrar bireye çevirmiştir. Topçu’nun bu isyanı süreklilik arz etmektedir. Ona göre insanı insan yapan güç sadece akli yetisi değil, onun aynı zamanda iradesidir. Topçu; insanda, toplumda ve devlette irade kavramlarını da isyan ahlakı ekseninde sistemleştirmiştir. Düşünürümüze göre irade ile başlayan hareket sonsuz varlığa ulaşma arzusunadır. Bu

hareket sadece insani bir hareket olmayıp ruhi bir kuvvetle Allah'a bağlanma hareketidir. Topçu, dini sadece içsel bir yaşantıya bağlı olarak görmektedir.

Topçu, dinin zorunlu inançlardan olduğunu savunur. Ona göre din insanın iradesinden sorumlu kılmaktadır. İnsanın iç dünyası ile ilgili olan din iman ve şuur bilinci ile kişinin hayatında anlam kazanır. O, dinin masal ürünü anlatılar olmadığını savunarak din adamlarını bu konuda eleştirir. Topçu'ya göre millet kavramı din birlikteliği ile ifade edilebilir. Millet, ruhi bir cevherdir. Kökleri eskiye dayanır. Gelenekçilik Topçu için ırka bağlı bir durum değildir. İslam'ın gelenek anlayışı İslamlaşma süreci ile başlar. Topçu sıkı bir gelenekçidir. O, İslam âleminin, batılılaşma hastalığından ve maddi hayata önem veren sahte din adamlarının elinden kurtarılması gerektiğini savunur. Bunun yanı sıra İslam ülkelerindeki okullarda din eğitimi yeniden gözden geçirilmeli ve yeni programlar hazırlanmalıdır. Ayrıca din eğitimi devlet eliyle tek bir program dâhilinde yürütülmelidir. Topçu'ya göre öğretimde usta çırak ilişkisi önemlidir. Metotlu düşünmenin de okullarda verilebileceğini vurgulayan Topçu böyle bir düşünme şeklinin ilim ve felsefeye önemli derecede katkı sağlayacağı kanaatindedir. Muallimin taşıması gerekli olan kriterleri de sıralayan Topçu, din eğitiminin sahte din adamları sınıfının elinden kurtarılması gerektiğini ileri sürer. Temsili demokrasinin karşısında olan Topçu, böyle bir yönetim şeklinin halkın tam iradesini sağlayamadığını düşünür. Ona göre Laiklik bir devlet şekli ve din değildir. Ancak Topçu laikliğin karşısında değildir. Topçu başında dindar insanların olduğu milli bir devlet anlayışı önemsemektedir. Şekilci ibadete de karşı olan Topçu şekilci ibadetin insana ruh yorgunluğu getireceğini dile getirir.

Topçu'nun mistisizm düşüncesinde sezgi ve tecrübe etme ön plandadır. İnsan aradığı şeyi bazen dışa dönük, bazen de içsel bir arayışla bulabilir. Topçu, hurafe ve uydurmalarından korunma endişesi ile saf bir İslam anlayışı geliştirmek yerine insan düşüncesini bina eden modernize olunmuş bir İslam fikrini tercih etmiştir. Düşünce temeline metafizik ve tasavvufu koyarak kendi tabiriyle "*din tacirlerini*" eleştirmiştir.

Öte yandan Aliya mistisizme soğuk bakarken, Topçu tam bir mistiktir. Vahdet-i Vücûd'u bizzat yaşamaktadır. Her ikisinin bu duruşu örneğin uygarlık-kültür, bilim-teknoloji- sanat anlayışında Aliya bir denge isterken Topçu'nun penceresinde ruhsal, ideal ve dini olanın tarafı daha ağır basacaktır. Topçu, kendine has metafiziğe sahipken,

Aliya, kendi değerlerini önemseyen ve bina etmeye çalışan bir entelektüeldir. Topçu, hareketli bir hayat alanı ve sezgiyi önemsemiştir. Onun mistisizm düşüncesi, sezgi ve tecrübe etme şeklinde gerçekleşmiştir. Mistik iman ve tasavvuf öğretisi dinin en önemli unsurudur. Mistisizm ve hareket düşüncesi Topçu'ya nazaran Aliya'nın felsefi temelinde pek fazla yer almamaktadır.

Aliya, ruhçu (maneviyatçı) ve maddeci yaklaşımlardan hareketle insanın varoluşuyla ilgili düşüncelerini açıklamıştır. İnsanın varoluşuyla ilgili ilmi ve dini görüşleri değerlendirerek bir hakikate varmaya çalışmıştır. Tabiatçı bilim ve felsefe doktrinlerinin insanın yalnızca biyolojik bir gerçeklikten oluştuğu görüşünü eleştirmiştir. Aliya insanın, bir karakterinin ve mizacının olduğunu söyleyerek günah işleyebilen, cismani ve irade sahibi bir varlık olduğunu ifade eder. Aliya ve Topçu ruhçu, İslamcı ve idealist duruşlarıyla materyalizmin, baş döndürücü batı hayranlığının önünde adeta bir set gibi durmuşlardır.

Sonuç olarak, İslam dünyası, içerisinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmak için yaptığı çalışmalar taklitten öteye ve batılılaşma anlayışından ileriye geçememiştir. İslam'ın özüne dönme gayretleri ise bir şekilde batı tarafından engellenmektedir. İşte İslam dünyası, fikir ve düşüncelerini incelemeye çalıştığımız Topçu ve Aliya gibi İslam mütefekkirlerinin yol haritalarını takip edebilirse içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulması mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akın, Mahmut Hakkı. Faruk Karaarslan. “Çağdaş İslam Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç.” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Sayı: 48, 2016, ss. 41- 47.
- Akın, Mahmut “Aliya İzzetbegoviç’in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi”, Muhittin Okumuşlar (Ed.), *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Dergisi*, (ss. 221-230), Konya, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016, s. 223.
- Aydoğan, İsmail. “Aliya İzzetbegoviç’in Eğitim Tasavvuru.” *Hece Dergisi*. Sayı: 229,2016, ss. 414-419.
- Aydoğdu, Hüseyin. “Ahlak Filozofu ve Hareket Adamı Olarak Nurettin Topçu” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, 2009, ss. 439-462.
- Ayık, Hasan. “Necip Fazıl’dan Nurettin Topçu’ya Hareket Felsefesi Üzerine Bir Deneme.” *Eski Yeni*, Sayı: 40, 2011, ss. 97-104.
- Battal, Erol. “ Bir Ütopya ve Tasarım Olarak Yarınki Türkiye” *Hece Dergisi*, Sayı 109, 2006, s.119-126.
- Bayraktar, Levent. “Bir Düşünür Bir Ahlakçı” Türk Yurdu. Sayı:280, 2010, ss.52-54.
- Bilge, Muhittin. “Nurettin Topçu’nun Kültür ve Medeniyet Anlayışı” *Hece Dergisi*, Sayı 109, 2006, s.238-242.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Felsefe ve Din”, *Süleyman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, 2013, ss.30-46.
- Ceran, Sinan. “Topçu’da Demokrasi Anlayışı İki Yanlıştan Biri” *Hece Dergisi*, Sayı:109,2006, ss.296-305.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, 8. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*, 5. Baskı, Ankara, Say Yayınları, 2014.
- Cihan, Mustafa. “Nurettin Topçu ve Ahlak Eğitimi.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 56, 2016, ss. 1387-1398.
- Coşkun, M. Yahya. “Aliya İzzetbegoviç’in Kültür ve Medeniyeti”, *Hece Dergisi*, Sayı:229, 2016, s.464-468.
- Çapku, Ahmet. “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Akıl, İnanç ve Sanat İlişkisi.” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14/14, 2018, ss. 45-63.
- Çetin, Erol. “Nurettin Topçu’da Metafizik ve Din Arasındaki İlişki.” Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007.

- Dal Adnan, “Soğuk Savaş Sonrası Bosna – Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç.” Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015.
- Demirci İbrahim, “Aliya İzzetbegoviç’in Hayatında ve Eserlerinde Aile ve Kadın.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss.368-380.
- Demirtaş, Mehmet. *Josiah Royce’un Din Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul, Otorite Kitap Lotus Yayın Grubu, 2016.
- Demirtaş, Mehmet. *Tanrı Âlem İlişkisi*, 2. Baskı, İstanbul, Otorite Kitap Lotus Yayın Grubu, 2016.
- Demirtaş, “Kant’ın ‘İnanca Yer Açmak İçin Bilgiyi İnkâr Ettim’ Sözüünün İman ve Bilgi Açısından Değerlendirilmesi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1,2013,ss.289-303.
- Düzgün, Şaban Ali. “Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam.” *Kelam Araştırmaları. (KADER) Dergisi*, Sayı: 7/1, 2009, ss. 1-20.
- Elibol, Sadettin .“Muhafız Bir Düşünür Olarak Nurettin Topçu’nun Duruşu” *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, s.76-80.
- Emer, Yener. “ Nurettin Topçu’nun Din ve Devlet Anlayışı.” *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 306-318.
- Genç, Ali Rıza. “Nurettin Topçu’nun Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri.” Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008.
- Gençoğlu, Cem. “Bir Eğitimci Olarak Aliya İzzetbegoviç.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss. 403-413.
- Görgün, Tuğba. “Nurettin Topçu’da Ahlak ve Din İlişkisi.”18 Mart Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2012.
- Gündoğan, Ali Osman. “Topçu ve Hareket Felsefesi.” *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 15-22.
- Gündüz, Mustafa. “Muhafazakâr-Modernist Bir Cumhuriyet Aydını: Nurettin Topçu’nun Eğitim Görüşleri.” *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı: 45, 2015, ss. 45-88.
- Gündüz, Süleyman. “Sade ve Bilge İnsan Aliya İzzetbegoviç.” *Hece Dergisi*. Sayı: 229, 2016, ss. 663-666.
- Güvendi, Merve Akkuş. (Ed.). *Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu*, İstanbul, İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2018.

- İsakoviç, Zehrudin. “Aliya İzzetbegoviç”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, Ankara, 2016, ss. 149-195.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban. 4. Baskı, İstanbul, Yarın Yayınları, 2013.
- İzzetbegoviç, Aliya. *İslam Deklerasyonu*, çev. Rahman Ademi. 2. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları, 2014.
- İzzetbegoviç, Aliya. *İslami Yeniden Doğuşunun Sorunları*, çev. Rahman Âdemi. 3. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları, 2014.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Köle Olmayacağız*, 1. Baskı, İstanbul, Fide Yayınları, 2007.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu. 18. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. çev. Alev Erkilet. Ahmet Demirhan. Hanife Öz.13. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016.
- Kala, Muhammet Enes. “İzzetbegoviç ve Sartre’da Tek Kavram İki Pergel.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss.313-333.
- Kaplan, Yusuf. “İnsana Ne Olduğunu Hatırlatan Bir Düşünür Olarak Nurettin Topçu: İrade Metafiziği”, *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 60-67.
- Karaarslan, Faruk. Akın Mahmut Hakkı. *Aliya İzzetbegoviç*, 2. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2015.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. 4. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2002.
- Kayaer, Osman. “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde: İnsan, Aile, Şehir ve Mimari.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss. 355-363.
- Kemal, Necmeddin. “Nurettin Topçu’nun Düşüncesinin Kaynakları ve Kapitalizme Bakışı.” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*, 7. Baskı, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kök, Mustafa. *Nurettin Topçu’da Din Felsefesi*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995.
- Kök, Mustafa. “Nurettin Topçu’nun Felsefesi Bağlamında İsyân Ahlakı.” *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss.127-140.
- Mulaosmanoviç, Admir. “Aliya’nın Düşünceleri Üzerine Dr. Hilmo Neymarliya’nın Değerlendirmeleri”, *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss.73-77.

- Mulaosmanoviç, Admir. "Aliya İzzetbegoviç'in Duruşu", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss.67-72.
- Mete, Muhsin. "Ahlak ve İdeal Adamı." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 371-373.
- Okumuşlar, Muhittin. (Ed.). *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış*. Konya, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları,2016.
- Oto, Fatih. *Sistemik Felsefe*, 1. Baskı, Ankara, KM Yayınları, 2013.
- Özdemir, Gül Deniz. "Nurettin Topçu'da Din Kültür İlişkisi ve Anadoluçuluk Kavramı." Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Özer, Ahmet. "Din Eğitimi Açısından Nurettin Topçu'nun Eserlerinde Dindar Tipler." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Özyurt, Cevat. "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss.205-208.
- Poyraz, Hakan. "Ahlakın İsyanı İsyanın Ahlakı." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 48-52.
- Sarı, Ahmet. "Aliya İzzetbegoviç'in İhlâs Ahlakıyla Immanuel Kant'ın Ödev Ahlakı Üzerine." *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss. 300-312.
- Sarıtaş, Muhammet. *Nurettin Topçu'ya Armağan*, 1. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992.
- Sarıtaş, Mehmet. "Nurettin Topçu'nun Düşünce Dizgesinin Bazı Temel Çizgileri" *Hece Dergisi*. Sayı: 109, 2006, ss.81-83.
- Sevimli, Maşite. "Doğu Batı Arasında İslam." *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, 2017, ss.685-689.
- Somuncu, Selim. "Modernist İdeolojinin Karşısında Gelenekçi Bir Reformist: Nurettin Topçu." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 220-228.
- Şimşek, Selami. "Nurettin Topçu'ya Göre Sûfilik ve İslâm Sûfilileri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 41, 2015, ss. 1368-1385.
- Taşdelen, Vefa. "İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Hece Dergisi*, Sayı:229, 2016, s.389-402.
- Temelli, Mehmet. "Hareket, Mistisizm ve Topçu." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 175-178.
- Toktaş, Fatih. "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 44, 2016, ss. 7-45.

- Topçu, Nurettin. *Ahlak*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak Nizamı*, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Bergson*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Büyük Fetih*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Felsefe*, 6. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018.
- Topçu, Nurettin. *İslam ve İnsan Mevlana Tasavvuf*, 11. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlakı*, 13. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*, 10. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *Mehmet Akif*, 7. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.
- Topçu, Nurettin. *Psikoloji*, 4. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Taşralı*, 9. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*, 20. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *Sosyoloji*, 7. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Var Olmak*, 12. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *Yarınki Türkiye*, 9. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Tosun, Necip. "Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç'ta Mevlana, Yunus Emre, Mehmet Akif Algısı ve Karşılaştırması." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 200-210.
- Tozlu, Necmettin. "Nurettin Topçu'nun Fikir Dünyasındaki Yeri." *Hece Dergisi*, Sayı: 109, 2006, ss. 53-59.
- Tümer, Günay. "Din", *İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.314.
- Türkben, Yaşar. "Nurettin Topçu'ya Göre Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, Erzurum, 2010, ss.119-129.
- Uçan, Hilmi. "Nurettin Topçu'nun düşlediği Ahlak ve Toplum." *Hece Dergisi*, Sayı:109, 2006, ss. 84-91.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözcüğü*, 1. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, 4. Baskı, İstanbul, Dem Yayınları, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Kuran-ı Kerimde Dini Otorite*, 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019.
- Yıldırım, Ercan. “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss. 116-130.
- Yılmaz, Âlim. “Aliya İzzetbegoviç’te Varoluş ve Din.” *Hece Dergisi*, Sayı: 229, 2016, ss. 534-540.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 28. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019.
- Yüce, Yakup. “Nurettin Topçu’da İman Akıl İlişkisi.” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Niyazi ÖZTÜRK

Doğum Yılı ve Yeri :10.01.1976 Niksar

Eğitim Durumu :Fakülte Mezunu

Lisans Durumu :Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezunu

Yüksek Lisan Öğrenimi :Gazi Osman Paşa Üniversitesi Felsefe Ana
Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Yabancı Dili :Orta Seviye İngilizce ve Arapça

İş Deneyimi :Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları
Yöneticiliği

İletişim :5065983102

E-Posta Adresi :nyzozturk@hotmail.com

